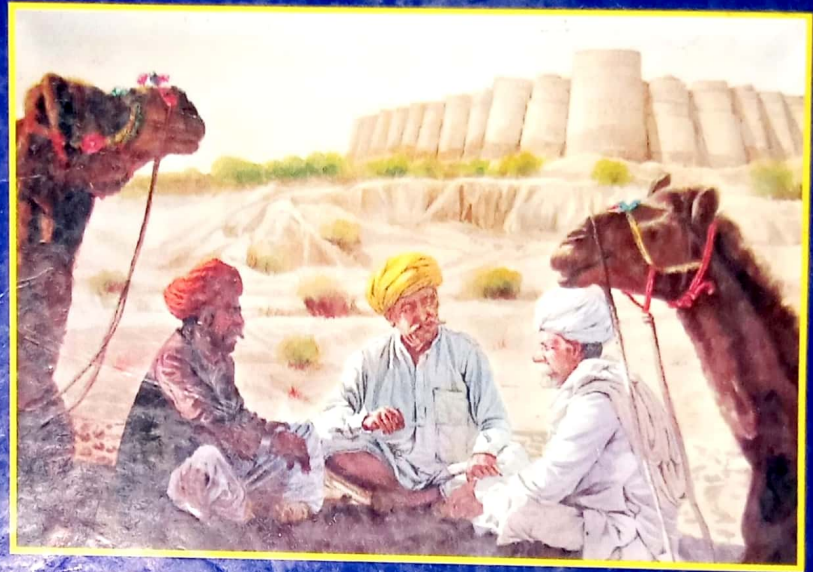

جدید سرسبز کی شاعری

(تنقید کے تحقیق)

ڈاکٹر گل عباس آخوان

جدید سرائیکی شاعری

(تقدیرتے تحقیق)

ڈاکٹر گل عباس اعوان

03336201790

03068769949

جھوک پبلشرز بیرون دولت گیٹ ملتان

061-4511568-0308-7385765

کاپی رائٹس دے سبھے حق مصنف دے

ناں کتاب:	جدید سرائیکی شاعری (تنقید تے تحقیق)
مصنف:	ڈاکٹر گل عباس اعوان
کمپوزنگ:	شبیر احمد بلوچ
ٹائٹل:	زبیر دھریچہ
چھاپہ خانہ:	جھوک پرنٹرز، ملتان
اشاعت:	جون 2014ء
تعداد:	300
مئل:	400/- روپے

انتساب

محمد اسلم رسو لپوری (جام پور)
امان اللہ کاظم (لیہ)
غلام قادر خان بزدار (تونہ شریف)
دیاں ادبی خدمات تے
ملک ریاض حسین سامٹیہ
دیاں ثقافتی خدمات دے نانویں

ڈاکٹر گل عباس اعوان

تذیر

(15)

پہلا پکھ

جدیدیت کیا ہے؟۔

جدید (Moderanism) تے جدید تر (Post)

Moderanism) دے اوصاف۔

جدیدیت داپس منظر۔ اوصاف تے اسلوب

(29)

ڈوجھا پکھ

* جدید سرائیکی شاعری داپس منظر۔

جدید شاعری توں مراد نویں فکر۔ نواں اسلوب۔ نویں ہیئت

دے نویں تجربے۔

(38)

ترتکھا پکھ

* جدید سرائیکی شاعری دے موضوعات۔

(43)

* جدید سرائیکی شاعری دا اگوان، نصر اللہ ناصر

(52)

* جدید سرائیکی غزل دابانی، اقبال سوکڑی

چوتھا پکھ

(63)

* دبستان میانوالی..... سلیم احسن

(72)

نویں گالھ، نواں لہجہ۔ قیس فریدی

(82)

سرائیکی دی جدید تر آواز۔ ممتاز حیدر ڈاھر

(91)

* جدید سرائیکی شاعری دی توانا آواز۔ عزیز شاہد

(102)

* سو جھل ورتیندا شاعر۔ اشوال فقیر

(112)

نویں فکر تے نویں اسلوب دا اگوان۔ رفعت عباس

(129)

* دساکھ دادیرے دار۔ سعید اختر سیال

پنجواں پگھ

- (138) بارسودھاپندھ کریندا۔ خالد اقبال
 (144) پرہ باکھ داتا نگھی۔ جہانگیر مخلص ✖
 (149) جیون دانشوک۔ ارشاد تونسوی ✖

چھیواں پگھ

- (155) سرانگی ڈوہڑے داپندھ
 (160) اجو کے دور دلچنڈ۔ احمد خان طارق ✖
 (166) سرانگی ڈوہڑے داشہزادہ۔ امان اللہ ارشد ✖
 (170) سرانگی ڈوہڑے داسہنپ۔ ڈوشاکر (شاکر شجاع آبادی،
 تے شاکر مہروی)

- سرانگی ڈوہڑے دے موضوعات
 (180) سرانگی کافی داویورا —
 (190) سرانگی غزل دی ہک جہات —
 (196) نویں سرانگی نظم، تجزیاتی مطالعہ

(201.....208)

حوالہ جات

موہری گالھ

کہیں وی ادبی لکھت کوں جانچن پرکھن ایں گالھوں وی ضروری ہے، جو، ایں پرکھ تول دا، سب توں وڈا فنیدہ، اُوں تخلیق کار گُوں تھیندے۔ اُوکوں اپنی لکھت دیاں خوبیاں تے خامیاں پڑھن دا، موقعہ ملدے۔ ایں سانگھے ”تنقید“ کوں ادب واسطے آکسیجن آکھیا ویندے۔ جیویں آکسیجن توں بغیر، جاندار، مر، ویندے، ایویں ای بے لاگ تنقید نہ ہوون تے، وڈا، ادب تسلسل نال تخلیق تھیون توں رہ ویندے، بلکہ آہستہ آہستہ، تخلیق تھیون وی بندھی ویندے۔

میں اے کتاب، جدید سرائیکی شاعری (تنقید تے تحقیق)، ایں نکتے کوں ذہن اچ رکھ تے لکھی گئی ہے۔ ایں کتاب اچ جدید ادب (Moderanism) تے جدید تر ادب (Post Moderanism) دے مباحث موجود ہن۔ ایندے اچ ساختیات تے پس ساختیات جھنیں موضوعات متعارف کرائے گئین۔ ایندے اچ مارکسزم تے پوسٹ کالونیل ادب دا، تعارف وی کرایا گئے۔ انہاں سارے جدید مغربی تصورات دی، جدید سرائیکی شاعری اچ، گول، شامل ہے۔ اے سارے نظریات، جدید سرائیکی شاعری اچ کتنی حد، تیں موجود، ہن، ایندا، بتارہ کیتا گئے۔ میکوں خوشی ہے جو اللہ سیں میکوں اے توفیق ڈتی ہے، جو، میں انہاں نظریات کوں پہلی واری سرائیکی زبان دے ادب اچ متعارف کرائے۔

میں اپنی ذال زر قاع عباس، اپنے پُتر اں محمد حسن عباس، محمد نادر عباس تے محمد وقار عباس دیاں محسباں دا، ڈھیر سارا مقروض ہاں۔ ایں پنڈھ اچ اپنے بانہہ بیلیاں سردار ربنواز خان

تیکانی (مرحوم)، سیں امان اللہ کاظم، سیں غلام قادر خان بزدار، ڈاکٹر منزل حسین، پروفیسر حمید
 اُلفت ملغانی، پروفیسر کرامت اللہ خان بلوچ، تنویر شاہد محمد زئی تے فرحان افضل شاہ دا ڈھیر سارا
 شکریہ ادا کرینداں، جو، اُنہاں ہمیش میڈا حوصلہ افزائی کیتی اے۔ سیں اسلم رسولپوری نے ہمیشہ
 چنگے تے مثبت مشورے ڈے کے، اپنے وڈے ہوون دا ثبوت ڈتے۔ میں اُنہاں دا، وی تہہ دل
 نال شکر گزار ہاں۔

سارے سبناں کوں التماس، جو، ایس کتاب دے بارے اپنی رائے ڈے کے، میڈی
 راہنمائی کر لیں۔

تہا ڈا بھرا،

ڈاکٹر گل عباس اعوان،

گلشن عباس، لیہ۔

25-05-2014

ڈاکٹر گل عباس اعوان دیاں تنقیدی جہتاں

ڈاکٹر گل عباس اعوان سرائیکی زبان دے مشہور شاعر ادبی نقاد، محقق اتے ماہر تعلیم ہن۔ انھیں اپنے کچھ سرائیکی ادبی تنقیدی مضمون میگوں مطالعے واسطے روانہ کیتن۔ انھیں دے مطابق ایہ مضمون انھیں دی جدید سرائیکی شاعری بارے آون والی کتاب وچ شامل تھی سگدن۔ او مضمون ایہ ہن۔

- 1- جدیدیت کیا ہے؟
- 2- جدید سرائیکی شاعری وچ نصر اللہ خاں ناصر داحصہ
- 3- دبستان میانوالی دی نویکلی آواز..... سلیم احسن
- 4- اقبال سوکڑی دی شاعری دا تجزیہ
- 5- قیس فریدی دی شاعری..... ہک مختصر جائزہ
- 6- جدید شاعری دی توانا آواز..... عزیز شاہد
- 7- اشولال فقیر..... سوجھل ورتیندا شاعر
- 8- رفعت عباس..... نویں فکر دا، ویورا
- 9- خالد اقبال، جہانگیر مخلص، تے ارشاد تو نسوی دی شاعری دا تجزیہ
- 10- سرائیکی دوہڑے دا پندھ
- 11- سرائیکی کافی دا ویورا
- 12- جدید سرائیکی غزل تے جدید سرائیکی نظم تے ہک جہات

میں ایہ مضمون پڑھیں، انہیں بارے میڈی رائے کچھ اس بڑی ہے۔
 جدیدیت کیا ہے؟ ہک تفصیلی مضمون ہے۔ جیرہا کافی محنت اتے مطالعے نال لکھیا
 گئے۔ جدیدیت کون ڈاکٹر صاحب نے مختلف اہم لکھاریں دے نظریات نال لکھیا گئے۔
 " جدیدیت " کون ڈاکٹر صاحب نے مختلف نظریات دی روشنی وچ واضح کرن دی کوشش کیتی اے۔
 ایندی مزید تفہیم واسطے جدیدیت دیاں ترتیب وار خصوصیات وی واضح کیتن۔ بعد، وچ انہیں " ما
 بعد جدیدیت " کون وی تفصیل نال بیان کیتے۔ جینکوں او، اپنا، نوال ناں، " جدید تر " ڈیندن۔
 مابعد جدیدیت خصوصی طور تے ڈوجھی عالمی جنگ دے بعد، ہک فکری تحریک دی شکل
 وچ نشا بر تھی۔ ایہ اپنے دور دے خاص سماجی تے سیاسی صورت حال دی پیداوار ہے۔ ایہ
 مارکسیت وانگوں کوئی باقاعدہ نظریہ نہیں، بلکہ بہوں سارے مابعد جدید مفکرین دے خیالات وچ
 اختلاف موجود ہے۔ جیویں جو، وجودیت نال تعلق رکھن والے مفکرین کرکیرگارڈ، ژاں پال
 سارتر اتے البرٹ کامیو، وچ ہے۔

جدیدیت دراصل عقلیت پسندی اتے سائنس دی بنیاد تے اُسری ہئی۔ جدیدیت
 دے مفکرین اتے عام لوکیں دا خیال ہا، جو سائنس اتے عقلیت پسندی نال انہں دے سارے
 مسئلے حل تھی ویسن۔ اتے ایں طور، ایں ہک Meta narrative دی شکل اختیار کر
 گھدی۔ جیں ہک سسٹم دی شکل وچ ہر شے کون اپنی لپیٹ وچ گھن گھدا۔ جتھوں مرکزیت
 پسندی دے جبر، دا۔ ہک دور، چل پیا۔

عالمی جنگاں انسان دے ایں خواب تے اُمید، کون برباد کر سٹیا۔ مابعد جدیدیت ایں
 صورت حال دا، انکار، ہئی۔ اُون جدیدیت دے سسٹم کون بھن کراہیں Meta narrative
 دی بجائے Small narrative کون اہمیت ڈتی۔ تاہم جزوی طور، تے مابعد جدیدیت
 دے وی کچھ عناصر شامل رہیے۔ مگر کچھ عناصر قطعی مختلف وی ہن۔ خود، ڈاکٹر گل عباس اعوان
 دے خیال وچ وی انہیں ڈوہائیں دے درمیان خطِ فاصل چھکيا و نچ سگدے۔ تاہم ڈاکٹر
 صاحب نے مابعد جدیدیت دیاں جیرہیاں خاص تے اہم خصوصیات بیان کیتن، او، اے ہن،
 جیرہیاں مابعد جدیدیت کون جدیدیت توں اُنچ کریندین۔

1. ثقافتی ورثے دی تلاش۔

2. ڈوجھے لوکیں دی ثقافت دی قبولیت۔
 3. ہک متن دے اندر، ہئے متن (یعنی) معنی دی تلاش۔
 4. معنی د امرکز توں انحراف۔
 5. تھیوری تا فارمولہ تحریراں توں گریز۔
- چونکہ تخلیقی عمل یا، انسانی فکر، ہک سسٹم دے تحت ہموار انداز وچ پندھ نہیں کریندی، بلکہ زگ زگ انداز وچ سفر کریندی ہے، ات واسطے مابعد جدیدیت وچ کلچر دی اہمیت اوندے احواء دی ہک تحریک ہئی۔ جیندے وچ دنیا بھر، دے، کلچرز کوں برابر اہمیت ڈتی گئی۔ جنہیں کوں جدیدیت پسندی دی مرکزیت نے نظر انداز کر ڈتا ہا۔ ایں حوالے نال مابعد جدیدیت ہک طور، تے جزوی طور، تے ماضی دو، سفر ہا۔ جیندی وجہ کنوں کجھ لوکیں دے نزدیک ایندے وچ رجعت پسندی دے اثرات ہن۔ ات لیوں، جڈاں کجھ مارکسیت پسند مفکرین، مابعد جدیدیت ڈو، رُخ کیتا، تاں نہ صرف اُنہیں وچ اختلافات ظاہر تھئے، بلکہ مارکسزم، نیولیفٹ (New Left) اتے کلچرل مارکسزم وی سامنے آئی۔ اتے الیٹھوسے وغیرہ نے مارکسزم کوں ہک نویں حوالے نال ڈٹھا۔ جیرھا، مابعد جدید مارکسٹ ہے۔

مضمون دا، ہک پگھ نظری تنقید وچ آندے، جیرھا سرائیکی وچ جدید نظری تنقید، ڈو، اہم پیش رفت ہے۔ ایں مضمون دا، ڈوجھا پگھ جدید سرائیکی شاعری دا پس منظر، ہے۔ ایں پگھ وچ ڈاکٹر صاحب نے جزوی طور تے خرم بہا و پوری، حسن رضا گردیزی، اقبال سوکڑی، نقوی احمد پوری، نادر قیصرانی وغیرہ دے حوالے نال گالھ شروع کیتی۔ ایں مطالعے وچ اسا کوں جدید سرائیکی شاعری دے کئی رجحانات نظر آندن۔ اگرچہ ایں ابتدائی دور، وچ نویں نظریات بہوں سارے شاعریں دے کلام وچ، جاگیر دارانہ استحصال اتے جبر، دے خلاف آواز چاتی گئی۔

ہولے ہولے پڑھے لکھے سرائیکی لکھاریں دیں تحریریں وچ مارکسیت دے علاوہ وجودیت دے اثرات وی نشا برتھیوں لگے۔ نثر، وچ اسماعیل احمدانی اتے شاعری وچ ممتاز حیدر ڈاہر، دے نال نمایاں ہن۔ وجودیت (Existentialism) دراصل لفظ Exist کنوں نکلتے۔ Exist دا مطلب ہے، زندہ راہون، موجود راہون۔ ات واسطے (Existentialism) دا، درست مطلب "موجودیت" تھی سگدے۔ وجودیت غلط العام ہے۔ جیندی وجہ کنوں اردو

قارئین وچ غلط فہمیاں پیدا تھی سگدن۔ وجودیت دے مسئلے دراصل، انسان دے وجود کونوں نہیں، بلکہ اوندی موجودگی کونوں پیدا تھیندن۔ جیرھے دراصل، داخل نال تعلق رکھدن۔ انہیں کیفیات دا ذکر، ڈاکٹر صاحب نے اپنے رفعت عباس بارے مضمون وچ کیئے۔

"وجودیت دراصل انسان کوں ایہ احساس ڈیوائے، جو، انہیں ساریں مسائل دا، حل اوندے اندر موجود ہے۔ انسان جیرھلے پریشان تھیندے، تاں آپنے من وچ پناہ گھندے۔"

انہیں مسائل وچوں ژاں پال سارتر، دے نزدیک انتخاب دی آزادی دا، گرب بنیادی ہے۔ ایندے علاوہ تشویش، حُزن، تہائی، بے چارگی اُتے بے کسی دا، احساس وجودیت وچ مخصوص معنی رکھدن۔ الٹ رٹ کامیو دے نزدیک حیاتی دی بے معنویت بلکہ لایعنیت وی ہک خاص عنصر ہے، اُتے اوندے نال "اجنبی" وغیرہ، ایندی نمائندگی کریندن۔

سرائیکی شاعری وچ خواجہ فرید دے کلام وچ اساکوں وجودیت دے گجھ پہلوؤئیں دی نمائندگی ملدی ہے۔ ڈاکٹر گل عباس اعوان نے وجودیت دے حقیقی اثرات اپنے مخصوص حالے نال رفعت عباس دی شاعری وچ گولن دی کوشش کیئی اے۔

مابعد جدیدیت دے حوالے نال جدید ورائیکی شاعری ہک قدم اُگو، تے ودھائے۔ اُتے بعض سرائیکی شاعریں دے کلام وچ اپنی اصل دی گول پھول تے کلچر، نال وابستگی جئیں موضوعات نشا بر تھئے۔ بعض شاعری دے کلام وچ پوسٹ کالونیل ازم وی اپنی راہ بنائی اے، جیویں جو، خالد اقبال دی شاعری ہے۔

پوسٹ کالونیل ازم جیرھا خود، پوسٹ ماڈرن ازم (مابعد جدیدیت) دا حصہ ہے، ڈو، پہلوؤئیں کوں بیان کریندے۔ ہک تاں نوآبادکاریں دے سیاسی، معاشی اُتے علمی استحصال دے نقصانات دا منشور، تے ڈوجھا اپنی ثقافت تے اورجین (origin) دا احیاء۔ ایہ ڈوہیں پہلو جزوی طور تے کہیں نہ کہیں حوالے نال سرائیکی شاعریں دے کلام وچ نظر آئدن۔ ڈاکٹر صاحب نے براہ راست پوسٹ کالونیل فکر، دا، حوالہ ڈتے بغیر، وی ایندے اثرات بعض شاعری دے کلام وچ نشا بر کیتن۔

اِس کتاب دے ترتجھے پگھ وچ جدید سرائیکی شاعری دے موضوعات دا ذکر، ہے۔

اتے ایندے علاوہ جدید سرائیکی شاعری وچ ہیتی تجربیں کوں وی سامنے رکھینے۔

ڈاکٹر گل عباس اعوان نے ایس باب دے آخر وچ ایندوی فیصلہ کیتے جو جدید سرائیکی شاعری داموہری کون ہے۔ انہیں دا خیال ہے جو ایہ اعزاز ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر کو حاصل ہے۔ باقی زیادہ تر مضمون عملی تنقید دے حوالے نال ہن۔ ایہ تنقید غیر جانبدارانہ ہے۔ مختلف شاعریں دے کلام دا تجزیہ کریندے ہوئے ڈاکٹر صاحب نے جتھاں انہیں دے فکری تے فنی محاسن کوں نشا برکیتے، اُتھاں انہیں دیں کمزوریاں کوں وی بیان کیتے۔ جیویں جو انہاں اقبال سوکڑی، قیس فریدی، رفعت عباس تے عزیز شاہد دی شاعری وچ خصوصی طور تے بعض فکری تے فنی خامییں ڈو، نشاندہی کیتی ہے۔

ڈاکٹر صاحب نے بعض شاعریں دے کلام دے تھزے دے دوران مختلف تنقیدی دبستان کوں وی سامنے رکھینے۔ انہیں ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر دی شاعری کوں ساختیات دے حوالے نال پرکھن دی علاوہ اوندے وچ اساطیری حوالے وی گولن۔ اینویں اشوالال دی شاعری وچ وی ایہ حوالے گولے گئیں۔ جڈاں، جو، رفعت عباس دی شاعری وچ وجودیت، ساختیات اتے پس ساختیات دی فکر کوں سامنے رکھینے۔

عام طور تے ڈاکٹر صاحب نے شاعریں دا، متن سامنے رکھینے۔ انہیں دی کوشش رہے ہے، جو کہیں وی متن دے تجزیے ویلھے، اوندے وچ انسان دوستی، وسیب نال جڑت اتے مزاحمتی فکر، کوں دریافت کیتا ونجے۔ ظاہر ہے، ہک نقاد، دیاں ذاتی دلچسپیاں وی اپنا اثر کریندین۔ تاہم انہاں متن (Text) دیں فکری جہتیں دے علاوہ فنی حوالے نال وی اوندی پرکھ کیتی ہے۔ البتہ انہیں سارے چاعری دے انفرادے تجزیے دے علاوہ، انہیں دا، آپت وچ فکری یا فنی موازنہ نہیں کیتا، اتے سرائیکی شاعری وچ انہیں دے مقام دے تعین کوں پرے رہ گئے۔

مختلف شاعریں دے کلام دے تجزیے دے علاوہ ڈوہڑے اتے کافی بارے وی تحقیقی اتے تنقیدی ای اصلیت اتے تعریف بارے تحقیقی حوالے نال مختلف تعریفاں تلاش کیتن۔ ایندے علاوہ انہیں ڈوہڑے کوں ہیئت، مزاج تے موضوع دے حوالے نال وی تقسیم کیتے۔ اتے مختلف مشہور شاعریں دیاں مثالاں وی سامنے رکھین میکوں ڈاکٹر صاحب دے ایس خیال ال اتفاق ہے۔ جو ڈوہڑے عوام دی ہک مقبول صنف ہے۔ ایس واسطے ڈوہڑے عام طور تے مشاعرہ

پڑھن والیں شاعریں دا خاص موضوع رہ گئے۔ اج دے دور دے کئی اہم شاعر جیڑوھے مشاعرہ نہیں پڑھدے جیویں اشوالال تے رفعت عباس انھیں ڈوہڑے ڈو توجہ نہیں ڈتی۔ شاید ڈوہڑے دی محدودیت انھیں دے خیالات دی متحمل نہیں تھی سگدی۔

ڈوہڑے دی فارم وچ ماضی وچ کئی شاعریں تبدیلی کیتی۔ مثال دے طور تے چار مصرعیں کنوں زیادہ مصرعیں دا ڈوہڑہ یا اوندے اتے مستزاد لائین۔ لیکن اج دے مشہور ڈوہڑہ آکھن والیں شاعریں اوندی فارم وچ کوئی تبدیلی نہیں کیتی۔ اس واسطے سرائیکی نظم اتے غزل وانگوں ایندے اندر کوئی انقلابی تبدیلی نظر نہیں آندی۔

ڈوہڑیں دا تجزیہ کریندیں ہوئیں ڈاکٹر صاحب نے اپنے بعض بیس مضامین وانگوں ایندیں تجزیے وچ نویں لسانی بافکری نظریات کوں سامنے نہیں رکھیا۔ حالانکہ کہیں ہک شاعر دے ڈوہڑے یا مختلف ڈوہڑیں دے حوالے نال ساختیات اتے پس ساختیات فکر کوں سامنے رکھتے تجزیہ کیتا ونج سگدا ہا۔ بلکہ میگوں ضروری وی لگدا ہا۔ ڈوہڑہ بارے ڈاکٹر صاحب دا مضمون زیادہ تر تاثراتی تنقید تائیں محدود رہ گئے۔

سرائیکی کافی بارے وی ڈاکٹر صاحب دا مضمون تفصیلی ہے۔ انھیں لفظ کافی بارے ڈھیر سارے تحقیقی مواد اکٹھا کرتے گالھ کوں اگو تے ٹوریے اتے جدید سرائیکی کافی تے آن مکائے۔ جدید سرائیکی کافی وچ انھیں رفعت عباس دی کافی بارے ڈھیر ساری گالھ کیتی ہے۔ جدید کافی دے تجزیے وچ انھیں نویں موضوعات جیندے وچ رب نال انسان دا نواں تعلق، انسانی حوصلہ مندی، روشن خیالی اتے اپنے عہد دے مسائل مثلاً پاکستان وچ آمریت کنوں نفرت شامل ہن، کوں گولن دی کوشش کیتی ہے۔

میڈے خیال وچ کافی اچ وی زیادہ تر تصوف دے گرد گھومدی ہے۔ ڈاکٹر گل عباس اعوان نے ایہ بالکل درست آکھیے جو کافی حالی وی وحدت الوجودی فکر دے گرد گھومدی ہے۔ تاہم میں ایہ آکھن چہند اں جو وحدت الوجودی فکر دا درست اطلاق نہیں کیتا گئے۔ وحدت الوجودی فکر وچ خداتے کائنات دارشتہ بہوں پیچیدہ ہے۔ جیڑھا کہیں غیر سکا لرشاعر دی گرفت وچ نہیں آسگدا۔ وحدت الوجودی فکر دے مطابق خدا کوئی امر و داپودا نہیں جیکوں گھر وچ لایا ونجے۔ نہ او اللہ ڈیوایا ہے، جیڑھا ریل دی انتظار وچ اٹھیشن تے بیٹھا ہووے۔

اصل معاملہ ایہ ہے، جو اچ دی نویں سرائیکی کافی دا شاعر نہ اوں سماجی حالات وچ
 ایندے اتے نہ اوں کنیں باخبر ہے۔ جیڑھے ستارھویں تے انونویں صدی عیسوی دے دوران
 وحدت الوجود فکر دی وسیب وچ بنیاد بنڑیے۔ اتے نہ اوصوفیانہ داخلی واردت وچوں گزریے
 جیڑھے اوندی تقسیم داسبب بنڑدن۔

ڈاکٹر صاحب نے ڈوہڑے وانگوں ایں مضمون وچ وی کافی دی تعریف تے اوندے
 سٹم دی گالھ نہیں کہتی۔ جیندا ادب وی مسافت نال تعلق ہے۔ ادب وچ وی ہر صنف دا اپنا
 Langue, Sign اتے Parole ہوندے۔ جیندے وچ کئی فن پارہ اظہار
 (speech) دی شکل پیندے۔ ایں طور، وی ایہ مضمون تاثراتی تنقید، وچ آندے۔

میڈا خیال ہے، آج دا جدید کافی گو، شاعر، حالی تیں خواجہ فرید دی کافی دی شعریت
 اتے جذبے دے اظہار، دی کیفیت تائیں وی نہیں اُپڑیا۔ اتے نہ کافی دی ہیئت شکل کوں اوں
 مقام تائیں چُچائے۔ جیویں خواجہ فرید نے کافی دی فارم وچ غزل، مثلث اتے خمس دا، رنگ
 پیدا کیتے۔

ڈاکٹر گل عباس اعوان، جدید سرائیکی ادبی نقادیں وچ اپنے خاص مقام دے حامل
 ہن۔ کیوں جو، انہیں زیادہ تر تنقید عملی اتے سائنسی بنیاد، تے قائم ہے۔ جیندی وجہ کنوں،
 انہیں دے ادبی تجزیے معتبر، ہن۔ انہیں دی تنقید، دی ایہ وی خوبی ہے جو، او تخلیقی ہوندی
 اے۔ ات واسطے او، کہیں وی شاعری دے کلام دا تجزیہ کریندے ہونئیں نویں نویں پہلو نشا بر
 کریندن، جیڑھے سرسری قسم دے مطالعے دے دوران سامنے نہیں آندے۔

ڈاکٹر صاحب دی ممکنہ طور تے آون والی ایہ کتاب جدید سرائیکی شاعری دی تنقید وچ
 اہم ہوسی۔ جیڑھی جدید نظریات دے حوالے نال اپنے تجزیے پیش کریسی۔ میڈا خیال ہے جو، ایہ
 کتاب آون والے سرائیکی ادبی نقادیں واسطے تنقید دے نویں دگ نشا بر کریسی۔

اسلم رسو لپوری

جدیدیت کیا ہے؟

انسانی جبلی طور تے تنوع پسند تے روایت توں انحراف پسند ہے، او، طویل عرصے تیں کہیں ہک حالت کوں برداشت نہیں کریندا (سوائے مذہبی احکامات دے)۔ انسان دی روایت توں اے انحراف پسندی، کہیں کہیں ویلھے تاں اوکوں بغاوت دے قریب وی بچاؤ پندی ہے۔ ایہا کیفیت ادب نال وی ہے۔

صرف حالات دی تبدیلی، انسانی شعور دا ارتقاء، انسانی تہذیبی تے تمدنی ارتقاء، فکری ارتقاء، سائنس تے سائنسی ایجادات دی ترقی ای ادبی اقدار توں انحراف دا سبب نہیں بنے، بلکہ مذہب تے سیاست وی ادبی انحراف پسندی دا جواز بندے رہ گئیں۔ معاشی ترقی دی خواہش ایج نویاں دنیاواں دی گول، عالمی جنگلاں، نوآبادیاتی انداز فکر، شہنشاہیت، سرمایہ داری آتے اونڈے مقابل مارکسیت، ادبی انحراف پسندی دیاں کڑیاں بن۔ اگر تاریخ دا مطالعہ کیتا ونجے تاں:-

"ایہو جھنیں منحرف تے باغی ادیب ہر دور ایج ملسن، جنہاں دی

ادبی کوششاں دا ٹکراؤ، اپنے عہد دے مروجہ مذہبی، سیاسی، جمالیاتی

موضوع تے اسلوب نال تھیندا رہ گئے۔" (1)

اگر اساں تاریخ دا پہوں پچھو کڑا پندھ کر لیں، بجائے، ادب دا مطالعہ کروں، تاں اساکوں ویہوس صدی ایج جتھاں مغرب ایج پیاں پہوں ساریاں ادبی تحریکاں نظر آندین، اُتھاں اساکوں جدیدیت دی تحریک ہک متاثر کرن تحریک دے طور تے نظر آندی ہے۔ آؤڈ ہدے ہیں، جو جدیدیت کیا ہے؟۔

جدید ادب، دراصل ایج نویں نکور رُجانات دا اظہار ہے، خاص طور تے اُچے

درجے دی جدیدیت.....، جدیدیت خواہ ادب اچ ہووے یا آرٹ اچ،
 ”انفرادیت پسندی، اداریاں دی کارکردگی تے عدم اعتماد آتے
 کہیں وی گالھ کوں مکمل سچ نہ سمجھن اتے ایندے تے عدم اعتماد
 کرن، ایندے موضوعات ہن۔ یورپ اچ بطور ہک ادبی تحریک
 دے، اے 1900ء توں 1920ء تک اپنے عروج تے ہئی۔“ 2

جدید ادب دا موضوع جمالیات دا، اظہار وی ہے، تاہم انفرادیت پسندی ہک اہم
 ترین موضوع دی صورت اچ سامنے آئی اے۔ جدیدیت نے معاشرے توں انفرادی آزادی دا
 مطالبہ کیتا۔ ”اوندا اے دعویٰ ہا جو معاشرے وچ، سماجی قوتاں، تاریخ ورثے، بیرونی ثقافت تے
 زندگی دی ہنرمندی دے ہوندیں ہوئیں وی انفرادی آزادی برقرار راہوٹی چاہیدی ہے۔“ 3
 جدیدیت دے پرچاراں بعد اچ اپنے خیالات کوں کئی منشوراں (Manifestos)
 دی صورت اچ وی پیش کیتا۔ رچرڈ ہیلسن بیک (Richard Haelsenbeck) نے
 1918ء اچ ”پہلا جرمن دادا مینی فیسٹو“ دے نال ہک منشور پیش کیتا، جیندا خلاصہ اے ہئی جو
 ”آرٹ دا موضوع تے سمت، اوندا اپٹا عہد ہوندے، آرٹسٹ اپٹی
 بازگشت دے تخلیق کار ہوندن، انہاں دے موجب بہترین فن پارہ
 او ہوشمار کیتا ویسی جیڑہا اپنے عہد دے ہزار ہا گچھے ہوئے مسائل کوں
 اپنے موضوع بنڑیسی۔ جیڑہا فنکار انسانی جسم دیاں لیراں کوں وی
 موضوع بنڑیسی۔ جیڑہا فنکار روندیں دل تے زخمی ہتھیں نال ”زندگی
 گزارن دا چلن“، جھنیں موضوعات تے قلم چھیسی۔“

جدیدیت پہلی جنگ عظیم توں بعد اپنے عروج تے نظر آندی ہے۔ یورپ اچ پہلی
 جنگ عظیم نے انسانی بے توقیری دی فضاء قائم کر ڈتی۔ مایوسیت داراج قائم تھیندا گیا۔
 جدیدیت دے پیروکاراں آکھن شروع کر ڈتا جو ”انسان کیتے کہیں روشن مستقبل دا خواب ڈیکھٹا
 بیکار تھی چکیے“۔ ایس گالھ نے بندے کوں مزید مایوس کر ڈتا۔ ڈوجھی جنگ عظیم توں بعد آون آلی
 معاشی ناہمواری نے بندے توں اوندے سوجھل خواب وی کھس گھدے..... مایوسی، ڈکھ،
 کسمپرسی تے سعی لا حاصل،..... نویں ادبی موضوعات دے طور تے سامنے آئے۔

ایہ گالھ جدیدیت نگاراں کوں ”سماجی حقیقت نگاراں“ (Social Realists) توں الگ کریندی ہے۔ ہک بیا فرق اے وی ہے جو جدیدیت نگاراں کیتے ادب ذریعہ ناں، ہا، بلکہ خود ہک مقصد ہا۔ لہذا جدیدیت نگاراں نے ابلاغ کوں مد نظر نہ رکھیا۔ ایندی بجائے ”علامت، ابہام، شعری زبان، زمینی کرداراں دے متوازی، مابعد الطبیعیاتی عناصر، انسانی عز و وقار دی بجائے انسانی تنازل تے De Drop دا نظریہ پیش کیتا گیا، ایندے نال ای انہاں عناصر اچ ادبی جمالیات دی گول وی شروع تھی گئی۔“

جدیدیت دی تحریک تے سماجی حقیقت نگاری دی تحریک، ڈوہائیں اکٹھے ہم سفر رہ گئیں۔ پر حقیقت اے ہے جو سماجی حقیقت نگاری دا پہلہ بھاری رہ گئے۔ کیوں جو ادب دارشتہ ہمیشہ سماج تے حقیقت نال چوکھیرا ہوندے۔ میڈیا خیال ہے جو، جدیدیت نے ادب اچ جیڑھے موضوعات تے گالھ کیتی ہے، جے تیں اوند اتعارف نہ کرایا ونجے، گالھ واضح طور تے سامنے نہ آسی۔ لہذا ڈوہدے ہیں جو جدیدیت نیں ادب اچ کیڑھیاں گالھیں کوں موضوع بٹائے۔

جدیدیت دے موضوعات

جئیں ویلھے اساں جدیدیت دا مطالعہ کریندے ہیں تاں اساں کوں جدیدیت اچ درج

ذیل موضوعات نظر آندن۔

- 1: سماجی اقداراں دی بھن ترور۔
- 2: متن توں معنی دی علیحدگی۔
- 3: بندے دی اپنے مستقبل توں مایوسی۔
- 4: بندے دی روحانی تنہائی۔
- 5: بندے دی تنہائی پسندی۔
- 6: بندے دی بے چینی۔
- 7: تاریخ کوں مکمل طور تے سچ نہ سمجھن۔
- 8: اُمیداں پوریاں نہ تھیون تے مایوسی Dis-illusionment

9: فرسودہ سماجی نظام توں مُنہ پھیرن۔

10: روایتی خیالات تے روایتی اخلاقی نظام تے اعتراضات۔

11: مذہبی خیالات تے اعتراضات۔

12: اسطوری ماضی دے متبادل دی ہگول۔

13: ڈوہائیں عالمی جنگیں دے انسان تے اثرات۔

جدیدیت دے مندرجہ بالا موضوعات توں علاوہ وی جدیدیت اپنی ہیئت، اسلوب تے معنویت دے حوالے نال وی رومانیت توں الگ رہ گئی۔ جدیدیت دی اہم شناخت قنطویت پسندی ہے۔ ایندی سوچ رجائیت توں انحراف پسندی دی سوچ ہے۔ اے گالھ اساکوں واضح طور تے وکٹورین ادب اِچ نظر آندی ہے۔

تاہم مایوسی دے موضوعات بسا اوقات حالات دی تبدیلی دا مطالبہ وی کریندن۔ تبدیلی دی خواہش اساکوں جیمز جاس دے ناولیں اِچ نظر آندی ہے، جنہاں کوں ”جدیدیت دی تحریک دا اظہاریہ تے خلاصہ آکھیا ویندے 4“

جدیدیت دے بارے اے وی آکھیا ویندے جو اے شہری زندگی دے ردِ عمل دے طور تے سامنے آئی اے۔ شاید شہری زندگی دی مادیت پرستی نے بندے کوں منافقانہ رویے دو، مائل کیتا۔ ایں صورت حال اِچ بندہ بہوں مایوس تھیا۔ ایں گالھ کوں بُنیاد بنا کے، اُول عہد دے دانشور، نے، بندے دے معروضی مطالعہ (اندرونی خیالات تے جذبات) کوں ادب دا موضوع بٹایا۔ جدیدیت پسند ادب تے شعراء نے انسانی معروضی حالات کوں اپنیاں تحریراں اِچ جاہڑتی۔

جدیدیت دی تحریک کوں دراصل فرائیڈ دے نظریات وی تقویت بخشی، گو کہ کجھ لوکیں ”ایں تحریک دا فکری فلسفہ ہیگل دے نظریات اِچ گولن دی کوشش کیتی 5“

جدیدیت دے بین بین سفر کریندی ”دادا تحریک“ مغرب اِچ اپنا اثر سرخ قائم کیتا، جدیدیت تے دادا تحریک نے ناصر ف روایت توں انکار کیتا، بلکہ دادا تحریک تاں ”روایت دے مضبوط رابطیاں کوں باغیاء تخریب کاری نال جوڑن دی کوشش وی کیتی۔ 6“

حقیقت اے ہے جو انسان اپنے معاشرے توں کٹ کے نہیں رہ سگدا۔ ویہویں صدی

دے آغاز اچ یورپ اچ ادبی تحریکاں دا آغاز تھئے تاں ایندے نال آرٹ وچ وی جدیدیت دی تحریک اپنے عروج تے پہنچی گئی۔ لہذا آرٹ اچ انحراف پسندی کوں رواج ملے تاں ادب اچ وی اسلاف توں انحراف پسندی دا رجحان تقویت پکڑیندا گیا۔ ایکوں اساں غیر شعوری طور تے ایڈیپس بے چینی Oedipus Complex داناں وی ڈے سگدے ہیں۔

جدیدیت دا اسلوب

جدیدیت دا ڈوجھا عنصر ایندا اسلوب ہے۔ جنیں ویلھے اساں جدیدیت دے اسلوب دا مطالعہ کریںدے ہیں، تاں اساکوں ایندے اچ درج ذیل عناصر ترکیبی نظر آندن۔

- 1: آزادانہ بلا واسطہ گفتگو
- 2: شعوردی رو
- 3: متضاد کرداراں دے ذریعے کالھ کوں ٹورن (مثلاً فرشتہ تے شیطان)
- 4: استعارہ، علامت، الیگری، مجاز مرسل دے زور تے جمالیاتی اظہار۔
- 5: اقوال دا استعمال
- 6: طنز۔
- 7: ہجو۔
- 8: غیر مانوس علامات دا استعمال
- 9: علامت نگاری
- 10: تحلیل نفسی
- 11: ناہموار بیانیہ انداز
- 12: جملہ سازی
- 13: مبالغہ آرائی Hyperbole

جنیں ویلھے اساں اسلوب دیاں انہاں خصوصیات کوں ذہن اچ رکھ تے جدیدیت دے دور، دے فکشن تے شاعراں دا مطالعہ کریںدے ہیں تاں اساکوں تے فکشن شاعری دے درمیان کئی خاص فرق نظر نہیں آندا۔ کیوں جو ڈوہائیں اچ شعری زبان دا استعمال نظر دے۔

علم بیان دیاں ساریاں صفتاں دا، استعمال، جمالیاتی اظہار کوں بنیاد فراہم کریندا نظر دے۔ ایس دور دا ہک مفکر چین تھیسا ڈیو، تاں ایس حد تک وی آکھ ویندے جو:

”ناول تے نظم وچ فرق صرف طوالت دا ہے۔ ہک نظم ہک صفحے دی

ہوندی ہے اُتے ناول ہک جلد دا۔“ 7

جدیدیت، روایت لفظی، علامات تے لفظی صورتاں کوں اپنی مٹھ ایچ رکھیندی ہے۔

اے جدید لسانی نظام نال گانڈھا جوڑ کے، اپنے آپ کوں وسعت ڈیندی ہے۔ ایس وسعت ایچ ”تبدیلی یا تفسیر“ کہیں نہ کہیں صورت ایچ موجود رہندی اے۔ اے وسعت، اوندے تخیل کوں کائنات دے چپے چپے دی گول دی خواہش وی ڈے سگدی ہے۔

اتھاں میں اے وی عرض کریندا جھلاں، جو ہر عہد دی زندگی یا تصورات دا کجھ نہ کجھ حصہ ہمیش توں جدید رہ گئے، اُتے رہ ونچے۔ زندگی دا اے حصہ نا صرف تبدیلیاں تے نگاہ رکھیندے، بلکہ اپنے عہد دیاں انہاں تبدیلیاں توں اثر وی قبول کریندے۔ ایندا اے وی کم ہوندے جو نویں تصورات، نویاں فکراں اُتے نویاں ایجادات کوں زندگی دی وہندھ ایچ شامل کریندا رہوے۔ ایس سانگھے بابا فرید سیس تے حضرت سلطان باہو اپنے عہد دے نویں نکور شاعر ہن۔ وقت گزریا تاں اے کلاسیک دا درجہ اختیار کر گئے اُتے نواں دور تے نکور فکر، جدید سڈ و بجن لگ پئے۔

زندگی قدیم تے جدید دے امتزاج نال ٹردی ہے۔ جدیدیت کوں قدامت دی ترقی آکھ سگدے ہن، لیکن ضروری ہے جو ادب ایچ اے ترقی نویں فکر، نویں اسلوب اُتے نویں ہیئت ایچوں کئی گالھ متعارف کراوے۔

ایس سانگھے آکھیا ویندے جو:

”جدیدیت لمحہ موجود دی طاقت کوں معتبر سمجھیندے ہوئے، جدیدیت دا آغاز کریندی ہے لیکن اوکوں جلدی معلوم تھی ویندے جو ماضی توں کنارہ کشی کرٹ نال او دور حاضر توں وی دور تھی ویسی۔“ 8

اگر اساں جدیدیت دیاں فکری تے اسلوبی خصوصیات کوں سامنے رکھ کے جدیدیت دی تعریف کروں تاں اساں اے آکھسوں جو:

”جدیدیت کوں اصطلاح دے طور تے گھنٹا، یا فکری تے عملی بصیرت دے طور تے ورتتا، ایں گالھ نال مشروط ہوسی، جو او اپنے ماضی تے مستقبل تے کتنی نگاہ رکھیندی ہے۔ جدیدیت کوں ہمیش، روایت نال گانڈھا رکھٹا پوسی۔ حقیقت اے ہے جو روایت کہیں وی ادب دا ایرا ہوندی اے۔ ایندے ایچ ثقافتی تے اسطوری طاقت موجود ہوندی ہے تے سچ آتے سچے اصولاں دی پاسداری دی وجہ توں، اے اپٹا اگھواں پندھ، جاری رکھیندی ہے۔

اساں جو کجھ وی آکھوں، پر، جدیدیت نویں فکر تے نکلور تصورات داناں ہے، جیندا

زیادہ تر تعلق ثقافتی ترجیحات تے ثقافت نال منسلک خیالات نال رہ گئے۔ اے تحریک مغربی

معاشرے ایچ انویسٹیویشن تے ویسویں صدی دے درمیان موجود رہ گئی ہے۔ ایکوں اساں اے

وی آکھ سگدے ہیں جو ”اے حقیقت نگاری دے رجحیت پسندانہ اقدار دے خلاف ہک بغاوت

پئی۔ 9۔“

ایں دور ایچ جدیدیت ہک اصطلاح دے طور تے استعمال تھیوٹ لگ گئی۔ جیں توں

مُراد اے ہئی جو روایتی ادب، آرٹ، فنِ تعمیر، فنِ سنگ تراشی، مذہبی عقائد، سماجی تنظیمیں تے

زندگی دے روزمرہ دے کم کار، ہنڈ پراٹے تے بوسیدہ تھی گئین خصوصاً ایں پس منظر ایچ جو، آج دا

معاشرہ نویں معاشی، سماجی، سیاسی تے صنعتی دور ایچ داخل تھی چکے۔

لہذا جدیدیت ناصر ف اپنے عہد دے مروجہ نظام کوں منن توں انکار کر ڈتا بلکہ اپنے

توں پہلے دے عظیم تخلیق کاراں دے بارے وی کئی سوال چکھے۔ گوکہ تمام لوگ جیڑھے جدیدیت

نال منسلک ہن، ”ماضی دا مکمل طور تے انکار، وی نہ کریندے پئے ہن، پر مجموعی رویہ اپنے عہد

دے مروجہ عقائد تے نظام توں انکار ہئی۔ 10۔“

جدیدیت دا ہک خاص پہلو خود آگہی تے خود اعتمادی ہے۔ ایں قوت دے باوصف،

جدیدیت نگاراں ہیئت دے نویں تجربے کیتے، ایں فکر تجریدیت کوں جنم ڈتا۔ عیذرا پاؤنڈ زندگی

دی نویں تفہیم دی راہ ڈکھائی۔ ایں واسطے تاں تھیوڈور ایڈارنو (Theodor Adorno) آکھیا جو:

”جدیدیت ہک خاص خوبی داناں ہے جینکوں تساں زمانی ترتیب نال نہ

سمجھ سگھو۔ جدیدیت فرسودہ نظام تے عقائد آلے پاسے کنڈ کیتی، تے

ادب تے آرٹ ایچ تجریدیت جھیں فکر متعارف کرائی۔ 11۔“

ایڈارنو، اے وی آہدے جو جدیدیت نیس، عقلیت پسندی دے غلط عقائد کوں تسلیم کرن توں انکار کر ڈتا۔ جدیدیت دے پرستار ماضی دے ادب کوں ناخوشگوار سمجھن لگ گئے۔ کجھ مفکرین دا آکھن ہی جو ادب کیتے ضروری ہے جو کہیں نویں گالھ دا حامل ہووے۔ جڈاں جوئی۔ ایس۔ ایلٹ دے موجب:

”اساں اوکوں بہترین ادب شمار کریسوں جیندے اِج شاعر

اُپنیں تے اپنے توں پہلے دے شعراء دی شاعری اِج موجود غیر

اخلاقی گالھیں دا کھلے دل نال اعتراف کریسں۔ 12“

ایویں لگدے جو جدیدیت پسند طبقہ، انقلابی تبدیلیاں دی جستجو اِج ٹر پیا ہی۔

جدیدیت پسند طبقہ، قدیم دور، دی ہر گالھ کوں مٹاوا چاہندا، ہا۔ ایویں محسوس تھیندے جو اے طبقہ

ہک خاص طرح دی انتہا پسندی دا شکار تھی گیا ہی۔ ایس جدیدیت جتھاں قدیم توں انحرافیت کوں

ہواڈتی، اُتھاں تخلیقی فضا دے نال قدامت پسنداں وچ مایوسی دا ماحول وی پیدا تھیندا گیا۔ 13

گالھ اگر ہک طبقہ دی مایوسی تیں ہووے ہا، تاں فکری اختلاف شمار تھیوے ہا، انحرافیت

پسندی دے شوق اِج جدیدیت نگاراں خدا، حکومت، سائنس تے عقل تک تے وی تنقید کرن

شروع کر ڈتی۔

یورپ اِج اے دور صنعتی ترقی دا، دور، ہا۔ جیندے اِج شہراں ترقی کیتی، صنعتی ترقی دی

دوڑ نیس، نا صرف بندے کوں مایوس کیتا، بلکہ متوسط شہری طبقہ بے شمار مسائل دا شکار تھیندا گیا۔

سائنسی تے صنعتی ترقی بندے کوں اے سوچن تے مجبور کر ڈتا جو اے دور، اوندے

وجود توں انکاری ہے۔ بندے محسوس کیتا، جو، جیویں جو اوسماجی اقدار توں کٹدا، تے ہئے لوکیں

کولوں دور تھیندا، ویندا ہووے۔

مایوسی، بے چینی تے انسانی ناقدری دا اے دور، لوکیں کوں ایویں لگا، جیویں جو، وقت

آکے رُک گیا ہووے۔ مگر جدیدیت نے ایس ٹھہراؤ کوں ختم کرن دی کوشش کیتی۔ 14۔

پہلے پہل ایندے کیتے ”ایونٹ گارڈ“ (Avant Garde) دا لفظ استعمال کیتا ویندا

ہی۔ جیندے مطلب ”قدیم روایت تے جمود، دی کیفیت توں چھٹکارا حاصل کر ٹا ہی۔“

اِس دوران ادب اِچ علامت نگاری دا سلسلہ شروع تھیا۔ صنعتی انقلاب جتھاں شہری متوسط طبقے کول بے حد متاثر کیتا اُتھاں لوک، وی، ادیب تے فنکار کولوں اے توقع رکھن لگ گئے، جو، او، اُنہاں دے مسائل کول اپنی تخلیق دا موضوع بنسن۔ چونکہ انسان پہلی جنگ عظیم دا، بل بن چکا ہئی، لہذا زندہ بچ ونجن آلیں لوک اپنے عہد دے تمام مروجہ عقائد توں بیزاری دا اظہار کرن لگ گئے۔ اُنہاں دے نزدیک اے مروجہ عقائد ای ہن، جنہاں بارود، توپ تے گولی کول انسان دا مقدر بٹا چھوڑے۔

اِس دور توں بعد، جدیدیت نیں، پس جدیدیت یا مابعد جدیدیت (جدید تر) دے دور اِچ قدم رکھیا۔ اِیکوں انگریزی اِچ Post-Modernism آہن۔ اِس تحریک دا آغاز ڈوجھی جنگ عظیم دے بعد تھیا۔ اِس تحریک دا تعارف کجھ ایویں ہے، جو۔

1: مابعد جدیدیت نیں یا سیت تے مایوسی دی فضا توں نکل کر اِس نویں سماجی تے ثقافتی مباحث، اِچ حصہ گھنن شروع کر ڈتا۔

2: مابعد جدیدیت دے زیر اثر، تخلیق کار، نیں مکمل ذہنی آزادی دا اعلان کر ڈتا۔ اُول اے وی اعلان کیتا جو او کہیں وی طے شدہ فکری عقائد کول قبول نہ کریں۔

3: اُتھائیں اِساکول اے وی نظر آندے جو، مابعد جدیدیت، دے معاشی، سیاسی، ثقافتی تے ادبی خیالات، مارکسیت نال ونج ملدن۔

4: اُتھاؤں روایت دے اثرات دی قبولیت دا آغاز تھیا۔

5: استعارات تے تصویر کشی (images) دے ذریعے فطرت نال ہک مضبوط گانڈھا قائم کرن دا عزم تھیا۔

6: معونیت دی تشریت Pluralism ایندی خاص دین ہے۔

7: ایندا موضوع کئی خاص نکتہ نیں، بلکہ ایندا دائرہ لامحدود ہے۔

8: سماجی آگاہی دے نال نال جملی تے نفسیاتی تجربات وی پیش تھیون لگ گئے۔

9: مابعد جدیدیت اے اعلان کیتا جو او کہیں وی اوپرے تے تھوپے گئے نظریے کول قبول نہ کریں۔

10: حقیقت نگاری، تجریدیت، علامت نگاری، اساطیر، وجد، تے سریت، وی ایندے اوصاف اِچ شامل ہن۔

11: ایندے اِچ انحراف ای نہیں بلکہ انجذاب وی ہے۔

12: ایس نیس تہذیب تے ثقافت نال اپٹا گانڈھا مضبوط کیتا۔

13: ایس تخلیق کاراں کوں اپٹیاں پاڑاں دی تلاش تے اپٹے تہذیبی حوالیاں دی اہمیت دا احساس ڈیوایا۔ 15

تاہم پس جدیدیت (جدیدتر) اِچ جیڑھیاں گالھیں نویاں نظر آندیاں پینین اودرج

ذیل ہن:

1: ثقافتی موضوعات تے گفتگو دی شروعات۔

2: اپٹے ثقافتی ورثے دی کول

3: ڈوجھے لوکیں دی ثقافت دی قبولیت

4: ثقافتی موضوعات تے اعلیٰ مباحث، تے ایندے دائرے دی لامحدودیت۔

5: ہک متن دے اندر ہئے متن دی تخلیق (inter-textuality)

6: کثرت (Pluralism)

7: معنی دا مرکزیت توں انحراف

8: ذہنی آزادی ”تھیوری تے فارمولاتھریاں توں گریز۔“

جدیدیت تے پس جدیدیت دے الفاظ بار بار ساڈے مطالعے اِچ آندے پینین۔ میں چاہنداں جو انہاں الفاظ دا مکمل تعارف تے ایندے پس منظر وی بیان کر ڈتا ونجے۔ تاں جو، او چند لوگ جیڑھے انہاں اصطلاحات تے انہاں دے ارتقائی عمل توں واقف کائنی، انہاں تے انہاں اصطلاحات دی معنویت واضح تھی ونجے۔

پس منظر

جدیدیت دا لفظ ادبی جدیدیت سانگھے، 1914ء توں بعد، دے عرصے اِچ تخلیق تھیونٹ آئے، اول ادب واسطے استعمال تھیندا ہے، جیندے خاص موضوعات ”بندے دا کلیہا، مایوسی، بے چینی، اقدراں دی بھن ترور، دا، افسوس“ وغیرہ ہن۔ کچھ لوکیں دا خیال ہے جو

جدیدیت دا، زمانہ مغرب اِچ 1914 ءتوں 1920 ءتک دا ہے۔

لیکن اے آکھن نال جو 1920 ءتوں بعد جدیدیت دا دور ختم تھی گئے، یا اے دور تاریخ دا حصہ بن گئے، یا، ایندے توں بعد مابعد جدیدیت دے دور دا آغاز تھے، ہوں مشکل کالھ ہوسی، کیوں جو اساکوں انہاں دے دوران ہک تسلسل دا خاتمہ تے پئے دی شروعات ڈکھاوٹی پوسی۔ کیا، اے ہک مکمل خاتمہ ہا، یا، درمیانی عرصہ، یعنی (وقتی یا عارضی دورانیہ) (Transitory Period) ہا، اے وی ڈیکھنا ہوسی۔

اِس وقتی یا عارضی عرصہ دے، دوران اساکوں جدیدیت، دے نال نال مابعد جدیدیت دے عناصر تے آثار دا، وی الگ الگ نتارہ کرنا پوسی۔ جدیدیت دے ہوندیں ہونئیں اوں عرصہ گوں مابعد جدیدیت دا، دور، وی نہیں آکھ سگدے لہذا اے ڈیکھنا پوسی جو، اِس دور، اِچ کیڑھے کیڑھے عناصر برقرار رہ گئین، اے کیڑھے کیڑھے تبدیل (جزوی یا مکمل) تھئین۔ اے وی ڈیکھنی پوسی کیا اساکوں جدید تر دور، وی آکھ سگدے ہیں۔

لہذا میڈے نزدیک پس جدیدیت دی بجائے ”جدید تر“ دی اصطلاح زیادہ موزوں، وسیع تے بلوغت ہے، کیوں جو جدیدیت دی جو وہ مشکل ہووے اوکوں جدید تر آکھنا زیادہ مناسب راہسی۔ تاہم ہک ڈومغربی مفکرین دی رائے دا مطالعہ کر گھنوں، جو او مابعد جدیدیت دے بارے کیا فرمیندن۔

”مابعد جدیدیت متن (Texts) دا زبان دے تجربے نال، ہک

غیر واضح ملاپ ہے، جیڑھا مختلف تحریراں توں مواد گھن کے تجزیہ تاں

کریندے، پر انہاں کوں ملا کے ہک اکائی نہیں بٹیندا۔ 16“

اِس تعریف اِچ تاں اساکوں تحلیلی تے تجرباتی مطالعہ دا نظریہ، نظر آندے۔

ایندے نال نال کالھ تکثریت دی وی ٹردی نظر آندی ہے:

ہک پئے طبقہ فکر دے موجب

”لفظ مابعد جدیدیت دی ثقافت دے مطالعہ دے سلسلے وِچ، اِچکل ہوں کالھ تھیندی

پئی ہے۔ اے لفظ ڈومغربی استعمال تھیندا رہ گئے۔ عصری حقیقت دے ترتیبی عناصر

دی تحلیل تے حقیقت دی تھیوری دی حیثیت نال، اے اصطلاح

ادبی مطالعہ سانگھے نویں کائناتی۔ اے ایس صدی دے چھویں ڈہاکے
(1960ء) دے دوران امریکہ دے ایونٹ گارڈ (Avant
Guard) فلشن کیسے وی استعمال تھیندا ہے۔ ایتجھیں ادب اچ
خود عکاسیت Self Reflexivity، ناول دی روایت دی بھن
تروڑ، حقیقت نگاری تے جدیدیت دے زیر اثر، ادبی متون
(Texts) اچ حقیقت دی عکاسی، کون شک دی نگاہ نال ڈیکھن

شامل ہئی۔ 17"

فلپ رائس تے پیٹریسیا داغ دے موجب مابعد جدیدیت اپنے عہد دے مروجہ حقائق
کون شک دی نگاہ نال ڈیدھے ہوئے، نویاں راہوں دی متلاشی ہئی۔ تاہم اے سوال اچنی جاہ تے
برقرار، ہے جو کیا اسماں انہاں نویاں فلراں کون "مابعد جدیدیت" داناں ڈے سگدے ہیں یا کائنا۔
تاہم اے گالھ ذہن اچ رکھنی چاہیدی ہے جو جدیدیت اچ اندرونی جدلیات یا
تضادات وی ہن۔ جنہاں تے اچ وی مباحثے تھیندے راہندن۔ لہذا کھوج یا نتائج تیں بچن دی
ایں کوشش کون اسماں جدیدیت دا انکشاف آکھ سگدے ہیں، نہ کہ مابعد جدیدیت کلچر دی شروعات۔
اسکاٹ کیش تے جان ادری ایں موضوع تے گالھ کریندے ہوئے آہن جو:

"جدیدیت آلی کار! مابعد جدیدیت وی، کلاسیکی حقیقت پسندی دے
منے پرمنے تے بیانیہ مفروضیاں توں منحرف ہے لیکن جدیدیت دے
برعکس، مابعد جدیدیت کلچر، دی پراسراریت دے وی سخت خلاف
ہے۔ 18"

انہاں ساریاں بحثاں توں بعد، ایویں لگدے جو اسماں جدیدیت توں سفر کریندے
ہوئے "جدیدتر" دے دور وچ داخل تھی گئے ہیں۔ کیوں جو جدیدیت ہک مکمل اصلاح ہے جیندا
اطلاق بین الاقوامی رجحانات تے تحریکاں تے تھیندے چونکہ جدیدیت دی تحریک، ماضی دے
عقائد تے رجحانات دی نفی کریندی ہئی۔ "ایں سانگھے ایکوں اپنے نویں نظریات دے اظہار
سانگھے، مسلسل تجربات وی کرٹے پئے تے تبدیلی دی خواہشیں وی مسلسل ایندے ہم سفر رہ گئی
اے۔ 19"

کڈاہیں کڈاہیں اس معتدل خواہش داسفر ”تخریب دے شدید عزم“ تیں وی دہنچے۔
 جیویں جو گفتگو دے شروع اِچ میں گزارش کیتی ہے جو کئی وی عہد، کڈاہیں وی
 جدیدیت دے تصورات توں خالی نہیں رہ گیا، لہذا جدیدیت دے اس عہد کوں اساں ڈوھیاں
 (زمانی طور تے) اِچ تقسیم کریندے ہیں، پہلا حصہ انویہویں صدی دے اخیر توں گھن کے
 1914ء تیں (پُرانی جدیدیت (Palaco Moderanism) تے ڈو جھے کوں 1914ء
 تاں 1920ء تیں (نویں جدیدیت (Neo Moderanism) اِچ تقسیم کریندے ہیں۔
 مغرب اِچ جدید فکر دے رُجانات اساکوں 1844ء توں ملن شروع تھی ویندن۔
 اس دوران وجودیت (Existentialism) تے کرک گارڈ دے خیالات نیں گفتگو دے
 نویں در کھولے۔ بعد ازاں سریسیت (Surrealism)، دادیت (Dadaism) تے
 اظہاریت (Expressionism) دیاں تحریکاں وی جدید رُجانات وچ دادھے داسوب
 بٹیاں۔ اس صدی تے پچھویں تے چھویں عشرے تیں آندے آندے، انہاں اِچ تجریدیت دی
 تحریک اپنا حصہ شامل کیتا۔ لہذا مغرب اِچ اس عہد کوں (1950ء توں 1960ء) ہائی ماڈرن یا
 الٹرا ماڈرن آہدن۔

ڈاکٹر وزیر آغا دے موجب ”ہائی ماڈرنزم دی علمبردار ساختیات دی تحریک ہی۔ 20“
 1960ء تیں مفکرین دی توجہ فرد تے وجودیت دی بجائے ”کلچر تے نشانیات“ تے مرکز
 تھی چکی ہی۔ چونکہ ساختیاتی تحریک دے موضوعات مختلف ہن، لہذا اگر اکیوں پس جدید یا مابعد
 جدید آکھیا ونچے ہاتاں حالے کئی گالھ بنڑدی ہی لیکن ساختیات چونکہ ادب دے ساختیاتی پہلوواں
 تے گفتگو کریندی ہے، لہذا اوند اے ناں مکمل ابلاغ رکھیندے۔ جڈاں جو حقیقت اے جو پس
 جدیدیت دی اصطلاح، جدیدیت دے نظریہ دے خلاف ہک حربے دے طور تے استعمال تھیندی رہ
 گئی اے تاثر ڈیوٹ دی کوشش کیتی ویندی رہ گئی اے، جو جدیدیت ختم تھی گئی اے۔ 21“
 حالانکہ حقیقت اے ہے جو ہر نویں فکر، نوواں اسلوب تے نویں ہیئت، اپنے عہد دی
 جدید یا جدید تر گالھ ہوندی ہے۔ جیویں وجودیت توں بعد ساختیات ادبی میدان اِچ متعارف
 تھی۔ ہن اوکوں وی تاں مابعد جدیدیت یا پس جدید آکھیا ونچ سگدا ہا۔ چونکہ نیں آکھیا گیا لیکن
 او فکر اپنی جاہ تے اپنے عہد اِچ ہک جدید فکر شمار تھی اے بجاطور تے شمار تھی۔

ایویں ای جدید دور دے ”فرد“ نے مارکسیت اِنج داخل تھی کے سماج تے ثقافت دی جاہ گھن گھدی۔ پسراریت Mysticism، علویت Transcendentalism تے ماورائیت دے اثرات وی ہو لے ہو لے ختم تھیندے گئے۔ ایں سانگھے میں تاں ایں نتیجے تے بچاں جو مابعد جدیدیت دالفظ گھر کے، کجھ عناصر کوں مابعد جدیدیت داللیل لاڈ تا گئے، حالانکہ انہاں تمام عناصر کوں اساں جدید یا جدید تر آکھ سگدے ہیں بلکہ میں تاں آکھساں جو اسا کوں جدید یا جدید تر آکھٹا ای چاہیدے۔

میں مابعد جدیدیت کوں ایں واسطے جدید تر پیا آہداں جو ”جدید تر“ ادب نے دراصل اساڈی ثقافت تے سماجی مظاہر کوں اپنی گفتگو دالموضوع بٹائے۔ ”جدید تر“ ادب نے اساڈی سماجی نشانیاں (Semiotics) یعنی اساڈے رسم و رواج، تمام ذرائع ابلاغ، موٹروے، نویں ایجادات وغیرہ کوں اموضوع بٹایا گئے، کیوں جو اے تمام سماجی مظاہر اساڈی زندگی تے اثر انداز تھیندن۔ اے ناصر ف اساڈی حسیات کوں متاثر کریندن بلکہ اساڈے عقائد (دنیاوی، نہ کہ مذہبی) تے وی اثر انداز تھیندن۔ ایں سانگھے ناصر ف اساڈی سوچ اِنج تبدیلی آندی ہے بلکہ اساڈے روزمرہ زندگی دے فیصلے وی متاثر تے تبدیل تھیندن۔

کہیں زمانے ادب تے وی طبقہ اشرافیہ، اثر، انداز تھیندا ہیسی۔ پراچو کے دور، نیں ادب کوں ناصر ف معاشرے دی ملکیت بٹائے، بلکہ ادب تے ادب فہمی دی سطح وی بلند تھیون لگ گئی اے۔ اکیوں اگو ہیں ٹورڈیون اِنج جدید میڈیا داوی اثر ہے کیوں جو اچو کامیڈیا ادب تے کلچر دی بانی آپسی (تجزیہ) Biospsy کریندا نظر آندے۔ مارکسیت اِنج وی اساڈی ثقافت، اساڈے سماج، اساڈیاں حسیات تے اساڈے سماجی رویاں کوں موضوع بٹایا گیا ہیسی۔ لہذا ہر نویں فکر اپنے دور اِنج جدید یا جدید تر سڈ و بجن دی مستحق ہے۔ ایں سانگھے میں گالھ کوں ایں جملے تے مکلیساں جو ہر نویں فکر، نواں اسلوب تے نویں ہیئت اپنے عہد اِنج جدید ادب شمار تھیندن۔ اگر اوں دور اِنج کئی ہی نویں فکر، نواں اسلوب یا نویں ہیئت ورتی ونچے تاں اساں اوکوں ”جدید تر“ شمار کر سگدے ہیں۔

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

جدید سرائیکی شاعری دا پس منظر

اے گالھ درست ہے جو خواجہ فرید سئیں دی شاعری اپنے عہد اِچ تے خرم بہاول پوری دی شاعری اپنے عہد اِچ جدید شمار تھیندی ہوسی۔ پر اسساں سرائیکی دی جدید شاعری توں مُراد او شاعری گھنسون جیندے اِچ

- (1) نوں فکر متعارف کرائی گئی ہووے یا
- (2) جیندا اسلوب (ڈکشن) نواں ہووے یا
- (3) جیندے اِچ ہیئت دے نوں تجربے کیتے گئے ہوں۔

سرائیکی وسیب ہک عرصہ تیں حملہ آوریں دے وار سہندارہ گئے، پر آزاد مملکت پاکستان حاصل تھیون توں بعد 1965ء دی جنگ، سرائیکی وسیب واسطے ہک آنکھیں لکار ہی، جیندے پچھوں سرائیکی وسیب دے صدیاں دے زخم لکے کھڑے ہن، لہذا 1965ء توں بعد سرائیکی وسیب اِچ ہک نواں ڈسکورس (مباحثہ) شروع تھیا، جیندا موضوع اپنی ثقافت دی گول ہی۔ نواں سرائیکی ادب سرائیکی وسیب اِچ اپنیاں پاڑاں گولن ٹر، پیا۔

1970ء اِچ ریڈیو پاکستان ملتان دا افتتاح تھیا، تاں سرائیکی زبان کوں پہلی واری ہک وڈا میڈیا میسر آیا۔ چیویں جو میں پہلے گزارش کر چکاں جو سماجی مظاہر تے نشانیات ناصر ف اسٹاڈیاں حسیات کوں متاثر، کریندن بلکہ اسٹاڈیے سماجی رویے وی بدلیندن۔ سرائیکی ادب انہاں بدلیاں رویاں کوں موضوع بٹائے، آتے ریڈیو پاکستان دی وساطت نال جدید سرائیکی ادب متعارف تھیون لگ پیا۔

سرائیکی ادب ہک پاسے تاں اپنیاں پاڑاں برصغیر اِچ مسلماناں دی آمد اِچ گولیاں

تاں بے پاسوں، کچھ مفکرین نے ایندے توں وی اگہاں قدم ودھائے، اتے وادی سندھ دی قدیم تہذیب اچ سفر کریندے ہوئے اپنا آپ پھر لوٹ لگ گئے۔

"مغرب اچ فاتھ روپ فرائی اساطیری موضوعات تے گفتگو دی شروعات کیتی۔ 1" فرائیڈ شعور تے ایندے عقب اچ لاشعور تے ول اجتماعی شعور دا ذکر کیتا۔ بعد اچ ادب تے شعریات اچ ثقافتی تے اسطوری حوالیاں دے پیش نظر Intertextuality (یعنی متن دے اندر، بے متن دی گول) وی ادب دا موضوع بٹی۔ اساڈے کولوں وی ریڈیو پاکستان تے بلینک ورس تے فری ورس وچ لکھیاں گیاں نظماں نشر تھیون لگ گیاں۔

سین ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر، جدید سرائیکی شاعری دے او، اگوانا سن جنہاں سرائیکی دی روایتی شاعری توں جدیدیت نگاراں ریت انحراف کیتا۔ انہاں نظم دے نکور موضوعات تے نویاں ہیئتیاں متعارف کرائیاں۔ مغرب دی "جدیدیت ریت" ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر، ارشد ملتانی، رفیق خاور جسکائی، ریاض رحمانی تے حسن رضا گردیزی وغیرہ سرائیکی شاعری کول نکور فکر اے عطا کیتیاں۔

انہاں نیں نظم اچ نواں اسلوب تے نویاں ہیئتیاں وی متعارف کرائیاں۔ جدید سرائیکی ادب دے پس منظر تے گالھ کریندے ہوئے ڈاکٹر طاہر تونسوی لکھدن:

"جدید سرائیکی شاعری بدلدے ہوئے حالات دا تجزیہ ہے۔ نویں شاعری، نویں آدمی دی شاعری ہے۔ جیندے وچ طنز وی ہے تے کڑاوہٹ وی۔ اہج دے جدید شاعر، دی شاعری مشینیں دی گڑگڑاوہٹ، رستیں دے ہجوم، تڑپدی ہوئی جوانی تے غریبیں دی محبت دا عکس پیش کریندی ہے۔ اے جدید شاعری اچھی روح عصر کول پیش کریندی ہے۔ 2"

جدید شاعری ہک عرصہ تیں رجحان دی صورت سرائیکی وسیب اچ موجود رہ گئی اے، اے تحریک نہیں بٹی۔ میڈے علم موجب ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر جدید سرائیکی شاعری دا بانی ہے۔ انہاں دی شاعری اچ اسا کول جدیدیت تے "جدید تر" شاعری دا خصوصیات ملدین۔ انہاں دی شاعری تے تبصرہ کریندے ہوئے دلشاد کلانچوی لکھدن:

”ضرورت ہی جو سرائیکی نظم کو نواں رنگ ڈتا ونچے۔ اظہار دے
 نویں سانچے سامنے گھن آئے ونجن۔ نصر اللہ خان ناصر پہلا سرائیکی
 شاعر ہے جنس باقاعدگی تے پوری قوت نال جدید سرائیکی شاعری
 کوں اظہار دا وسیلہ بٹائے۔“ (3)

اے گالھ درست ہے جو سرائیکی اچ موضوعاتی نظم بطور ہک صنف دے ویہویں
 صدی عیسوی توں وی پہلے موجود ہی۔ (4) ”ویہویں صدی دے پہلے نصف اچ اسا کوں اے
 رنگ نظر آندے۔ ایں عرصہ اچ حکومت وی کئی موضوعاتی نظماں لکھوایاں تے خلیق ملتانى کوں
 انہاں دی نظم ”غلہ زیادہ اگاؤ“ تے پہلا انعام وی ڈھیجا۔ (5)“
 پر اے گالھ اپنی جاہ تے سچ ہے جو نصیر الدین خرم بہاول پوری (1858ء
 -1951ء) نے ناصر نویں غزل متعارف کرائی بلکہ انہاں کوں جدید غزل دا بانی وی آکھٹا
 چاہیدے۔ ”انہاں کوں قاآنی بہاول پور“ ملک الشعراء عرفی دوراں آتے سعدی زماں جنہیں
 القاب تے خطاب حاصل تھئے۔ (6)“

اسا کوں خرم بہاول پوری دی غزل دا اسلوب تے فکر نویں نکلور نظر آندی ہے۔

ملاں جیڑھا رت آن کیتی
 شالا کڑکی غیبی گولا

.....

ہن کیوں ہوش نمازاں دے

کھئیے پئے ہن ، یار دے نازاں دے

تکرار لفظی نال مصرعیاں اچ موسیقی پیدا کرڻ دا ہنر ، انہیں کوں خوب خوب آندا ہا ،
 جدید شاعری دی ہک خوبی روایات توں انحراف ہے۔ خرم بہاول پوری اپنی غزل کوں منفرد رکھن
 اچ ہوں کامیاب رہن۔

آساں آساں آندا راہساں

آکھ تے تروڑ سٹیندن ، آساں

.....

میکوں کوچھی سوچھی آہیں

سوہٹاں اتجھی ہک تاں گول آ

خرم بہاول پوری دی ہک عطا اے وی ہے جو انہاں اپنی شاعری اتج سرائیکی محاورہ،
روزمرہ، تشبیہ تے استعارہ کوں ہوں خوبصورتی نال ورتیے۔

ایہو رب کرے ، جو او ہوے شالا

میکوں بھلاہ پوندے ، سنجاپو آلا ، دا

سدا جنڈی جیوی ، میڈا یار خرم

نہ رکھیو ، مرٹ دا ، نہ جیوٹ دے ڈا ، دا

انہیں اوصاف سبب، فیض بلوچ دے موجب ”حضرت خواجہ غلام فرید سرائیکی شاعری
وچ آفتاب تے خرم بہاول پوری مہتاب سمجھے ویندن۔ (7)“ خرم بہاول پوری دے کلام کوں
پڑھدے ہوئے احساس تھیندے، جو ساڈی سرائیکی شاعری کوں، ہکے پاسے ٹیک لگیں لگیں
، اگلہا آ گیا ہئی۔ ہن بیداری و دی تھیندی ہے۔ ”اگلہا“ توں مراد ”جمود“ بلکہ ہکے موضوع ”عشق
مجازی یا عشق حقیقی“ توں باہروں نہیں نکلی پئی۔ خرم بہاول پوری سرائیکی شاعری کوں نویں
موضوعات نال متعارف کرایا۔

ملاں جیڑھا رت آن کیتی

شالا کڑکی ، غیبی گولا

اساں سواں ہک نہ ملسی کھیسے دا پُر ، کندھ دا پولا

باہروں دا، وچ رس ، ہوں سارا اندروں خرم ، خالی ، خولا

انہاں شعراں اچوں خبر ملدی ہے، جو سرائیکی شاعری اپنی روایتی ڈگرتوں ہولے
ہولے پرے تھیندی آندی ہے۔ جنیں ویلھے سرائیکی شاعری پندھ کریندی سیں حسن گردیزی
کولوں بچدی ہے، تاں احساس تھیندے جو سرائیکی شاعری اتج جدیدیت دار حجان داخل تھیندا
پئے۔ جدید فکر، جدید اسلوب تے نویں ہیئت۔ جدید فکر دا ہک رنگ ڈیکھو۔ جیندے اتج ہک
مکائی، اپنی نوکراٹی تے ظلم کریندی ہے، کوں موضوع بٹایا گئے۔ مکائی، اپنی نوکراٹی کوں اپنے ہن

پیندے ہال کوں چاؤن ڈیندی ہے اُتے نہ کھیر پلاؤن ڈیندی ہے بلکہ کیفیت کجھ ایس طرح ہے جو:
 روٹی کھاویں ، کپڑے پاویں کم دے ویلے ، ہال کھڈاویں
 ایس منزل تے مانتا ہارے ماء پچڑے کوں چاٹاں مارے
 جہڑے ویلے مارے ، کھڑوے ماء وی رووے ، ہال وی رووے
 اے تیں سفر کریندے کریندے سرائیکی شاعری کوں اے شعور حاصل تھی گیا ہے جو
 طبقاتی کشمکش دی آلودگی ، سارے معاشرے دے چین سکون کوں آلودہ کر ڈیندی ہے۔ ہک ہک
 محرومیاں پیندے ہال ، جوان تھی کے معاشرے اچ محرومیاں ونڈیندن۔

ایس دور دی شاعری دی اہم گلہ اے ہے جو ایس دور وچ ”سرائیکی شاعری بدلدے
 ہوئے حالات دا تجزیہ کریندی ہے۔ نویں شاعری ، نویں آدمی دی شاعری ہے۔ (8)“ اے
 شاعری آؤن آ لے حالات دا تجزیہ ہے۔ ہیروشیماتے ناگاساکی تے ایٹم بم سٹن آلی قوم کوں
 خبردار کرن آ لے شاعر دی پیشین گوئی کیوں سچی ثابت تھی اے۔

گھاٹیاں لال اندھاریاں گھلسن اُچیاں ماڑیاں لوڈے کھاسن
 منبر تے محراباں ہلسن تلوں ، اُتلی ہک تھی ویسی

ایس دور دی شاعری ، جیویں اپنے موضوعات وٹیندی نظر دی ہے ، اونویں ایندے
 اسلوب اچ نکھار آندا ویندا ہے۔ اسلوب دی شگفتگی ، ملائمت تے ہیئت اچ تبدیلی ایکوں
 جدیدیت تے روایت تے سنگم تے گھن آئی اے۔ اے دور ناناں مکمل طور تے روایتی اُتے ناں
 ای مکمل طور تے جدید ہے۔

دور ہک وستی ، سٹیندی ہے نصیباں والی ،
 جتھاں ڈو ہوٹھ ، محبت دے پیاسے ملدن

جتھاں ہر چیز ہے ساجھی ، کوئی تقسیم نہیں
 جتھاں انسان دادنمن نہیں انسان ، چلوں (9)

1945ء توں 1965ء دا اے عرصہ جدیدیت دے دور اچ داخل تھیندا نظر دے۔

ایس دور دا ہک اہم ناں رفیق خاور جسکافی ہے۔ اُنھاں اٹنی نویں نکور فکر نال سرائیکی شاعری کوں

سُٹھپ عطا کیئے۔ اُنہاں روایت توں انحرافیت دے نال نال سرائیکی شاعری کوں نویں علامتاں تے نویں استعمارے سوبھ کیئین۔ اُنہاں اپنے ملک پاکستان کیئے نویں تے سوجھل خواب ڈٹھن۔ او محنت کش دی عظمت کوں سلام کریندن کیوں جو او جاٹدن جو محنت کش دا متھائی نویں بچھ دی لاٹ گھن آسی۔

ہالی دی پیشانی جیویں ، نویں سچھ دی لاٹ
 جیون جو گیاں فصلاں جیویں دھرتی دی مُسکان
 اَہ رت پگھر نال اساروں ، گلشن دی دیوار
 رَل مِل ہُن تعبیر کروں ، ہک نواں پاکستان

اقبال سوکڑی ایں عہد دی او مضبوط ترین آواز ہے جسیں روایت توں جدید داسفر ایں طے کیئے، جو اُنہاں دی شاعری اِچ روایتی مضامین دے نال نال جدید رُحمان دے حامل اُتے وِت واقعی جدید مضامین مستقل طور تے ملن لگ گئین۔ اقبال سوکڑی دی شاعری دا بنیادی حوالہ اُنہاں دی غزل ہے گوکہ او ہک عرصہ تیں روایتی رنگ اِچ غزل لکھ دے رہ گئین، اُتے لکھ دے پئین۔ کیوں جو مشاعرے دا ماحول ہُن تیں روایتی شاعری توں باہر نہیں نکلا اپیا۔ اُنہاں کوں نویں مضمون متعارف کریندیں ہوئیں کتنی مخالفت داسامٹا کرٹا پیا ہوسی، جو بالآخر اُنہیں کوں آکھٹا پیا:

زندگی دی بھیک منگٹی پئے گئی
 اے دری دوزخ دی لگٹی پئے گئی

وِت گئی منکر ہے رب دی ذات دا
 وِت غزل کعبے تے ٹگٹی پئے گئی

اُنہاں دے اُنہاں اشعار توں صاف نظر دا پئے جو، کجھ لوک انحرافیت دے رُحمان کوں قبول نہیں کریندے پئے، پر، اے رُحمان مسلسل سفر کریندا نظر دے۔ سیں سفیر لشاری دی جدیدیت دے ایں رُحمان دے پنڈھیڑ و نظر دن۔ اُنہاں دی شاعری اِچ روایت توں بغاوت دے آثار نظر آندن۔ گوکہ اُنہاں داناں مزاحمتی شاعری دے حوالے نال پورے سرائیکی وسیب

انج نشا ہے۔ مگر انہاں دی شاعری انج ”جدیدیت“ دارنگ مستقل نہیں ملدا۔
 اساں بے فیض ساوڻ توں ، کئی برسات نہیں منگدے
 جیدی بارش پٹے ایرے ، اچھی سوغات نہیں منگدے
 ایں دور دی ہک اہم آواز نقوی احمد پوری (پیدائش 1928ء) دی ہے۔ ”قطب
 تارا“ تے ”دیوان نقوی“ انج ساکوں ہوں ساریاں نویں گالھیں ملدین۔
 پدھیاں پینین ، کتیاں انہاں انج عصمتاں
 میں تیڈی پئی دے ول ڈہدا کھڑاں

ساڈے گلشن وچ بہاراں نے وی پھیرا پاوٹے
 رات توڑے جتنی دگرے ، انت سچھ نے آوٹے

سرور کربلائی سرائیکی غزل کوں وجودیت نال متعارف کرایا۔ سرور کربلائی میں سرائیکی
 شاعری کوں روایتی مضامین دے نال نال نویں مضمون وی عطا کیتے۔ انہاں دی سب توں سٹی
 عطاء اپنے وجود کوں منواوڻ دا آہر (وجودیت) نظر دے۔ مغرب انج جنیں ویلھے مشیناں دی
 حکمرانی تھی تاں ، بندے نیں اپنے وجود کوں تسلیم کرواوڻ دا آہر کیتا۔ مغرب انج ایں تحریک کوں
 وجودیت داناں ڈتا گیا۔ ڈیرہ غازی خان انج پٹھا ہویا ساڈا سوہٹا شاعر ”اہٹی ذات دی سُنجان“
 تے اپنے وجود کوں کائنات دیاں تمام چیزاں توں معتبر منواوڻ دی کوشش انج مصروف نظر دے۔
 سرائیکی شاعری واسطے اے گالھ واقعی نویں گالھ ہئی۔ جو،

ڈلڑی دا سوا ، درد دے غم خوار نی کوئی
 یوسف ہاں مگر میڈا خریدار نی کوئی

اے تلا کیوں موت دی وحشت توں گھبرایا ونے
 زندگی ! ہک دار تے وی رقص فرمایا ونے
 ایں رُحمان دی حامل ہک خوبصورت آواز نسیم لیہ (عبدالسمیع 1933ء۔
 1990ء) دی ہے۔ لیہ اوں عہد انج ادب دا، ایتھنتر، سڈ ویندہا چونکہ اوں عہد انج لیہ انج ڈاکٹر

خیال امر وہی، غافل کرنالی، نذیر چودھری، عدیم صراطی، نادر قیصرانی فقیر الہی بخش، امان اللہ کاظم، جعفر بلوچ تے ہئے ہوں سارے لوک جلوہ افروز ہن۔ انہاں دا شام کوں کہیں جاہ تے مل پاہون تے علم تے دانش و نڈاؤن، لیہ آلیاں واسطے ہوں وڈی نعمت رہ گئی ہے۔

ڈاکٹر خیال امر وہی چونکہ ترقی پسند ادیب تے شاعر ہن، لہذا انہاں دے خیالات میاں تمام دانشوراں کوں متاثر کیتا۔ او جڈاں تیں حیات ریہے انہاں ہمیش ایہو گلہ کیتی جو 'یار! ایں خیالی محبوب توں اپٹا لڑ چھڑ واؤ۔' چونکہ نسیم لیہ تے برکت اعوان انہاں دے قریبی دوستاں وچوں ہن، لہذا نسیم لیہ اسا کوں جدید فکر آلے پاسے سفر کریندے نظر دن۔

توڑے زخمی ہتھ ہی ، و ت وی قلم چاتی وداں
ظلم دے کوفے دیوچ ، حق دا علم چاتی وداں
تیکوں ہک ڈینہ آوٹا پوسی میڈے معیار تے
توں وی لا ، گھن زور تے میں وی قسم چاتی وداں

لیہ دی گلہ تھیندی پئی اے تاں نادر قیصرانی مرحوم دا ذکر وی کریندے چلوں۔ محکمہ مال ایچ قانونگودے عہد، توں ریٹائرڈ تھیون آلے اے دانشور، اپنے عہد ایچ جدید غزل گو شاعر شمار تھیندے ہن۔ اے روایتی محبوب توں انحراف کریندے ہوئے، روایتی تصورات توں وی انحراف کریندے نظر دن۔ تشبیہ، استعارہ تے روزمرہ انہاں دی شاعری کوں ہوں مڑکٹاں تے سلوٹا بٹا ڈیندے۔ انہاں داسیاسی شعور ہوں پختہ ہا۔

بھنور پڑی چھلکیندے نال تھیوو
ساڈے ہتھیں کنوں لاہیں نکلدین
توں گل لاوٹ کوں اتنی دیر نہ کر
سچن موٹھیں کنوں ہاہیں نکلدین

سک سڑگے جو کئی میلیں دیوچ درخت ہا ، ہو
تسا تاں نہ ہا ، اوکوں کھپ مار گیا ہے
نادر کوں جو طوفان دھیندا ریہا اکثر،

اُح آپ او طوفان کوں تھپ مار گیا ہے (10)

ایویں ای سیاسی عدم استحکام کوں موضوع بنیندے ہوئے سیں امان اللہ کاظم فرمیدن:

کچا کوٹھا وی وِت جوڑیم ، وِت بدلا وی ڈھک ائے

پر دانگوں ات واری وی اے اَن چتیا، اَن چُک ائے (11)

سرائیکی شاعری اِچ اے نویں رُحان حالے تحریک دو سفر کریندے پئے ہن، جو

قسمت دی دیوی سرائیکی شاعری تے مہربان تھی اے سرائیکی شاعری کوں کئی نامور شاعر مل گئے

تے انہاں شعراء کرام نے جدیدیت دے ایں رُحان کوں جدیدیت دی تحریک اِچ بدل ڈتا۔ آؤ

انہاں دانشوراں دی فکر دا مطالعہ کریندے ہیں جنہاں سرائیکی شاعری کوں نویں فکر، نواں اسلوب

تے نویں ہئیتاں عطا کیتیاں۔ سرائیکی شاعری دا اے دور 1976ء توں شروع تھیندا ہویا اُح

تیں اپنے زور شور نال جاری ہے۔

(جدید سرائیکی شاعری دے موضوعات)

جیویں جو، میں پہلے عرض کر چکاں، جو، ہر، نویں گالھ اپنے وقت دی جدید گالھ ہوندی اے، و ت سوال اے پیدا تھیندے جو، جدید سرائیکی شاعری کیا ہوسی۔ حقیقت اے ہے، جو، جنیں ویلھے نویں گالھ، اساکوں کہیں شاعر دے کلام اچ کڈھائیں کڈھائیں ملے، تاں اسماں ایکوں، اُوں شاعر دا، محض رحمان آہدے ہیں۔ لیکن اگر او، نوواں خیال اُوں تخلیق کار و اردی تخلیق اچ مسلسل تے متواتر، ورتیا ویندا، پیا ہووے، تاں اسماں ایکوں انوں تخلیق کار دا نظریہ آہدے ہیں۔ اچ کل نظریاتی تخلیق کاراں دی کافی تعداد، نویں فکر، نویں اسلوب تے نویں ہیئت، اپنے اپنے انداز اچ اچ پیش کریندی پئی اے۔ تہوں اسماں آہدے ہیں جو ہن اے نظریہ تخریک دی صورت اچ اگھواں پنہدھ کریندا پئے اتے ہک پورا عہد متحرک تھی چکے۔

اسماں جنیں ویلھے 1975ء توں اجو کے دور 2014ء دی شاعری دا مطالعہ تے کریندے ہیں، تاں اساکوں سرائیکی شاعری ترہائیں صورتاں اچ، روایتی شاعری، توں انج تھیندی نظر دی ہے۔ روایتی توں انج تھیون توں مراد روایتی مضامین یا روایتی فکر توں انج تھیون ہے۔ اور شاعری جیڑھی عشقیہ (مجازی تے حقیقی) دے درمیان سفر کریندی راہندی ہئی۔ ہن اوں نے اپنی شناخت الگ کر گھدی ہے۔ اتے اپنے نویں مکھ نال اساڈے سامنے آندی ہے۔

جدید سرائیکی دافکری مکھ ایس بنزدے جو ایندی فکر اچ:-

1: سماجی قدراں دی بے حرمتی دا اظہار۔

2: روحانی تنہائی

- 3: بندے دی تنہائی تے بے چینی۔
- 4: اُمیداں پوریاں نہ تھیون تے مایوسی۔
- 5: فرسودہ عقائد تے سیاسی نظام توں انحراف۔
- 6: روایتی تصورات تے خود ساختہ اخلاقی نظام تے تنقید۔
- 7: مروجہ مذہبی خیالات دا، از سر نو جائزہ گھنن دا آہر۔
- 8: اہنی ثقافت تے اسطوری فکر، دی گول۔
- 9: غیر منتخب تے غیر مستحق سیاسی حکمراناں دے زور تے احتجاج۔
- 10: درباری تاریخ دا استرداد (رد)، ملدے

ایویں ای اساکوں سرائیکی شاعری وچ وی ”جدیدتر“ ”(پسِ جدیدیت)“ دا رجحان ملدے۔ ایکوں آئندہ ”جدیدتر“ ای لکھسوں جو میں ذاتی طور تے پسِ جدیدیت کوں بے معنی سمجھینداں۔ میڈا خیال ہے جو جدید تو بعد ”جدیدتر“ ہوٹا چاہیدے۔ ”بعد از جدید“ یا ”پسِ جدید“ کئی گالھ نہیں ہوونی چاہیدی۔ خیر

جدیدتر سرائیکی شاعری دے موضوعات کجھ ایں طرح دے نظر دن:

- 1: مایوسی دی فضا توں نکل کرائیں، نویں مباحث چھیڑن۔ جیندے اچ ثقافتی تے اسطوری مطالعہ تے زور ڈیندے ہوئے، اپنا اصل مکھ گولن تے اصلی مکھ پیش کرن دا آہر کیتا گئے (مکھ آدم دا، رفعت عباس)۔ (سوجھل خواب)
- 2: فکری آزادی دا تسلسل نظر آندے۔ مروجہ سیاسی، سماجی، مذہبی رجحان توں واضح طور تے انحرافیت نظر آندی ہے۔
- 3: روایت نال گانڈھا ایں جوڑا گئے جو روایتی مضامین تے تلفظیں کوں نویں معنی اچ ورتیا گئے۔
- 4: شاعری اچ مار کسی خیالات تو اتر نال آوٹ لگ، گنہیں۔ جیندی ہک وجہ معاشرتی بے عملی وی ہے، اے معاشرہ (کافی حدتیں) نکمارہ کے، محض وسائل دی مساوی تقسیم دا مطالبہ کریندے۔ مگر اے مطالبہ محنت کشاں دی طرفوں وی ہے، جیڑھے زندگی نال نبھاہ کریندے ہوئے بھورا بھورا تھی کے بھر گنہیں۔

5: ایں شاعری دا موضوع کئی ہک نکتہ نہیں، بلکہ ایندے ایچ لامحدود موضوع شامل تھیندے
ویندن، جہاں دا تعلق زیادہ تر اپنے ملک پاکستان نال ہے۔ کتھائیں کتھائیں بین
الاقوامی مسائل کوں وی موضوع بٹایا گئے۔

6: سماجی آگاہی دے نال نال نفسیاتی تجربات وی شامل ہن۔

7: ایں شاعری اوپرے، تے بُتھے خیالات تے تصورات کوں رد کر ڈتے۔

8: ایں شاعری وی اپنی ثقافت نال ناصر ف گانڈھا برقرار رکھیے، بلکہ اپٹیاں پاڑاں کوں
ہولن دا عمل تیز تر کیتے۔ اسطوری حوالے تسلسل نال ادب ایچ آون لگ گنہین۔

9: حقیقت نگاری تے علامت نگاری ایندے اوصاف ایچ شامل ہن۔

اساکوں سرانیکی شاعری 29جے جدید فکر دے نال نال جدید تر اسلوب وی نظر آندے۔ ہُن:

1: سرانیکی شاعری مکالمہ نظر دی ہے۔ براہ راست گفتگو دا ہک انداز۔

2: متضاد کیفیتاں دا بیان کر کے اپنی گالھ سمجھاون دا انداز۔

3: شاعری ایچ اقوال، ہجو، طنز۔

4: کتھائیں کتھائیں غیر مانوس (شخصی) علامت دا استعمال۔

5: کتھائیں کتھائیں ابہام وی تھیون لگ پوندے۔

ایویں ای ہیئت دے نویں تجربے تھین۔ آزاد نظم کوں تحریک ملی ہے اتے غیر معری
نظم وی اپٹا مکھ نشا بر کیتے۔ آزاد نظم تے گالھ کریندے ہوئے سین حمید اُلفت ملغانی دا اکھن
ہے جو:

”آزاد نظم کوں، جدید نظم دا ایرا آکھیا ونچ سگدے۔ اے نظم انگریزی

کنوں اُردو تے ول سرانیکی زبان ایچ آئی۔ آزاد نظم ونچ قافیے دی

پابندی نہیں ہوندی تے نہ ای مصرعے ہو جیڈے ہوندن، پر ایں نظم

ایچ بحر، شروع توں آخر تیں ہکا ہوندی ہے۔۔ 1“

لیکن آزاد نظم ایچ بحر دے ناں نال وزن، آہنگ (Meter) تے ہک لے وی موجود

ہوندی ہے۔ اے ساریاں گالھیں مل کے، نظم کوں ہک موسیقی عطا کریندن، جیڑھی قافیہ تے

ردیف دی موسیقی توں اُنج شے ہوندی ہے۔ ایکوں اساں شاعری دے میوزیکل میٹر

(Musical Meter)، موسیقی دی چھند، داناں ڈے سکدے ہیں اُتے آزاد تے معری نظم
 اچ ایہو ترنم ہے، چیزھا اوکوں مقفعی نثر، ٹوں الگ کریندے۔ آزاد نظم دی ووٹ تے تبصرہ
 کریندے ہوئے مہاندرے نقاد سیں محمد اسماعیل احمد اٹی لکھدن:

”آزاد نظم صرف لفظیں، ترکیبیں دی جوڑجک اُتے وڈئیں چھوٹیں
 فقریں رسطریں دی اُٹھاں بلھا داناں نہیں..... ایندے اچ تخیل
 imaginary وزن، بحر Meter، نو یکل ڈکشن، خصوصی اسلوب
 فنی گرفت اُتے آہنگ دیاں کتلا ای شعری پابندیاں اُتے مول دی
 ماڑی جیہاں رکاوٹاں ہن۔ جہاں وچوں لنگھ کے شاعر سو بھارا
 تھیندے۔“ 2

جئیں ویلھے اسماں جدید سرائیکی شاعری اچ اے فکری تے فنی خوبیاں تلاش کریندے
 ہیں، تاں اسماں سرائیکی شاعری اصولوں مایوس نہیں کریندی۔ بھانویں سیں حسن رضا گردیزی
 دی آزاد نظم ہووے تے بھانویں حسین گوہر دی نظم، اسماں ایویں محسوس تھیندے جیویں سرائیکی
 شاعری اچ واقعی نوپاں فنی خوبیاں آوٹ لگ بگئیں۔

سرائیکی اچ آزاد نظم دا موہری کون ہے، اے سوال ہوں سارے سوالاں ریت
 متنازعہ بن گئے۔ پر جئیں ویلھے اسماں سیں ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر دی شاعری دا مطالعہ تے وپورا
 کریندے ہیں تاں ایویں محسوس تھیندے، جو، جدیدیت دے تمام اوصاف اُنہاں دے لاشعور
 اچ موجود ہن۔ جیڑھے ”آمد ریت اُنہاں دے قلم اچوں نکلدے ویندن۔ اُنہاں دی ست رنگی
 ”اجرک“ جدید شاعری داساریاں خوبیاں نال رنگی ہوئی ہے۔ ایہا وجہ ہے جو سیں اسماعیل احمد اٹی
 نے اُنہاں کوں ”آزاد نظم دے موہری تخلیق کار“ شمار کیتے۔ 3

جدیدیت چونکہ روایت توں انحراف، دا، ناں ہے، لہذا اسماں ڈیدھے ہیں جو روایتی
 عشقیہ شاعری توں انحراف کریندے ہوئے سیں ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر اپنے عہد دی گالھ کیتی ہے
 ۔ اپنے عہد دے بندے دے دل اچ جھاتی پا کے ڈٹھے نہیں۔ تے اٹھاں وسدی مونجھ منجھار، بے
 چینی، بے قراری، ڈکھ تے وین کوں اٹھی شاعری دا موضوع بنائے نیں۔ سرائیکی دے ہک
 نامور نقاد جدیدیت تے تبصرہ کریندے ہوئے لکھدن:

”ادبی جدیدیت، طرزِ اظہار تے طرزِ احساس دی جدت داناں ہے۔ جدید شاعری او، شاعری ہے جیڑھی کہیں انقلابی انداز نال بدلے ہوئے ماحول دی صحیح ترجمانی کریندے ہوئیں، اپنے آپ کوں بدل ڈیوے۔ ایندے کیتے روایت کنوں بغاوت تے تجربہ ضروری ہے۔ ایں تبصرے کوں سامنے رکھ کرائیں، اساں جے نصر اللہ خان ناصر دی شاعری دا جائزہ گھنوں تاں اے احساس تھیندے جو نصر اللہ خان ناصر، زندہ آوازاں دا شاعر ہے۔ اوں شاعری کوں نویں جہت تے سمت عطا کیتی ہے۔ 4

آؤڈیدھے ہیں جوڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر سیں سرانیکی شاعری کوں کیڑھی نویں جہت تے نویں سمت عطا کیتی ہے۔

جدید سرائیکی شاعریءِ عِج ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر داحصہ

ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر (پیدائش - 3 فروری 1948ء)

ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر 3 فروری 1948ء کوں ہک وستی ”سردار چا کرخان گورگج“ ءِ
چجمیے۔ پردیہات دے اینہہ پال دی تعلیم شہراں ءِ عِج تھئی۔ 1975ء ءِ عِج ریڈیو پاکستان ءِ عِج
نوکری کرن نال انھاں دامطالعہ تے مشاہدہ وسیع تھیا۔ لوکیں نال ملن جلن ادبی ثقافتی تے سیاسی
پروگرام کرن سانگے انھاں دامطالعہ چوکھیر تھیند ا گیا۔ انھاں دا پہلا مجموعہ کلام 1969ء ءِ عِج
چھپیا۔ جیندا ہک شعر ملاحظہ فرماؤ۔ اندازہ کر گھنسو جو انھاں داشعور کیوں روایت توں انحراف کر
یندا پئے۔

ہا میڈے قتل والا خون جیندی گردن تے
میکوں او شخص ودا روندے، وارثیں وانگوں

گوکہ 1960ء توں سرائیکی شاعریءِ عِج ج نظم لکھی ویندی پئی ہئی پراے نظم روایتی رنگ
ءِ عِج رنگی ہوئی ہئی۔ مثلاً حکومتی فرمائش تے فصل اگاؤ تے ایھو جھمیں پئے موضوعات اساڈی
سرائیکی نظم دا موضوع ہن۔

”نصر اللہ خان ناصر پہلا سرائیکی شاعر ہے جنیں باقاعدگی نال تے
پوری توجہ نال جدید سرائیکی نظم کوں اظہار دا ذریعہ بٹائے تے خوب
بٹائے۔ ایں وقت دے تقاضیاں کوں سامنے رکھ تے، اپٹے وسیب کوں

اوڈھرنیں تھیون ڈٹتا“۔ (5)

ایویں محسوس تھیندے جیویں جو سرائیکی شاعری فرد، واحد، دی شاعری تھی کے رہ گئی

ہی۔ نصر اللہ خان ناصر تے اوندے قبیل دے بیاس شاعراں سرانیکی شاعری دا گانڈھا دوبارہ
 ویسب نال گنڈھے۔ انھاں اچھی ویسی زندگی ءچ جھات پاتی تے وت ویسب دی مروجہ شاعری
 مروجہ عقائد تے مروجہ بوسیدہ سیاسی نظام کوں بدلن دا آہر کیتے۔ سیں صدیق طاہر ہوراں دے
 آکھن موجب:

’بھری شاعری داخلی حوالیاں نال اُبھری، او بے ساختہ سچائیاں دا مجموعہ
 ہوسی..... نصر اللہ ناصر روایتاں نال انحراف وی کریندن تے نصر اللہ خان
 ناصر دی شاعری ہک طرح نال سرانیکی ویسب دانوحہ وی ہے تے آندے
 ویلھے دی اُمید دی کرن وی۔ انھاں دی شاعری ءچ ڈکھ تے بے چینی دا
 اومفہوم وی ہے جیکوں ’’چپ قبراں دی چیخ‘‘ آکھیا ونج سگدے۔‘‘ (6)

لگدے انھاں ساریاں ویسی مسائل نصر اللہ خان ناصر تے خود رنگی دی اتجھیں کیفیت طاری کیتی
 جو نصر اللہ خان ناصر بے ساختہ پڑتے آگئین تے ساریاں جھومریاں کوں پڑتے جھمر مارن دی
 دعوت وی ڈیندن۔ او اپنے ویسب دے لوکیں کوں ملیاں تے گھن کے ونچٹاں چاہندن۔ او اپنے
 نینگراں کوں نال لاکے ’ستی وستی‘ انب تے پنڈوں دیاں سوکھڑیاں ونڈانوٹاں چاہندن۔ نصر اللہ
 خان ناصر ہک وسیع القلب شاعر ہن۔ اتے کاشی پورے توں گھن کے داخل، کوٹ مٹھن تے تھل
 مارو کوں اپنا ویسب سمجھدن تے کہیں مستی ونج آکے ’مدد مدد، دم بو بہاؤ الحق‘ دے نعرے ودے
 لیندن۔ ایویں لگدے جو ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر کہیں ہوں وڈے آس نراس آ لے دیس دے
 واسی رہ گئین۔ جتھاں لوک صدیاں توں ہک پئے دی اس تس کریندے ہن۔ پر، ہن اتھاں
 کتھاؤں تس تے کر یہہ دے اتجھے قافلے آن لتھن جہڑے ولا، اتھوں ونچن دانان وی نہیں پئے
 گھندے۔ اتھوں دے لوک مجبور تھی کرانیں:

پلو، چا، چا، چا اسمائیں توں مینہ خیراتاں منگاں
 شالا سکدے روہاں اتے مینگھ ملہاراں لسن
 پیر فریدن سیں دے بنخیں، میڈیاں جھوکاں وسن

ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر کوں اپنیاں جھوکاں اُجڑن دا پہوں ارمان اے۔ اوندے
 ’’کن سک لتھن ہکر والیں دیاں ڈنکاراں تے چنکسیں دیاں چھڑکاراں سٹن لو‘‘۔ ہاکڑہ

دے رُسیے، اوندیاں دسدیاں جھوکاں کوں چولستان اچ بدل گئین۔ ول اوند اچولستان وی
تاں غاصب قوتاں دے ڈھپ کولوں محفوظ نہیں رہ سکیا۔ اے زمیناں اتھوں دے جم پل
لوکیں دی بجائے ”سرکاری اشرافیہ“ کوں ملن لگ گیاں تے اتھوں دے لوک روٹی دے
ہک ہک بھورے کوں سکٹن لگ گئے۔ اے اولوک ہن جنھاں دے پیو زندگی ءِ بچ ہک دفعہ
گوشت دا ذائقہ چکھیا ہئی۔ ہن کہیں دے گھر ونڈی تھئی اے تاں اے لوک ونڈی گھنن
ویندے پئین تے آہدے ویندن:

وریہوں بعد مسادی پوسے
جُل تے اپنی ونڈی منگلوں
ساڈے نکلے ماٹن کرین
ساڈے پیو بھاجی کھادی ہئی

(اجرک۔ ص: 96)

ساختیات مکتب فکر دا اے آکھن ہے جو ہر لفظ دال (Signifier) ہوندے آتے
اوندے نال ای او مدلول (Signified) دا کم وی کریندے۔ اساں جئیں ویلھے ڈاکٹر
نصر اللہ خان ناصر دی شاعری اہنہہ جدید نظریہ دے تناظر ءِ بچ ٹلیندے ہیں تاں اے گالھ
واضح تھیندی ءِ جو ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر دی شاعری ءِ بچ ساختیات دا ہک نظام موجود ء۔
میڈی مراد اے ہے جو تاساں سئیں نصر اللہ خان ناصر دی شاعری کوں پڑھدے ہوئے اپنے ذہن
دے پردے تے اُنھاں شنیاں دیاں مورتیاں بٹیندے ویندے وے تے محسوس کریندے وے
جو جیویں تاساں آپ روہ، روہی، تھل، دمان تے چولستان دے واسی ہیوے۔ اپنے وسیب ءِ بچ
پھر دے وے تے ہر ہک شے نال آلویندے تے زندگی دی ٹور ٹردے ویندے وے۔

پرات واری
سکدیاں اکھیں سک لتھیاں ہن
ساوٹ دیاں اے کنواریں
کھجیاں
اپنے زیور تریور پاتے

تا نگھ، تنگھیندیاں رہ گئیں

اگر کہیں جنگل دا ذکر کریندن، تاں ایویں لگدے جیویں جنگل اچوں گزر دے پئے ہووں
تے جنگل دے سارے جانور پرندے، چرندے، اسٹری اٹھیں دے سامنے موجود ہوون۔ نصر اللہ
خان ناصر پر امید ہن جو او ایہہہ جنگل ءچ وی کہیں دے رُخ دے سجھ شہزادے کوں ڈیکھن دی
آس رکھیندن۔ پر سیاسی نر وارد دے ایہہہ جنگل ءچ سوائے ”جرکھاں“ بھونڈڑیں، تاکھوں، نولوں،
چہریاں، چم چٹیاں، کوڑے کاں تے ڈراکل ڈیسٹن دے علاوہ انھاں کوں کجھ نہیں نظر دا۔ تاہم سئیں
نصر اللہ خان ناصر دی اُمید کہیں حد پئے دی پابند کائنی۔

سئیں نصر اللہ خان ناصر، اپنی تے اپنی وسیبی زندگی کوں انھاں تمام اخلاقی قدریں نال
سوہٹا بٹاؤں چاہندن۔ جھاں تے عمل کر کے دنیا دے بیاں ممالک اپنی تے اپنے وسیب دی
زندگی سوہٹی بٹا گھدی ء۔

ایہہہ نہ اپنی وفا کوں عام کروں

سوہٹی وستی دی رسمیں ریتیں دا

(اجرک۔ 106)

کیویں نہ آپاں وی احترام کروں

انھیں سوہٹیاں رسماں دا احترام کریندے ہوئے اوچڑاں اپٹے یار دوستاں نال ملدن

تاں انھاں کوں ایویں لگدے جو

رُتاں پور سوغا تاں ونڈیاں

اُنس وفادے پیلھوں پکے

(اجرک۔ 98)

دل دیاں اُجڑیاں جھوکاں وسیاں

لیکن اے فنکار واردات قلبی دا ذکر وی کریندے، سوہٹے سچن دی کاوڑ کوں اپنی روح

تیں محسوس کریندے، اتے اوندے ڈکھ کوں اپٹے دل دا درد بٹا گھندے۔

ہک سوہٹا تیڈی کاوڑ وی

جیویں پاڑ دے پاسے پرتی ہے

میڈے گاچیاں توٹیں سیک چکے

جدید شاعری دا ہک وصف مروجہ بوسیدہ سیاسی نظام توں انحرافیت ہے۔ سئیں نصر اللہ

خان ناصر کوں اینہہ سیاسی سماجی معاشی تے معاشرتی نظام اچ دتھاں وی نامناسب گالھ ہون
دا احساس تھے، انہاں اپنے رد عمل دا اظہار کیتے۔ نصر اللہ خان ناصر دا شعور ہوں پختہ ہے۔ انہاں
اپنے Vision نال اے نتیجہ اخذ کیتے جو، اجوکا معاشرہ بے عملی دا شکار تھیند اویندے انہاں، اپنے
دل کوں تسلی ڈیوٹ سا نگھے، مختلف ٹوٹے تے ٹوٹکیاں کوں اپنے عقائد دا حصہ بنا گھدے۔

در دیاں ظلمی سیڑھاں ساڈے

متھے گھنے ڈالی ویندن

کہڑے سچ دیاں سُبیاں مندروں

کیویں سکھ دے سنوٹ کروں

بجھ دے پیر ٹکیندے سا کوں

شام دے ویلھے آگئے

اونہ صرف بے عملی کوں ناپسند کریندن، بلکہ او جنیں ویلے اے ڈیہن، جو، کجھ
غاصب قوتاں انہاں دے وسیب تے لٹ مار کرٹ آ گئین، تاں فوراً لالو کوں ہکل مار کے
آہدن ”کتھ اے میڈی کڑالی ڈانگ“۔ کڑالی ڈانگ چاکے آونجن، انہاں دا عمومی رویہ نہیں
،، پر، او جنیں ویلھے اے ڈیہن جو جہاں لوکیں کوں انہاں اپنے حقوق دا محافظ سمجھے، او، محافظ
تاں اپنے غیر ملکی آقاواں دے ہتھوں نہ صرف وک گئین بلکہ انہاں کوں وی وپچی ویندن۔ تاں
او مزاحمت کریندن انہاں اینہہ طرز دے گمراہ حکمراناں سا نگھے ”ڈنگے وٹ دی چھاں“ دا
خوبصورت استعارہ ورتیے۔ واقعی اے ڈنگے وٹ غیر ملکی آقا (غیر ملکی حکمران یا ملٹی نیشنل کمپنیاں)
دے مفادات دے محافظ ہن تے اپنے گھر کوں داء تے لاوٹ توں وی نہیں چکدے۔

ڈنگے وٹ دی چھاں ہمیشہ

ڈو جھیاں دے اگواڑ سہاوے

(اجرک۔ 94)

اپنے گھر نہ پیرے پاوے

سئیں نصر اللہ خان ناصر دی جدیدیت دا ہک پہلو اے وی ہے جو انہاں مروجہ ثقافتی،
اسطوری الفاظ تے عقائد کوں نویں معنی عطا کیتن۔ مروجہ الفاظ کوں نویں معنی ڈیوٹا، واقعی جدیدیت
وی ہے تے شاعرانہ کمال وی۔ ایکوں ڈی کنسٹرکشن (نویں معنویت) یا، پس جدیدیت (جدید

تر) آہدن۔ سرائیکی وسیب اچ ”کروڑا، وٹ“ کپڑے دا، بنایا گیا او، ر سا ہے، جیڑھا ایس کھیڑ
دے دوران غلطی کرن آ لے بال کون ماریا ویندے۔ سیاسی نزوار کون ”کروڑا، وٹ“ دی
علامت نال ظاہر کرٹا، نصر اللہ خان ناصر دا، نو یکلا تے سہنا گن ہے۔

ساڈی ننگی کنڈتے کڑکے

ساڈے سراں اُتے زانکے

(ص: 38)

وقت دے ہتھ کروڑا وٹ ہے

اگر کئی شخص محنت تے حق حلال دی روزی کماوٹ دی کوشش کریندے یا او اپنے بوسیدہ
سیاسی، معاشی تے معاشرتی نظام کون بدلن دی کوشش کریندے تاں کئی منفی قوتاں، واجھلوڑے
وانگوں انھاں دارستہ روکن دی کوشش کریندن۔ واجھلوڑے کون نویں معنویت ڈیوٹا وی انھاں دی
عطا ہے۔

تریہہ کون چا کے اجڑ پئے، سکھ دے ٹوبے گولن

رستے وچ کئی واجھلوڑے، کاتیاں چا تے پئے۔

کہیں چنگے سیاسی تے مذہبی رہنما سانگھے ”کرماں والی بدلی“ دا استعارہ وی خوب
ورتیا گئے۔ ایویں ای او بے دید لوک، جیڑھے الیکشناں دے موقعے تے ڈاہ ڈاہ دفعہ ووٹ منگن
واسطے آندن، پراقتہ اردی پوڑی تے چڑھدے، ای اپنی جھنیں مخلوق انھاں کون بونے تے بیکار نظر
آوٹ لگ ویندی اے۔ اُتے انھاں نال اُمیداں ہدھے لوک، انھاں کون ہکلاں مار مار کے تھک
ویندن، پراے سیاسی بہروپے اپنا مقصد کڈھوا کے ولانئیں ولدے۔

پندھ اولے..... پیریں چھالے

بھ بھ ہاں..... ہکلاں ماراں

پنل سوہٹا، ولدے ڈیو

پیتاں پالو

اپنی لُح سنبھالو

(اجرک۔ 141)

نصر اللہ خان ناصر دی شاعری دا ہک، گن، قدیمی لوکاں دے عقائد کون اپنی شاعری ء
بج نشا بر کرٹ ہے۔ نصر اللہ خان ناصر اپنے وسیب دے قدیمی لوکیں دی سوچن، سمجھن تے جاچن

دے عمل توں بخوبی واقف ہن۔ قدیمی لوکیں دے سوچن، سمجھن تے جاچن دا عمل، جہڑا تخلیقی اظہار کریندے، اکوں اسطور آکھیا ویندے۔ اسطور دراصل کہیں قوم دے اجتماعی لاشعور دا پتہ ڈیندین۔ اسطور وچ کہیں قوم دے ”مذہبی عقائد“ و سببی رویے، تہذیبی تمدنی رنگ، سانجھی رہنمائی، جمالیاتی قدراں، زندگی نال اٹ تھ تعلق دے نویں رُخ، تے نویں معنی اساطیر دے وسیلے نال اساڈے علم اِنج آندن۔ (7)

اسطور دے نال ہک ہی حقیقت اے وی ہے جو کہیں وی مذہب، اوندی تاریخ، اوندے جغرافیے کوں اوندے ادب تے اوندی زبان سنبھال کے رکھیا ہوئے۔ ڈاکٹر جاوید چانڈیو دے موجب ”زبان ای انسانی تاریخ دی سبھ کنیں وڈی ایجاد تے ریکارڈ ہے“ (8)۔ ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر دی شاعری نہ صرف انھاں اسطوراں کوں اساڈے تیں پچیندی ہے بلکہ اساکوں اساڈے ثقافتی ورثے دی سوکھڑی وی پیش کریندی ہے۔ اے ڈوہائیں چیزاں اساڈے اجداد دی لوک دانش دا ثبوت ہن، اتے اساکوں سرچاتے جیوٹ دا احساس ڈویندین۔

اساڈے وسیب دی اے دیرینہ ثقافت ہے جو جھمکے ویلھے کوئی وی سببی کہیں کوں کم ڈسیندے تاں او اپنا کم کھناتے اوندی امداد کوں پچدے۔

ایں حوالے نال اساڈیاں بالڑیاں تے تریکتیں وی حق ہمسائے دی مدد کرن ساکھے اپنے گھر دا کم چھوڑ کے، ہک پئے دی مدد کوں آویندین:

”کونجاں..... کونجاں

سرور سئیں دا پھیر اپاتی وںجو“

کونجاں اپنے پنڈھ کھناتے

پھیرے پاؤن لکسن

(اجرک۔ ص: 39)

جدید سرائیکی شاعری دا ہک وصف اپنی ثقافتی گوجھی دی گول ہے۔ سرائیکی وسیب دیاں ثقافتی خوبیاں اچوں ہک خوبی مل کے کھاوٹ تے موسم دا میوہ یاراں دوستاں تیں پچاؤن ہے۔ ایندے نال وسیب اِنج محبت و دھدی ہے، اتے لوک موسم دے میوے دا ذائقہ تال کجھ دیر بھل ویندن، پر محبت دا ذائقہ ہمیش یاد رکھیندن۔ انھائیں محبتاں کوں دوبارہ کنڈھن ساکھے ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر آہدن جو کئی ہک واری وِت فجر نال لُوٹیاں پنڈوں گھن آوے (ص: 62)

ہک واری ول لوک پگیاں وٹاؤن (ص: 70) کہے ہئے دے ڈکھ ایچ شریک تھی کے
 اکھیں کوں پُر سے آن ڈیون (ص: 73)۔ ماء دیاں ہتری دھاریں دا قرض لہاؤن تے ماء دے
 برتے سکھ دا بوچھن رکھن (ص: 80) جھیں ثقافتی قدریں دے حوالے، انہاں دی شاعری ایچ
 نشابر، دین۔

سین نصر اللہ خان ناصر، اپنے وسیاں دی کمزوری کوں دا بھنجریاں نال تشبیہ
 ڈیندن، اتے جیٹن دی مونجھ نال دل دی پتھاری تے فرشاں دے مچ کوں وسدا، وی محسوس
 کریندن۔ (ص: 110)۔ او اپنے وسیب دے سبھی مظاہر ”پو پٹاں دے پر، دھن، وگ، پکھی
 واس، سمندر، چھل، کھولے، گریڑے تے جھگڑیاں (ص: 129) کوں اپنی شاعری دا موضوع
 بٹاکے، ایس لفظ (دال) (Signifier) تے انہاں لفظیں توں پیدا تھیون آلا انہاں شینیاں دا
 عکس (مدلول) (Signified) نظریہ ساختیات دے مطابق) اپنی اگلی نسل تیں پہوں
 خوبصورتی نال پکیندن۔

نصر اللہ خان ناصر دی شاعری ایچ سرائیکی وسیب دیاں اخلاقی قدریں دی سٹھان
 کراؤن دا بھرواں آہر ملدے۔ سرائیکی وسیب ایچ، اگر آہ وی کہیں کم کرن توں انکار
 کرٹا ہووے تاں وی بد اخلاقی نال ”نہہ“ نہیں کیٹی ویندی بلکہ مکمل وضع داری کوں سامنے رکھیا
 ویندے۔ اگر کئی شخص، کہیں نال ہتھ (فراڈ) کر کے، نقصان چکاؤن دی کوشش وی کرے، تاں
 اوکوں وی منہ تے فراڈیا، یا، چور نہیں آہدے، بلکہ رواداری تے وضع داری نال اپٹا رستہ بدلن دی
 روایت موجود ہے۔

ہک ہک بوکھرے نال توں اتھاں
 سو سو گاریاں لاتی پٹھن
 جا جا کوڑ کیاں پوری پھر دیں
 تپڑے چوگے موت سنیے
 پکھی ساہ سواد دے بگھے

(اجرک: ص: 51)

ایویں ای جدید سرائیکی شاعری اپنے سٹے وسیب کوں جگاؤن دا آہر، کریندی نظر دی
 ہے۔ وسیباں کوں اے ڈیندی ہے جو اگر ٹساں کمزور رہ گئے تاں تہا کوں زور اور دی ہاں ایچ

ہاں ملاوٹی پوسی ورنہ تہا کوں زور اور جیون کینا ڈیسی۔

ساڈی تنگی کنڈتے بھانویں

لیراں کینینی

”گھوڑی دے سیں“

ڈوہیں کن برابر ہوندن“

(اجرک: ص 55)

مختصر اے جو جدید سرائیکی شاعری دا، ایرا، رکھن آ لے سیں ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر
دی شاعری اچ اسا کوں جدید سرائیکی شاعری دیاں سبھے خوبیاں ملدین۔ اُنھاں دی شاعری
اچ جدید سرائیکی شاعری دے اوصاف دی سست رنگی پینگھ نشا بر ہے۔ اُنھاں نے اپنی شاعری
اچ ”اہو کے عہد، دی سیاسی تے سماجی گھٹن“ ۹ کوں بیان کر کے جدید سرائیکی شاعری دا ایرا
رکھے تے خوب ایرا رکھے۔

سئیں اقبال سوکڑی دی شاعری دا تجزیہ

آپ دا پورا ناں محمد اقبال ہے۔ آپ 5 اپریل 1938ء کوں تحصیل تونسہ شریف دے ہک قصبہ سوکڑی اچ، سئیں صاحب داد خان دے گھر جمیئے۔ قصبہ سوکڑی دی نسبت نال آپٹے ناں نال سوکڑی لکھن لگ گئے، اتے اچ زمانہ اُنھاں کوں استاد اقبال سوکڑی، اقبال خان تے اقبال سوکڑی دے نانویں نال جاڈدے۔ ذات دے ملغائی بلوچ ہن۔ 1958ء توں سرانیکسی شاعری تخلیق کریندے پئین۔ بطور اسکول ٹیچر بھرتی تھئے تے اسکول ٹیچر ریٹائر تھین۔ جے۔ وی کرن توں بعد یونیورسٹیاں دی کتاباں دی بجائے انسان تے معاشرے دا مطالعہ کیتے نیں۔ ایں مطالعے اُنھاں کوں سرانیکسی زبان دا ”چوٹی دا شاعر“ بناڈتے۔

ہندو معاشرہ، ہک طبقاتی معاشرہ ہے۔ جتھاں برہمن تے شودر، مختلف مخلوقاں سمجھیاں ویندن۔ اقبال سوکڑی جیوں وسبے اچ اکھ کھولی اُنھاں وی ”وسیب“ تمنداراں تے غریباں اچ انجان وندیا کھڑیا ہا۔ اقبال سوکڑی دی سوجھل اکھ نے ایں وسیبی نروار دا مطالعہ کیتا، تاں ایں نروار تے احتجاج شروع کرڈتا۔

جدید سرانیکسی داوڈا موضوع روایتی، سیاسی، سماجی تے معاشی نظام توں انحراف ہے۔ انحرافیت دے ایں رجحان نیں اقبال سوکڑی کوں ”جدید سرانیکسی غزل“ دا سب توں وڈا شاعر بنا ڈتے۔ سئیں اقبال سوکڑی سرانیکسی غزل دی جھولی اچ بہوں سارے نویں مضمون، نویاں بحر، نویں تشبیہاں، استعارے آن پاتن۔

اُنھاں نیں جدید سرانیکسی شاعری دے روایتی مضامین توں کنارہ کشی کریندیں ہوئیں، جدید عہد دے معاملات کوں اپنا موضوع بنائے۔ نویں مسائل کوں نویں رنگ اچ پیش کرن وی جدیدیت ہے۔ اجو کے دور اچ (2001-2014ء) اسٹڈی اشالی علاقہ مسلسل بیرونی فضائی حملیاں دا شکار ہے۔ اوندے ردعمل اچ اسٹڈی شہر، شہر دیاں مارکیٹاں، بال، تریستیں، پڈھے،

اساڈیاں مسیتاں، حجرے، امام باڑے، مسلسل بارود، داکار تھیندے پھین۔ اس ساری تاریخ کوں اقبال سوکڑی کہے شعر اچ محفوظ کر گھدے:

اُونہہ نہیں سوچیا پکھیں دی کیا بولی ہئی

اوندے ہتھ بندوخ، بندوخ اچ گولی ہئی (10)

اقبال سوکڑی دے تخلیقی سفر، دامحا کمہ کرن آ لے نقاداں اچوں، ہک معتبر ناں سیں دلشاد کلا نچوی دا ہے۔ اقبال سوکڑی دے فن تے شخصیت تے تبصرہ کریندیں ہوئیں سیں دلشاد کلا نچوی لکھدن جو:

”اقبال سوکڑی نویں سرانیکی شاعری دا، ہک نمائندہ شاعر ہے۔ اوہک عام آدمی ہے تے بہوں حساس دل تے دماغ رکھیندے۔ بس، کئی اوکھا تھیندے تاں اے ڈیکھ کے تڑپ اٹھدے۔ وسیع النظر ہے تے وسیع القلب ہے او وسیعی بندہ ہے تے وسیب دا ہے۔ اوندی سوچ، اوندی عقل، اوندی شاعری، ہر شے وسیب کیتے ہے تے وسیب دی بھلائی کیتے ہے۔ او وسیب اچ وگاڑ گھتھن والیاں کوں وی جاٹدے۔“ (11)

جیویں جو میں پہلے عرض کیتے جو اقبال سوکڑی دے مطالعے دا مرکز انسان تے وسیب ہے۔ اس سانگھے جتھاں جتھاں انسان موجود ہے او اوں سارے علاقے کوں اپنا وسیب سمجھدن۔ انھاں کوں جتھاں وی افراتفری، بے چینی، تفرقہ بازی، بارود دے زور تے فیصلے منوان، دی سوچ نظر آندی ہے، تاں او، نہ صرف ایندے تے گڑھدن، بلکہ واضح طور تے احتجاج کریندے نظر آدن:

ہر قدم تیں ظلم دی زنجیر کھڑکن پئے گئی

زندگی احساس دی سولی تے لڑکن پئے گئی

اقبال سوکڑی، غاصب قوتاں کوں بار بار اے ڈسیندن جو وسیب مساوات نال بنزدن۔ وسیب بندیاں دے مل بہوٹ داناں ہے۔ اگر گالھ گالھ تے وسیب دے ونڈارے کیتے گئے تاں وسیب دا، او، خوفناک مکھ سامنے آنوٹے۔ جینکوں اوندے اے جابر خالق، خودوی نہ ڈیکھ گسن۔

میں تاں شیشہ ہاں، تڑٹن ہے مقدر میڈا

زندگی آپٹی شکل ڈیکھ کے ڈر، ونچٹی ہے

سرائیکی وسیب دی گھٹی اچ عاجزی، انکساری تے نمائشا شامل ہے۔ ایں عاجزی، انکساری تے نمائشا دا فائدہ چنیدے ہوئیں، کجھ لوکیں، وسیبیاں کوں سوائے حسرتاں، غماں تے دھکے دھوڑیاں دے کجھ وی نہیں ڈتا۔ لوک انفرادی طور تے لڑدے لڑدے حوصلہ ہارن لگ گئیں۔ شاعر کوں حادثات دے انھاں ست سمندراں کوں ایں صورت اچ پار کرنا، ہوں اوکھا لگدے۔ جڈاں انھاں اپنی زندگی دی بے طاقتی، بے سرتی تے من تاری، ہوں دا ادراک تھیندے تاں او، آہدن۔

ہک لتھے سجھ دی سنجی چپ چاپ شام، آکھوں کہ نہ

زندگی کوں آرزوئیں دا تمام، آکھوں کہ نہ

اقبال سوکڑی دی جدیدیت تے تبصرہ کریندیں ہوئیں معروف سرائیکی دانشور سئیں

اسلم رسول پوری فرمیندن:

”اقبال سوکڑی دی شاعری اچ کجھ روایتی مضامین دے نال نال اپو کے جدید

انسان دا، ڈکھ تے کرب وی شامل ہے۔ انھاں روایتی موضوعات توں ہٹ

کے ایں ڈکھ تے کرب کوں اپنی ڈوہڑیاں دا موضوع عیثا یا ہے۔ 12“

مخلوق دے منہہ تے جندرے ہن، کیا دور سٹوں، نزدیک سٹوں

در، در توں کتو دی بھیک منگوں، مل پووے کتو دی بھیک سٹوں

کوئی وسوں تاڑ کے سڈ ماروں، ہر کوڑی گالھ و دھیک سٹوں

اقبال، اتھ پھیرا دیہہ ماریے، غُستان چلوں کئی چیک سٹوں

اقبال سوکڑی دی شاعری جوں جوں اہگوں تے سفر کریندی ہے، توں توں انھاں دی

اخرافیت و دھدی ویندی ہے۔ انھاں دی آواز اچ لکار تے طنز و دھدا ویندے۔ او حوصلہ

ڈیویندیں ہوئیں، جذباتی وی تھی ویندن:

لوک رووٹ دی عادت و ساری کھرن

تیکوں آکھیم نہ رو، تیں تاں ول رو، ڈتے

اقبال سوکڑی دور اندیش انسان ہن۔ او ڈہدے پنہن جو سٹھ سالوں توں حکومتاں

بدل دیاں پنہن۔ لیکن بندے دا مقدر نہیں بدلایا۔ بندے کوں ڈوڈ و سو پنج سو تے ہزار ہزار روپے

دے ماہانہ کارڈ دے نشے تے لاء، تے اوکوں بے توقیر تے بے عمل کرن دا سلسلہ جاری ہے۔ چنگے چنگے ہتے کٹے لوک ڈاک خانے دے سامنے ہر مہینے قطاراں اچ کھڑے نظر آندن۔ آہستہ آہستہ انھاں دے اندر ملی غیرت تے انفرادی غیرت دا احساس مٹدا ویندے۔ انھاں دی حریت دی فکر، مردی ویندی اے۔ اقبال سوکڑی ایس نظام تے ایس سوچ کوں ناپسند کریندیں ہوئیں آہدن جو:

جو لیرو لیر تھی کے چار ڈینہہ دے بعد ڈھہ ونجئے

اوں چولے سانگ کوئی گونا کناری، کوئے نئے منگدے

انھاں دی ابتدائی شاعری، عشقیہ موضوع دی ہک اچھی سوغات ہے، جنیں ہمیشہ تازہ، رہوٹے، اتے جنیں ہمیشہ قارئین تے سامعین دے جذباتی پہلوؤاں کوں متاثر کرٹے۔ سرائیکی ادب دی کئی محفل تکھیں نہیں ہوندی، جتھاں اقبال سوکڑی دیاں نظماں ”یادگاراں“، ”چھیکڑی خط“ نے ”پتڑی“ دا ذکر نہ آوے۔

اقبال سوکڑی دی ایس ابتدائی شاعری دا ہک بیا جاندار تے قابل ذکر پہلو اے وی ہے جو سوکڑی صاحب لفظاں دے ذریعے تکھیں نقشے چھکین جو سارا منظر سامنے آویندے، تے بندے کوں ایویں لگدے جو سارا منظر اکھیں نال ڈہدا، ودے۔

او ہے سامنے واہ دا پرلا کنارہ

جتھاں کھڑ کے کیتا ہا، دلبر اشارہ

ایس کمری دا میں گھن کھڑا ہم سہارا

ڈٹھا ہا نظر میڈی رنگیں نظارہ

انویں وت کڈائیں اشارے نہ تھیں

بے بختی نظر کوں نظارے نہ تھیں

(نظم یادگاراں۔ کتاب ہنجوں دے ہار)

ایویں ای انھاں دی نظم ”چھیکڑی خط“ وی سرائیکی عشقیہ شاعری دا ہک شہکار ہے۔

ایندے اچ لفظی تصویراں دا نمونہ ملاحظہ فرماؤ:

چاندنی رات وچ تھی کے مجبور دل، ہکی جاہ چھک ایندا ہا تیکوں میکیوں

یاد ہئی چندر نجی دے چھٹریں وچوں، جھاتیاں، پاتکیندا ہا، تیکوں میکیوں

اقبال سوکڑی دی شاعری مجموعی طور تے سنجیدہ، شائستہ، شگفتہ تے بے باک خیالات دا ہک اتجھاں گلہ ستہ ہے جیں سرانیکی شاعری کوں، بنیاں زباناں دے ادبی حلقیاں اِنج اعتبار بخشنے۔ اُنھاں دی شاعری نین، سرانیکی شاعری کوں ایں مقام تے پُچائے جو کئی محفل ہووے، کئی موضوع ہووے، اُنھاں دا کئی نہ کئی مصرعہ، گھنٹیاں دی گفتگو تے بھاری ہوندے:

ۛ شالا کھیڑیں رات نہ آوے، کہیں چوچک دی دھی کوں
 ۛ وکھو وکھ تاں اوئیں تھئے ہیں، ہئی کئی لیک نہ لیکوں
 ۛ کملا سکدی روح دے سودے، کون کریندے سانویں
 ۛ صورت لگ لوپڑ جھئی شئے ہے، ایکوں سانجھ کے رکھیں
 ۛ اکھیں تیڈی وتی رہ گیاں اُرتے دید نہ ولی
 ۛ تیں بن سانول، سوہنے رَ ب توں ہئی شئے کئی نہیں منگی
 ۛ کڈاں چُجسی آکئی سانولا ساڈے میندی والے ہتھ

اقبال سوکڑی دی شاعری داڈ و جھا موضوع، جہڑا اُنھاں دی عشقیہ شاعری دے نال نال ٹردار ہندے او ویسب دی محرومی تے اُنھاں دے مسائل ہن۔ دُنیا دی زیادہ تر شاعری محرومی تے استحصالی طبقہ تے لکھی گئی، جینکوں اسان Have and have not دی دنیا آکھ سگدے ہیں۔ اقبال سوکڑی آپنے ہک شعر اِنج اُنھاں ڈوہائیں طبقیات کوں الگ الگ ونڈ کھڑائے۔

اے وی مقسوم دا کم ہے اقبال جی

اتھاں بارش تیڈی، اُتھ ننانواں میڈا

ایں ویسب دے اکثر سردار زادے، ایں ویسب دے انسان کوں وی ”ہک شئے“ سمجھیندیں ہوئیں، اوندے تے آپٹا حق جتیندے:

ۛ میڈے وسے دا ہک سردار زادہ

ۛ میڈے سر دی سنجی سوغات منگدے

اُنھاں دے کئی مصرعے ایڈے دل چھیکویں ہن جو اے آوٹ آ لے ڈیہنہاں اِنج اے ضرب المثال دا درجہ اختیار کر گھنسن۔

کہیں ڈیہ نہہ اینویں کھل مذاق اچ بجر دی تلخی چکھسیں

ہیں نگری وچ ول نہ جمسوں، جائیں کوں ڈیوں متوں

اقبال سوکڑی چونکہ سرائیکی وسیب دا جموڑ ہے، اس سائگھے اقبال سوکڑی دی شاعری دا پہلا موضوع اس دھرتی دے مسائل دی نشاندہی کرن تے اوند اعل بیان کرن ہئی۔ انھاں مسائل دا اعل آزادی فکر ڈیوٹا ہئی تاں جو اتھوں دے لوک فکری آزادی دے ذریعے جسمانی آزادی حاصل کرن۔ اساکوں اقبال سوکڑی دی شاعری اچ ”حریت فکر“ ملدی ہے۔ پرافسوس جو اے گالھ اقبال سوکڑی دی شاعری دا مرکزی نقطہ نہیں بن سگئی۔ اساکوں اقبال سوکڑی دی شاعری اچ اے فکر مسلسل تے حاوی نظر نہیں آندی۔ انھاں دی شاعری یقیناً وسیبی مسائل تے بار بار احتجاج کریندی ہے پر اس احتجاج اچ بے بسی تے اٹ پھر ہون دا احساس نمایاں ملدے۔ اس ڈھپ دے اگوں ڈٹ و نچن دی فکر نہیں ملدی۔ فکر نہیں ملدی توں مراد فکر مسلسل ہے۔ میڈا مطلب اے ہے جو، انھاں دی شاعری ”مسلسل حریت فکر“ دے احساس کوں نال گھن کے نہیں ٹردی۔

مخلوق دے منہ تے جندرے ہن، کیا دور سٹوں، نزدیک سٹوں

در در توں کو، دی بھیک منگوں، مل پوے کو، دی بھیک سٹوں

گئی وسوں تاڑ کے سڈ ماروں، ہر کوڑی گالھ ودھیک سٹوں

اقبال اتھ پھیرا دیہہ مارے، غستان جلوں، کوئی چیک سٹوں

(اٹھواں آسمان۔ ص۔ 106)

پل پل دی فکر فنا کیتے، پل پل دی پیڑ اچ رُل گئے ہیں

ساڈیاں جھوکاں دھڑتھی ٹھیر تھیاں، تہوں شہر دی بھیر اچ رُل گئے ہیں

یا جھل جھل دھکڑے داپ تپڈے، تپڈی جھٹک جھپڑ اچ رُل گئے ہیں

ساڈے چار چدھاروں اولوں ہن، اقبال گہیر اچ رُل گئے ہیں

پیڑ تے پیڑ دی فکر ای ہمیشہ وڈی تے آفاقی شاعری دی بٹیا، بڈی ہے۔ پر اقبال

سوکڑی سیں اس پل پل دی پیڑ دی فکر اچ رُل ویندن، اس فکر کوں کہیں وڈے تخلیقی تجربے دی بٹیا

نہیں بٹیندے۔ میڈے نزدیک اس رُل و نچن دا احساس تے غم، انھاں دی شاعری کوں زمین توں

نہیں اٹھن ڈیندا۔ اس واسطے ساڈا اے بے مثل شاعر، کہیں وڈے تخلیقی تجربے توں نہیں گزر سکیا،

تے ایس سائے بعض اوقات شاعری اُوں وڈی فکرتوں خالی نظر آندی ہے یا اُوں وڈی فکر کوں
تسلل نال نہیں ٹورسگی، جیندی صلاحیت اقبال سوکڑی صاحب رکھیندن۔ پل پل پیڑ دا احساس
اُنھاں کوں کہیں روشن رستے داسونہاں نہیں کریندا۔ جے کراو کہیڑ اچوں اپٹا رستہ گول گھندے
’تاں یقیناً وسیب کوں ہک اعلیٰ تے آفاقی شاعری ڈے سگدے ہن۔ جیویں جو ایس نظم:

زندگی جیکر پتھر ہے تاں

پتھریں نال بھیسوں

گھریاں ول ول مار کے آساں

چشمہ آپ کڈھیسوں

زندگی جیکر بند دروازہ

جنڈرا آپ کھلیسوں

زندگی جیکر مگد ارستہ

رستہ آپ بٹیسوں (13)

(نظم۔ ڈاکٹر گل عباس اعوان۔ سو جھل خواب)

جڈاں جو اقبال سیں آپنی ہک نظم ءچ رُل گئے ہیں ”سرتے سک داسیک“ تاں
محسوس کریندن پرا ایس سیک کوں کہیں نویں راہ تخلیق کرن لو استعمال نہیں کریندے۔

کہیں کہیں جاہ تے اُنھاں دی شاعری بنیادی مستند تصورات دے برعکس نظر آندی ہے
۔ انسانی زندگی کوں متحرک رکھن آ لے جذبیاں اچوں سب توں طاقتور جذبہ عشق ہے۔ عشق انسان
کوں حالات دی بھٹی اچ ساڑ کے کولہ نہیں کریندا، بلکہ اوکوں کنڈن بٹاڈیندے۔ عشق دے بغیر
تاں منزل نہیں ملدی۔ پرا اقبال سوکڑی صاحب ہک جاہ تے فرمیندن:

عشق اچ دشمن سوچ ساڈی سوچ کے پریں چھلوں

آسانول ہک شام تاں کھلوں

(اٹھواں باب۔ ص 96)

”عشق اچ سوچ دا دشمن تھیوٹا؟“۔ عشق تاں زندگی گزارن دا حوصلہ ڈیندے، عشق

تاں ڈنگے راہاں کوں سدھا کرک دا ڈا سکھیندے۔ عشق تاں اندھاریاں راتیں اچ سو جھل

چندر بن کے چمکدے۔ ایں توں پرے رہ کے تاں انہاں کوں کیا لھٹھے؟۔

بعض دفعہ تاں ایویں لگدے جو ساڈے شاعر نہیں حالات دے سامنے آپنیاں قوتاں تے
صلاحتیاں کوں سٹ چھوڑے۔ آپنے آپ کوں حالات دے رحم کرم تے چھوڑ دتے۔ اگر کہیں وسیب دا
شاعری حالات دا مقابلہ نہ کر لئی تاں عام بندہ تاں پہلے ای مویا کا ہو یا ہے۔ او انہاں جابر قوتاں دا
مقابلہ کیوں کر لئی لگدے اقبال سوکڑی سیں وی حالات دے اہوں حوصلہ ہاری پٹھن۔

توں ہول

اساں کیا ہولٹے

ساڈے دل ہن دل دریا

اساں گونگے ہاتے چنگے ہیں

ساڈیاں تندوں نہ کپوا

توں آہٹی آپ سٹا

حیرت ایں گلھ دی ہے جو دل دریا جیہاں دل رکھن آلا شاعر، آپنے آپ کوں گونگا ہاتا،
کیوں پیا چنگا سمجھیندے شاعر آپنیاں تخلیقی قوتاں کولوں ای بے خبر نہیں بلکہ دل دریا دیاں تخلیقی قوتاں
کوں وی وساری پٹھے۔ دریا تاں لئی لائے ہوئے کانے، وٹن چرند پرند وغیرہ کوں نویاں زندگیاں ڈیندا
ہویا، اپٹا سفر جاری رکھیندے۔ ”تندوں نہ کپوا“ آکھ کے تاں شاعر ایں گلھ دا وی اعتراف کریندا
ڈسدے جو اوکوشش تے جدوجہد کوں وی کنڈ کیتی کھڑے۔ ایویں ای آہٹی ہک نظم اچ لکھدن:

کیوں ہنج دی قیمت پچھدی ہئیں

تیکوں ہنج دی قیمت کیا ملسی

جے جا گسیں

زخم جگاریں دے

جے سم ویسیں

تیکوں خواب اچ صرف خدا ملسی

کیوں ہنج دی قیمت پچھدی ہئیں

(اٹھواں اسماں۔ ص: 60)

اے نظم وی فکری طور تے کہیں وڈے آدرش توں خالی نظر دی ہے۔ خدا تاں جا گھن
 آلیاں کوں وی ملدے۔ اونداء، بندہ تاں، بندے توں گھن کرائیں رب سیں تک کوں منا گھندن
 ۔ ایویں لگدے جو انھاں نظماں اِج مخاطب او انسان ہن۔ جہاں کولوں انصاف دی توقع کائنی۔
 اگر شاعر آپنے قاری کوں اوں آفاقی قوت نال ملاوے ہا تاں نہ صرف اے شاعری آفاقی تھی ونجے ہا
 بلکہ قاری وی اوں آفاقی قوت کولوں کجھ نہ کجھ ضرور گھن تے آوے ہا۔ میڈے نزدیک اچو کی شاعری
 دا اے فرض ہے جو وسییاں کوں اُتھوں دیاں استحصالی قوتاں توں چھکارا حاصل کرن دارستہ
 ڈکھاوے اسماں اقبال سوکڑی جھیں وڈے شاعر توں ایں گالھ دی ضرورت توقع رکھیندے ہیں۔

کیا ایویں تاں نہیں تھیا، جو پنجہ سال توں انھاں غاصب قوتاں نال لڑا لڑا ساڈا
 اے شاعر تھک گئے؟۔ اوکوں آپنے پورھیئے دا اجر نہیں ملیا، تاں او مایوس تھیون لگ گئے۔ آخر کئی نہ
 کئی وجہ تاں ضرور ہے جو ساڈا اے بزرگ شاعر ایں آکھن تے مجبور تھی گئی جو

اسماں کیڑھے ڈیوے پائے ہن
 اسماں پکھی کیا کہیں وٹ دے ہیں
 ساڈے کیڑھی سنگ تے آلھنے ہن

(اٹھواں آسمان۔ ص: 57)

آخر اقبال سوکڑی سیں کیوں ڈیوے نہیں پالٹن چاہندے۔ انھیں ڈیویاں تاں
 اندھارے مکاوٹے ہن۔

جتھاں تیں اقبال سوکڑی دی سرانیکی غزل دا تعلق ہے، اقبال سوکڑی سیں ساڈی
 سرانیکی غزل دی شان ہن۔ او سرانیکی غزل دی آبرو ہن۔ اقبال سوکڑی سیں دی غزل ای
 اچھیں غزل ہے جیکوں اسماں کہیں وی جاہ تے بطور ہک معیار (Standard) دے پیش کر
 سگدے ہیں۔ انھاں دے بہوں سارے شعراں عہد دی عکاسی کریندے نظر دن۔ سرانیکی
 وسیب دی بدل دی ثقافت دی ہک جھلک ڈیکھو:

نہ کھل آلا ہے نہ شوخیاں، نہ رل کر میں کھیڈن
 عجیب شہر ہے پالیں دے ہال سنگتی نہیں

ایویں ای مغربی انداز دی زندگی اختیار کریندے انھاں گھراں وی صورتحال ملاحظہ

کر، چہڑے آہنی ثقافت توں دور تھیندے ویندن:

اتھاں میرھیں دی تھنچ کوں ہال سکدن
 کڈے پینگھا، کڈے لولی گئی اے
 اقبال سوکڑی سیں دی غزل بعض جاہیں تے حوصلہ مندی دا پیغام وی ڈیندی اے۔
 اقبال سوکڑی حالات دا ہر حال اِج مقابلہ کرنا چاہندن۔

کیا تھیا اقبال جے پرلا کنارہ دور ہے
 تر کے مر، مر مر کے تر، تر تر کے مرتے پار تھی
 اے نہیں تاں بیاں کائنا تاں سہی
 اتھاں حصہ ہے صرف ہتھ چانواں میڈا
 پر اُنھاں دی غزل اِج بعض اوقات اتجھاں مضمون آویندے جہڑا اتنے وڈے شاعر
 دی شاعری نال مناسبت نہیں رکھیندا۔ اُنھاں دی ہک غزل دا مطلع ملاحظہ فرماؤ:

آیا ہا عیادت کوں شفا نال گھدی گئے
 او میز تے لاتھے ہوئے دوا نال گھدی گئے

پہلا مصرعہ جتنا اعلیٰ تے ادبیت نال سجاتے ستر یا ہوئے ڈو جھا مصرعہ آپنے مضمون دی
 نسبت نال اتنا ای ہولا ہے۔ محبوب دے ویندے ای شفا ”دا“ نال لگا وُجھن ہوں سوہٹا تے
 فطری مضمون ہے۔ پر او کجھاں محبوب ہے جہڑا مریضاں دے دوا نال چاتی ویندے؟۔ پہلے
 مصرعے کوں اساں مخمل آلی کار ملائم تے سوہٹا آکھ سگدے بیں جڈاں جوڈو جھا مصرعہ ایں مخمل
 نال جوڑ نہیں کھاندا۔

ایویں ای اناں دا ہک بیا مصرعہ ملاحظہ فرماؤ:

جپڈوں گزروں تیں سنگ سانول، لوک کڈھیندن مندے
 پہلے تاں اے ڈیکھٹا چاہیدے جو کیا ”لوک کڈھیندن مندے“ جھنیں الفاظ ادب دا
 حصہ ہووٹے وی چاہیدن یا کائنا۔ ایندے نال اے وی ڈیکھٹا چاہیدے جو لوک سینگیاں کوں
 ڈیکھ کے ٹھردے یا، سڑدے اے مندے کھڈن بالکل نویں تے عجیب گالھ اے ایویں لگدے جو
 جیویں شاعر قافیہ پیمائی کریندیں ہوئیں ادبیت کوں قربان کرڈتے۔

اُنھاں دی شاعری اِج اُردو الفاظ دا استعمال وی ضرور کھلکدے پراے الفاظ کئی ہوں
زیادہ کائنی جو اے اُنھاں دی شاعری داعیب شمار تھیوے۔ اُردو الفاظ "صبا" منجد ہارنا خدا سوز
دروں، آتش، فسوں، چشم نگوں، صیاد

رم جھم، خرد مند پرستش، قصر شیریں، کوہ کن وغیرہ۔ 14"

اُنھاں چند گالھیں دے باوجود اقبال سوکڑی صاحب سرائیکی شاعری دی شان ہن۔
اُنھاں سرائیکی شاعری کوں ہوں سارے نویں مضمون عطا کیتن۔ اُنھاں سرائیکی شاعری کوں ہوں
سارے ثقافتی الفاظ ڈے کے اُنھاں ساریاں ثقافتی رنگاں تے قدر اں کوں محفوظ کر گھدے۔
"گادھی ہنبھا، پڑکا، واجھلوڑا، صفیل، پڑوٹی، مونگھر، بھانہڑ، آلی، بھووالی، ڈسکن، تھنچ وغیرہ۔
اے سارے الفاظ آپنا ثقافتی پس منظر رکھیندن۔ اُنھیں کوں آپنی شاعری اِج ورت
کے اقبال سوکڑی صاحب اُنھاں کوں اِگلیاں نسلاں کوں سنبھال ڈتے۔ اقبال سوکڑی، طویل
عرصے توں آپنی شاعری تے وسیب کوں سوجھلاؤ نڈیندے پٹھن۔ اے سوجھلاؤ سیاسی آگہی دا ہے۔
سماجی شعور دا ہے۔

جاہ گسن تاں کر کے روٹی دا تقاضا چیکسن
ایں کولوں بہتر ہے پالیں کوں سُمالی رہ ونچو
دوستی کوں ہک پُرائی سونہہ سمجھ کے نال رکھ
رنج نہ تھسیا، جے سنگتیں توں وفا منگٹی پئی

میں کنوں رنج تھی، میڈی صورت کنوں بیزار تھی
میں کڈاں آکھیے، میڈے کہیں غم دا حصے دار تھی
زندگی پاٹی دا ہک نہیں، چھٹن ونچے انگلیں وچوں
زندگی اوکھا سفر ہے، کہیں نہ کہیں دا یار تھی

وسیب کوں سنوارک دی آہر کریندی تے وسیب دیاں قدر اں کوں سنبھلیندی اُنھاں دی
شاعری آپنا سفر جاری رکھیا ہوئے۔ اُمید ہے اُنھاں دی شاعری آپنی خوشبو نال وسیب کوں ایویں
ای معطر رکھسی۔ تے اللہ سیں اقبال سوکڑی داسایہ ایں وسیب تے قائم دائم رکھسی۔

دبستان میانوالی دی نولکلی آواز..... سلیم احسن

میانوالی دی سرزمین، ہک مردم خیز خطہ ء۔ اینہہ خطے جتھاں عظیم کرکر عمران خان پیدا کیے، اُتھاں لوک موسیقی داتھنشاہ لالہ عطاء اللہ عیسیٰ جیلوی وی اینہہ سرزمین دا پتر ء۔ شاعری ء بچ جتھاں پروفیسر منور علی ملک، لالہ افضل عاجز، بابائے تھل فاروق روکھڑی، محترم محمود تے کئی ہئے معتبر ناں ساڈے سامنے آندن، اُتھاں ہک معتبر ناں پروفیسر سلیم احسن اعوان وی ہے۔

ادب دے میدان ء بچ میانوالی اپنے ڈوہڑے تے گیت نگاری ء بچ جگ مشہور شہر ء۔ کیوں جو اینہہ شہر ء بچ جتنے گلوکار پیدا تھئین، اُتھاں کوں کلام مہیا کرٹ سا نگے، فطرت اُتھاں گیت نگار تے ڈوہڑہ نگار وی پیدا کیتن۔ پروفیسر سلیم احسن اعوان دی سچاں دی اُتھاں نظم تے اُتھاں دی غزل ہے۔

جتھاں اُتھاں دی نظم نگاری تے غزل نگاری اُتھاں دی انفرادیت پسندی دی ڈس ڈیندی ء، اُتھاں اُتھاں دا اسلوب اُتھاں دی فکر تے اُتھاں دالفظیں دا انتخاب تے استعمال اُتھاں دے منفرد ہون دا ثبوت ہے۔ پروفیسر سلیم احسن 1974 ء توں کالج پڑھاوٹ دا سلسلہ شروع کیتا تے 2004 ء بچ ایسوسی ایٹ پروفیسر دے عہدہ توں ریٹائر تھئین۔ اُتھاں دے بقول اُتھاں سراینکی شاعری دا آغاز اڈاں کیتا، جڈاں لوک، سراینکی کوں پنجابی زبان سمجھدے ہن۔ اتے ماء دھرتی دلہتر ہون سا نگھے، میڈی اے ذمہ داری ء جو میں ماء پو لی دی خدمت کراں۔

سلیم احسن سراینکی زبان کوں پہلی کتاب ”جھکڑ جھولے“ 1984 ء بچ عطا کیتی جینکوں 1984 ء بچ خواجہ فرید صدیقی ایوارڈ توں نوازا گیا۔ اُتھاں دی ڈوہڑی کتاب ”چیتے چلتے“ 1993 ء بچ آئی۔ اینہہ کتاب پنجابی حلقیاں بچ تے میانوالی بچ سراینکی کوں معتبر بنا یا۔ اینہہ کتاب دے مطالعے نال اے گالھ سامنے آئی ء جو سلیم احسن ہک پڑھا لکھیا آدمی تے صاف ستھرا ذہن رکھن آلا لکھاری ء۔ سلیم احسن دی فکر، زندگی دے معاملات تے کائناتی حقیقتاں

بارے ہوں صاف اے۔ او کہیں گالھ بارے تشکیک داشکار نہیں۔

سلیم احسن سرانیکی وسیب دا پترے تے اینہہ وسیب دا محرومیاں اوندے روزمرہ دے شاہدے دا حصہ ہن۔ سلیم احسن دی شاعری تے تبصرہ کریندے ہوئے ڈاکٹر طاہر تونسوی لکھدن جو

”..... اُونہہ کھلی اکھ نال زمانے کوں ڈٹھے، ہم عصر ادبی تحریکاں دا مطالعہ

وی کیتے، تے اپنے وسیب کوں رَج کے پرکھینے تے اوندے مسائل کنوں

واقفیت وی حاصل کیتی ء۔ ایھا وجہ ء جو ہن اوندے تخلیق اظہار دیاں

پر تاں مختلف ہن تے ایندے وچ موضوع تے اسلوب ڈوہائیں حوالیں

نال فوری نکھار، نواں رنگ تے نواں ڈھنگ آگئے۔ (15)“

اے نواں نکھار، نواں رنگ تے نواں ڈھنگ، پروفیسر سلیم احسن دا اونیجہ ء جہڑا انھاں

سرانیکی وسیب دیاں محرومیاں دا مطالعہ کرن توں بعد اخذ کیتے۔ پروفیسر سلیم احسن کوں اینہہ گالھ دا

چنگی طرح ادراک ء جو سرانیکی لوک، اینہہ وسیب دے قدیمی رہائشی تے اصل مالک ہن۔ پر قسمت

دی ستم ظریفی ڈیکھو جو انھاں کوں بدلیسی حکمراناں تے ول انھاں دی باقیات نیں اپنے تڑ، اپنے

وسیب تے مہمان بٹن تے مجبور کر ڈتے۔ حالت اے تھی گئی اے جو، سرانیکی لوک سرکاری دفتراں ء وچ

بغیر کہیں سفارشی رقعے دے داخل تھیندے وی ڈردن۔

واہ وا لیکھاں، لکھیاں لکھیاں

واہ ویلے دے رنگ

گھر دا واسو گھر وچ آیا

بٹن کے ہک مزماں

سانجھ تھئی حیران

لہذا پروفیسر سلیم احسن نے اینہہ نروار دا، اے حل سوچینے جو لوکیں کوں انھاں دے

حقوق داشعور عطا کیتا ونجے۔ انھاں جتھاں ویسی لوکیں کوں جگاؤن دی کوشش کیتی ء انھاں وڈے

وڈے منصوبے گھنن دی کوشش کرن آ لے سیاست دانان کوں وی احساس ڈیوائے، جو

ایراں دی کجھ کاری کر

چھتاں تے نہ گارے لا۔

پروفیسر سلیم احسن، جوائڈن جو ہر قوم دی مضبوطی اوندے آیراں دی مضبوطی اچجے۔ او، اے وی
جوائڈن جو کہیں وی قوم دی عوام دے درمیان مذہبی تے سیاسی ہم آہنگی ای قوم دے ایرے شمار تھیندن۔
سلیم احسن دے مطالعہ دی بنیاد سرائیکی وسیب اے۔ لہذا انھال دی شاعری دی بنیاد وی سرائیکی وسیبی
محرومیاں ہن۔

ابہٹی نظم مسٹر وچ لکھدن جو

ڈکھ درداں دے ماراں کیتے
سارے موسم ہکوں جئے ہن

پروفیسر سلیم احسن تھل دے وسینک ہن۔ انھال نہ صرف سیاست دانان تے سیاست دا
اصلی چہرہ ڈٹھے، بلکہ کلیم کرن آلے لوکیں دے نال نال سرکاری اشرافیہ کون تھل دی زمین دی بیدردی نال
الٹمنٹ وی تھیندی ڈٹھی ہے۔ او، وڈے قریب توں ڈیدھن جو کیویں سرائیکی وسیب دے ونڈارے کیتے
ویندے ہین، تے کیویں اتھوں دی سرائیکی اکثریت کون اقلیت بناوٹ دی کوشش کیتی ویندی پئی ہے۔
چونکہ سرائیکی لوک امن پسند ہن، گوتم دی پوتی نما نانا تے اسلام دی امن پرستی دی تعلیم انھال دی رت اچج
شامل ہے۔ لہذا اوسی تے عسکری جبر کون برداشت کریندے راہندن۔

جکھڑاں دی منہ زوری اگے

پیر، پیری دے کر کر پودن

پروفیسر سلیم احسن، اچکھیں جاہ دے وسنیک ہن جتھاں انھال دے مغربی پاسوں
دریائے سندھ گزر دے تے مشرقی پاسوں تھل ہے۔ نشیبی علاقیاں کون چھل کھا گئی ہے تے تھل دے
لوکیں کون تس۔ تھوڑے فاصلے تے روہ ہن تے روہ اپنے پتھریں تے قبائلی روایات سمیت انھال
دی شاعری دا کینوس بندن۔ بعض دفعہ تاں ایویں لگدے جو سلیم احسن ناں تاں روہاں نال متھالا
سگدن تے ناں چھل تے ترہہ نال، ناں اوسی تے دی وگڑی چال کون درست کر سگدن تے نہ
مذہبی منافرت کون۔ او انھال ساریاں دے درمیان ہک چنڈے چہہ کے چپ چاپ حیاتی
گزارنا چاہندن۔

ڈیوا غریب آکھے، کل شام وت وی پلنے

جھولاں دے نال کیوں میں سانجھاں وگاڑ باہواں

پروفیسر سلیم احسن دے لفظ ”جکھڑ“ جھولے، اپنے اندر معونیت دا پک نظام رکھدن۔
 جبر بھانویں سیاسی ہووے، بھانویں عسکری، مذہبی انتہا پسندی دا رجحان ہووے تے بھانویں بین
 الاقوامی شاطراں دیاں چالاں۔ مقامی جبر ہووے تے بھانویں بندے دی انفرادی منافقت دا
 کمال، سلیم احسن کون محسوس تھیندے جو اے جھکڑ یا جھولا جھڑے انفرادی تے اجتماعی سطح تے
 سرائیکی وسیب دا، زیان کریندے راہندن۔ او جنیں ویلھے سرمایہ داراں دی زر پرستی تے انسان دی
 بے توقیری ڈھن تاں انھاں سرمایہ داراں کون ”بگھیلے“ آکھن تے مجبور تھی ویندن۔ او ڈھن جو
 سرمایہ دار جاگیر دار سیاستدان تے عسکری قوتاں، اتھوں دی مظلوم عوام دیاں ہڈیاں وی پوند چوند
 کھاندے پئین۔ مختلف قوتاں، عوام کون مختلف نعرے ڈے کے انجان خانیاں، عیج تقسیم کرن دا
 آہر کریندن، تے وت انھاں کون ٹب کھاندن۔ اینہہ کیفیت تے اٹھی شدید نفرت دا اظہار
 کریندے ہوئے، پروفیسر سلیم احسن فرمیندن جو:

آدم شکاری بٹیا

آدم شکار ہو یا

مارٹن حلال ہو یا

کھاو ن حلال ہووے

پکھیاں دی جان چھٹے

اینہہ ”کھاو ن حلال ہووے“ جھیں لفظیں ان جہڑی شدت موجود ہے، اوکوں اوہو شخص
 محسوس کر سگدے جہڑا اینہہ جبر دا شکار ہے یا رہ گیا ہووے۔ جبر بھانویں جیڈاوی زور آور ہووے،
 اوندار عمل ضرور کہیں ناں کہیں ڈینہہ سامنے آسی۔ ایندے رد عمل دے کئی زاویے ہوسن۔ ہک
 زاویہ جبر دے اگوں سرسٹ و نچٹاں ہے، تے ڈو جہار رد عمل، جبر دے مقابل مضبوط تھیوٹاں دا
 فلسفہ پیش کرن تے اوندے تے ڈٹ و نچن ہے۔

سلیم احسن اینہہ جبر دا مقابلہ کریندن۔ انہاں ڈسائے جو، جہڑیاں قوتاں تہا کون اہ
 مٹی عیج پورن دا آہر کریندیاں پئین، او، اینہہ حقیقت کون بھلیاں پٹھن جو جیکوں او مٹی عیج
 پوریندیاں پئین ایہا پوری ہوئی شے ہک ڈینہہ زور آور درخت بنن کے جمسی۔
 ماٹنہ اصلوں کیندا اثر ٹے

مٹی دے وچ رلیا ہونا

شالا پھٹے

(نظم ماٹن - ص 24)

پروفیسر سلیم احسن سمجھدن جو سرائیکی وسیب ہٹن جاگ پئے۔ کہیں دانشور کون قید کرن
نال سرائیکیاں تے ودھدے ہوئے قد میں کون ہٹن روکیا نہیں وچ سگدا:

پنجرے دے وچ سٹ گھت میکوں، سٹ سگدیں

ڈک نہیں سگدا توں پر آندیاں رتاں کون

اینہہ موقعے تے او ڈہدن جو وسیبی جاگ پنہین۔ انھاں دے جذبے وی بیدار تھی

گنہین۔ او سمجھدن جو ہٹن انھاں جذبیوں تے عمل کرن دی ضرورت ۷۔ جنیں ویلھے جذبے، عمل دی
صورت اختیار کریں تاں اے ساریاں ”فرضی تے نقلی قوتاں“ پچھڑو کا بھجن۔

دیر ہے بس ہٹن، جذبیوں دے لشکاراں دی

راہواں توں روہ بھارے بھارے ٹر ویسن

ڈینہہ جو نکلا، گھن کے نیزے دھپاں دے

پھردی چھاں دے کوڑ سہارے ٹر ویسن

سین سلیم احسن، انھاں ”فرضی تے نقلی قوتاں“ کون مختلف حوالے ڈے کے سمجھاوٹن

دی کوشش کریندن جو ”سبھے انسان برابر ہن۔ لہذا ہن انسان دا احترام ایویں ای کیتا ونجے، جیویں

انسان اپنا احترام کراوٹا چاہندے۔ ہن انسان سانگھے اوہو کجھ پسند کرے، جہڑا کجھ او اپنے واسطے

پسند کریندے۔

آسماناں تے بکھدے تارے، سانویں سانویں

آدم حوا جائے سارے، سانویں سانویں

فکری موضوعات توں ہٹ کے جے کر پروفیسر سلیم احسن دی شاعری دافنی تجزیہ کروں

تاں انھاں دی شاعری دی پہلی خوبی انھاں دے کلام دی سلاست تے ملائمت ۷۔ نکلیاں بحر ادا

کلام تاں ہوں ای دلکش ۷۔

جتنی ہووے تھولی ہے

خالی کچھ گھڑولی ہے

بگھ سچاں دے ڈیکھن دی

ست کھوہاں توں ولایا ہاں

احسن میڈے شعراں چوں مٹی ، میڈی پولی ہے
 اتے اے سچ وی ہے جو پروفیسر سلیم احسن دی شاعری ء چوں سرائیکی وسیب دیاں او
 ساریاں خوشبوواں آندین جہڑیاں اینہہ وسیب دی سُجھاٹ ہن۔ سلیم احسن دی ڈوجھی فنی خوبی اُنھاں
 دا، خوبصورت محاوریاں دا خوبصورتی نال استعمال ء۔ سلیم احسن کوں سرائیکی محاورے تے مکمل عبور
 حاصل ء تے او شعر ء سچ ہوں خوبصورتی نال روزمرہ محاورے، ضرب المثل، تشبیہات تے
 استعارے استعمال کریندن۔

ہر موسم دے سنگتی بلی جھولے تیرہ تال ہوا دے
 میڈی ہک ہک ساہ دا احسن مرٹا پرٹا نال ہوا دے
 شاعری دی اصل روح نویں گالھ کوں نویں رنگ ء سچ پیش کرن ء۔ پروفیسر سلیم احسن
 ہوں ساریاں نویاں گالھیں، نویں تے نکور انداز ء سچ پیش کیتن۔ انھاں دے ہوں سارے
 شعراں ء سچ ادبیت اپٹے عروج تے نظر دی ء۔ تغزل تے غنایت دارنگ بھرواں ملدے۔
 ستر ماواں سانویں رت دیاں مہراں ہن
 ملواناں دا زور سزا تے لگدا ہے۔

.....
 مجبوراں تے تن توں بٹھیاں ، لیراں مول نہ لتھیاں
 لوکاں تے قبراں دے رت رت سنگ مر مر بدلے

.....
 ہک دھرتی دے چے چائے گھر گھر جندرہ تالا وت وی
 باہر دی کیا دُنیا داری گھر وچ بھین بھرا جو، ست ہم
 اے گالھیں اتنیاں نویاں تے جاندار ہن جو، قاری پروفیسر سلیم احسن کوں بے ساختہ
 ہک نویکلا شاعر من گھندے۔ اے آفاقی کلمات ہن، اے حقیقتاں نویاں سوچاں دے در،
 گھلیندین، اے آفاقی سچائیاں نظر دین۔
 ہک تے وی، بھا لگدی ہم یار ہے یار ہزاراں دا
 عمر لگھائی اکھ دے کھارے دریا اندر

چر، دیندے ہن پائی توں روہ بھارے بھارے
 ساوٹ دی کیا شرط ضروری کچے کوٹھے ڈھاندے راہندن
 اتھاں ہر مال وکدا ہے حیا گھنسو، خدا گھنسون
 انھاں دے کئی مصرعے ای بہوں دل چھیکویں ہن۔ دل آہدے جو بندہ اکھیں بند
 کر کے، ول ول انھاں مصرعیاں دا جاپ کرے:

جیوٹ جوگا، جیوٹ زہر دا پھگتا ہے
 پیر فقیر دی لوڑ نہ کوئی گھر وچ جیندی راضی ماء ہے
 سلیم احسن، صرف روحانی رہنمائی ای نہیں کریندے بلکہ اوسیسی تے معاشی استحکام دا
 فلسفہ وی پیش کریندن۔ انھاں دے موجب جڈاں تیں بنیادی سطح Gross route
 level تے ترقی نہ تھیسے او تیں ترقی بے معنی رہ ویسی۔

ڈیوے دے پٹپ کول کوئی کچھدا نہیں
 الزاماں دا زور ہوا تے لگدا ہے
 آریاں دی کجھ کاری کر چھتاں تے نہ گارے لا
 پروفیسر سلیم احسن دی شاعری وچ سرائیکی وسیب دے اسطوری حوالے وی ملدن
 ”اسطوری تے ثقافتی حوالے“ جدید شاعری دا خاص موضوع ہن۔ جدید شاعری کہیں وسیب دی
 سُنجان اوندی ثقافت نال گنڈھیندی اے۔ اسطور، کہیں وی وسیب دی ذہنی سطح دا اظہار یہ ہوندن۔
 مذہب ریت، اسطور وی انسان دے عقائد تے اعمال کول متاثر کریندن۔ سلیم احسن دی شاعری
 وچ وی کتھائیں کتھائیں سرائیکی وسیب دیاں اسطور، وی سامنے آویندین۔

ڈہی گاں دا ناں تھیوے لگدا تیر، اجل دا ہے
 سرائیکی وسیب وچ ضرب المثل ہے جو ”مارے آپ تے ناں گورے ڈاند تھیوے“
 مطلب اے ہے جو زندگی موت داما لک تاں خود اللہ تعالیٰ، پراومارن دا ڈوہ اپٹے تے نہیں گھندا
 بلکہ موت دا کئی نہ کئی بہانہ بنا ڈیندے۔

میڈے نزدیک سلیم احسن دے کلام دی شگفتگی، ملائمت، ندرت تے گلہ کرن دے
 نویکلا انداز انھاں کول سرائیکی وسیب دا ہک نمائندہ شاعر بنا ڈتے۔ انھاں کولوں لفظیات

تشبیہات، استعارات، ثقافتی پس منظر دے حامل لوٹاں دا اپٹا ہک نظام موجود ہے۔
 ”کلبوت، پاسے بھنیداں، اُچھاڑ، گلماں، تاروتار،
 اندھارا تک منہ، مرٹا پرٹا، مرٹا جیون، بھراٹو بھا،
 پورھیے دا پھل، عشق سمندر، تل، کندھ وی ڈنگی
 ڈل، تن تے کھل، حسن دی صندل وغیرہ۔“

انھاں دی شاعری کوں سوہٹپ عطا کیتے۔ انھاں اپنی غزل ءِ سچ مترنم بحر اں کوں
 اینہہ رنگ ءِ سچ استعمال کیتے جو پڑھدے ہوئے محسوس تھیندے۔ جیویں آبشاراں دے پانی دا
 ترنم جاری ہووے۔

وت کوئی پیار وی گل وی ہووے
 سسی ہووے، تھل وی ہووے
 کندھ دی ڈنگی ڈل وی ہووے
 او کوٹھا وت کے تیں راہسی
 کیا ایہ منظر، ول وی ہووے
 روپ توں اکھ دی جھولی بھر گھن

خواباں کوں تعبیراں ڈے
 اپٹا یار سڈاؤن ڈے
 ٹیکاں وی تاں گل و پھٹین
 جھلیاں کندھاں ڈھاؤن ڈے
 مختصر اے جو پروفیسر سلیم احسن اپنی شاعری نال سرائیکی وسیب دے مکھ کوں اُچیرا
 تے معتبر بناؤن دی کوشش ءِ سچ مصروف ہن۔ او اپنے وسیب کوں اپنی تگ سمجھدن۔ اینہہ وسیب
 دے خواب ڈیڈیں ڈیڈیں سمٹا چاہندن تے سمن توں پہلے اپنے وسیب کوں شیطانی قوتاں توں
 بچاؤن چاہندن۔

چیتے چنتے، خواب تے یاداں
 ہک دی رت کنئیں کنئیں تے ونڈاں
 اپنے چیتے تے چیتے ونڈیندا اے شاعر وسیبیاں کوں حوصلہ مندی عطا کریندے او جاندے
 جو صدیاں دی جسمانی تے ذہنی غلامی کوں مکاؤن کیتے انسان کوں جنڈری دا ہک ہک ساہ خرچ کرٹا
 پوسی۔ انھاں کوں امید ہے جو
 انہاں دا اے پورھیاضائع نہ ویسی۔ اے وسیبیاں کوں ہک ڈیڈی نہ سکھ دی منزل ضرور
 مل ویسی۔

ہک ہک ساہ جنڈی دا ' داء تے لگدا ہے
تاں وِت دلبر ' دل دی ' راہ تے لگدا ہے

پروفیسر سلیم احسن سمجھدن جو انسان جے کر عزم ' استقلال تے اپنے مقصد نال مخلص تھی
کے عمل کرے تاں رستے اپنے آپ سنوردے ویسن۔ پروفیسر سلیم احسن اے گالھ سمجھدن جو ہر قوم
کوں ذہنی آزادی حاصل کرن کیتے اندرونی تے بیرونی غاصب قوتوں نال مسلسل جنگ کرنی پوندی
ء۔ اولہ نہہہ گالھ دا ادراک وی رکھیندن جو تھساں ہک محاذ توں جے کر جنگ جیت کے آسو
تاں وِت اے غاصب قوتوں ہک پے محاذ تے جنگ شروع کر ڈیسن۔ تھساں اٹے دے بحران
کوں ختم کریسوں تاں اے کھنڈ دا بحران پیدا کر ڈیسن۔ پانی دا مسئلہ حل کریسوں تاں اے قوتوں بجلی
تے گیس دی لوڈ شیڈنگ شروع کر کے قوم کوں غلام رکھن دی کوشش کریسن۔ کہیں ویلھے مہنگائی دا
بم سٹ کے تے کہیں ویلھے پٹرول بم سٹ کے عوام کوں ہتھوں خالی رکھن دی کوشش کریسن۔ لہذا
پروفیسر سلیم احسن نہہہ گالھ دا درس ڈیندن جو عزم تے حوصلے نال نہہہ جبردی رات کوں مکاوٹ
دا آہر کروں۔ او سپییاں کوں خوشی دی اے خبر وی ڈیندن جو قطرہ قطرہ مل کے دریا بن ویندے۔
اگر سپییاں مل کے کوشش کیتی تاں وِت اولوٹ، کھسوٹ تے جبردی رات کوں وی مکا گھنسن
تے انھاں دی کوشش کوں ڈیکھ کے سستی قوم وی بیدار تھی پوسی۔

منہ زوری دی بگل نہ اصلوں ' ساری گالھ وفا دی
وَل وِل جکھڑ ویڑھے آئے ' وِل وِل ڈیوے ہالئے
جذباں دی سچائی آئی ' سوہنی منزل آئی
ساڈے نال ہوا دے جھولان ' چل چل ڈیوے ہالئے

اساں وی پروفیسر سلیم احسن آلی کارا امید رکھیندے ہیں جو غفلت دی نندرتوں بیدار
تھیدی اے قوم، جنیں ویلھے مکمل بیدار تھی ویسی تاں ہوا، جکھڑ تے جھولے خود وی سرائیکی
ویسب دا ساتھ ڈیسن، اتے امن، مساوات تے خیر دے ڈیوے ہالئے عجب سرائیکی سپییاں دی
امداد وی کریسن۔

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

نویں رنگ، نویں شاعری..... قیس فریدی

انہاں دا اصل ناں مرید حسین ہے۔ آپ دسمبر 1950ء اچ جمیئے۔ انہاں، شاعری دا آغاز ۱۹ سال دی عمر اچ 1960ء اچ کیتا۔ ہک عرصے بعد اپنے کیتے قلمی ناں ”قیس فریدی“ منتخب کیتا تے ایہو ناں ای انہاں دی سُنچاٹ بٹیا۔ انہاں دے مجموعے ”آم شام“، ”ارداس“ (1)۔ ”توں سورج میں سورج مکھی“ (2) تے ”پرکھرا“ (3) میڈے زیر مطالعہ ہن۔

قیس فریدی سرائیکی شاعری کوں غزل دی صورت اچ بہوں وڈا سرمایہ دان کیتے۔ انہاں غزل توں علاوہ نظماں وی لکھنیں جنہیں وچوں کئی نظماں بہوں جاندار وی ہن، پر انہاں دا مزاج غزل نال بہوں سوڑا نظر دے۔ فیض بلوچ دے مطابق ”قیس فریدی“ سرائیکی دے قادر الکلام شاعر ہن (4)۔ آؤ، وِت قیس فریدی دی سرائیکی شاعری دا تجزیہ کریندے ہن۔

جیویں جو میں پہلے گزارش کیتی اے، جو قیس فریدی سیں دا مزاج غزل نال بہوں سوڑا ہے۔ انہاں سرائیکی غزل اچ بہوں سارے نویں مضامین متعارف کرائن۔ انہاں مضامین اچ، ایں جدید شاعر دا مطالعہ تے مشاہدہ واضح نظر دے۔ قیس فریدی انہاں نویاں مضموناں اچ سرائیکی زبان دے جہڑے سوہنے لفظ ورتن، انہیں لفظیں سرائیکی زبان کوں مزید معتبر بٹائے۔

خلوص ہن تان، تجارت دے وچ وی کانتی رہا

میں کبھڑی تپڈ، تے، محبت دا کاروبار کراں

قیس فریدی نیں غزل اچ استعاراتی زبان ورت کرئیں سرائیکی شاعری کوں فنی خوبیاں نال سُنہپ عطا کیتے۔ انہاں سرائیکی شاعری اچ حریت فکری روایت کوں اگاں ٹوریئے۔ انہاں 1977ء دا مارشل لاء لگدا ڈٹھاتے اُون توں بعد لوکاں دی زبان بندی دے مارشلانی

ہتھکنڈے دی ڈٹھے۔ پر ہواتے سو جھلا وی بھلا قید کرن دیاں شنیاں ہن۔ قیس فریدی اظہار
دے نویں رستے گو لیے تے جبردی اونہہ کیفیت کوں بیان کیتونے:

جیندا، وی منہ کھول تے ڈیکھو اوہو، جھہ کپوائی پٹھے

اللہ جٹے کیا منگ پٹھن ایس وتی دے راڑے لوک

اپنے اگوں میں آپ کھڑاں چوردی طرح

میکوں میڈا مقام ڈسایا گیا ہے کیوں؟

توں سچے پول میڈے سُن تے قیس منہ نہ وٹا

میں زہر زہر ہاں تیکوں مٹھاج کیا ڈیواں

سیاسی جبر دے ایس دور اِچ، اصل سیاست دان گھراں اِچ بہہ گئے تے ایس سیاسی خلاء

کوں پر کرن سانگھے، بنیادی جمہوری نظام، دے درجے (Level) دے ہوں سارے لوک

اقتدار دے ایواناں اِچ وُچ تچے۔ اتھوں سیاسی لوٹ گھسوٹ دا اُن گھٹ سلسلہ شروع تھیا، جہڑا

اِچ تیں جاری ہے۔ پر انہاں کوں اختیارات، ڈے تے وی انہاں کولوں کہیں کوں سکون نصیب

نہ تھیا، کیوں جو انہاں اچوں کئی لوگ مادیت دی لوبھ اِچ پل تے جو ان تھین۔ فلاح بشر،

عظمت بشر، قناعت، رحم دلی، صبر و تحمل، وسیع القلمی، وسیع النظری جھیں لفظ انہاں دی لغت اِچ کائناں

ہن۔ کئی لوک تکبر، حرص، منافقت تے بغض جھیں منفی قدراں کوں نال لاتے تڑدے پئے ہن۔ لہذا

اے لوک اطمینان توں وی محروم رہ گئے:

کوئی وی اپنے آپ کنوں مطمئن نہیں

ہر شخص توٹے ہے جو خدا دے لباس وچ

خود غرض کوں نہ عرض کریں قیس حالی دل

توٹیں ملے او، لطف و عطا دے لباس وچ

قیس فریدی جیں ویلھے اینہہ کھوکھلے سیاسی دور دا مشاہدہ کریندن، تاں وِت مشاہدہ

ڈونگھا تھیون دے نال نال انہاں دے لہجے دی دھاروی تیز تھیندی ویندی اے۔ کہیں ویلھے تاں

او غریباں کیتے بنزدے، نویں قانون تے غریباں تے نافذ تھیندے نویں ٹیکساں (Taxes)

تے پلدی حکمران اشرافیہ دے خلاف بغاوت دا اعلان کریندے ہوئے ڈسدن:

گنگار کرو، پر بے کوئی عار نہ ہووے
 پتھر اوہو مارے، جو گنگار نہ ہووے
 ہے شہر دیوچ کون، جیندے سر توں لٹھی ہوئی
 خود آپٹے ہتھ، آہٹی دستار نہ ہووے
 کتھائیں کتھائیں تاں قیس فریدی براہ راست آپٹے جذبات دا اظہار کریندن، آتے
 حکمراناں دا اصل چہرہ ڈکھیندن:

کوئی ڈاکو نہیں رہ گیا جیکر
 لائوس لہندی دا ڈاج کیڈے گیا

حقیقت اے ہے جو مسلسل سیاسی جبر، نیں قوماں کوں مایوسی یا انتہا پسندی دان کیتی ہے۔
 قیس فریدی وی ایہہہ گالھ دا ادراک رکھیندن تے او اے وی چاٹن جو وسیب بندیاں نال
 بنڑدن۔ او، اے وی جائز دن جو، غریب تے مفلس لوکیں دیاں خواہشاں کوں ساڑ، تے بھاہ
 سکیندی اشرافیہ کوں وی سکون کا ننا نصیب تھیوناہا، البتہ ایں اشرافیہ نیں وسیب کوں بے چینی، غیر یقینی
 تے مایوسی اچ بتلا کر چھوڑیے۔

سوچاں دے در بند کرتے، جو خوف دے جندرے لیندے پن
 رب چاٹے ہیں شہر دے واسو، کہڑے پاسے ویندے پن
 جنیں شخص دی کوڑی قسم وی، ساکھ پت وانگے لگے
 کیوں نہ گمراہی اوندی، واعظ کوں مت وانگے لگے

قیس فریدی ہک حوصلہ مند دانشور، ہن، او ہر طرح دے جبر دا مقابلہ کرن لوتیا نظر دن، او
 سیاسی، معاشی تے معاشرتی جبر دا شکار ہن۔ انہاں کوں ایں دور اچ باعزت زندگی دے در بند
 تھیندے ڈسدن، پر قیس سنیں حریت فکری اڈا جاری رکھی ہوئی اے۔۔
 اسان تاں کھنیں گھنٹے تھی تے وی اڈا ردے ودوں

پریں تیں ناز ہا جیکوں، او کیوں اڈا رنہ سکیا
 ترس آندے میکوں اوں شخص دی محرومی تے
 جو میڈی راکھ کنوں چندر ستارے منگدے

قیس فریدی دی فکر، ریت، اُنھاں دی شاعری فنی اعتبار نال وی ہوں معیاری ہے
 اُنھاں دیاں مترنم بحراں تے جھانجھن وچیندے الفاظ، قاری کوں دیرتیں، ہک سرور اچ مست
 رکھیندن۔ ایویں لگدے جو بندہ صحرائی سفر کرتے، کہیں بوہڑی چھاں تلے آپٹھے۔ جتھاں ٹھاڈل
 ہے۔ ڈھیر سارے لوک پٹھن، تے ہک قصویٰ مٹھری، نرم تے چسولی آواز اچ قصہ چھیڑی پٹھے۔

ملاپ جیکر گوارا کا مینی تاں دل کوں دل توں نکھیر ڈیکھو
 اساں تاں اہٹی نیڑ پٹھوں، تاں وی اہٹی نیڑ ڈیکھو
 میکوں دیس نکالا ڈے تے، ویندی داری ول ول کیوں؟
 بھاکل پاپا تے پے ملدن، دل دے سخت گراڑے لوک
 ہک روز تیڈے وانگ بدل ویسوں اساں وی
 اخلاص دی دلدل توں نکل ویسوں اساں وی
 جیوٹ دی دُعا ڈے نہ، مٹھل کے تیں جیسوں
 سورج ہوں کہیں شام کوں ڈھل ویسوں اساں وی

”توں سورج، میں سورج مکھی“ اچ موجود اُنھاں دیاں غزلاں ہوں جاندارین۔

اُنھاں داسیاسی، سماجی تے ادبی شعور ہوں پختہ نظر دے۔ تہوں تاں اُنھاں دی شاعری اچ
 موضوعات دے ودھارے دے نال نال اُنھاں دے فنی محاسن وی ودھدے نظر دن۔

ایں شہر وچ تاں کئی میڈا وارث نہ ہا، پر
 قاتل توں میڈا خون بہا، گھن گیا ہے کون؟

لوک جمہوری حکومتاں توں مایوس تھیندن تاں غیر جمہوری حکومتاں نال امیدیں وابستہ

کر گھندن۔ پرا تھوں وی سوائے مایوسی دے کجھ ہتھ نہیں آندا۔ قیس فریدی 12 اپریل 1981ء
 کوں لکھی، گئی، ہک غزل اچ آہدن جو:

ایہ سچھ کجھ نہیں ڈیوٹ جوگا

ہتھ نہ مفت، پارو یارو

غیر جمہوری قوتاں کوں سچھ تے خضر سچھن آ لے لوکاں کوں قیس فریدی سچھیندن جو:

او سچھ وی نہیں کھلیندا آ

میڈی راتیں دا ڈر، چپ ۽
 ایں جگہ کوں قیس کیا تھی گئے
 مرینا پئے، مگر چپ ۽

پاکستان اِنج غیر جمہوری قوتاں چونکہ غیر آئینی تے غیر قانونی طریقے نال آئندئیں، لہذا
 اے غیر جمہوری قوتاں ہمیشہ ”خفیہ ہتھان“ تے بیرونی قوتاں کولوں خوف زدہ رہ ویندئیں۔ اہم
 وجہ ہے جو اہم جگہاں حکومتاں ہمیشہ قومی مفاد دے وڈے کم کرک اِنج ناکام رہندئیں۔ اے ”خفیہ ہتھان“
 تے بیرونی قوتاں، عوامی فلاح دی راہ اِنج رکاوٹ ہوندئیں، سو، ہوندئیں، پر، جنیں ویلھے او غیر
 جمہوری قوتاں کولوں تھک ویندئیں تاں انہاں کوں وی چلدا کریندئیں۔

ایں ساری صورتحال کوں واضح کریندئیں ہوئیں، قیس فریدی علامتی انداز اِنج آہٹی

گالھ ٹریندن:

ڈکھ دے سوا، آسمان توں
 ملدا ہے کیا، آسمان توں
 سر کپ تے میڈا آکھدے
 ہنن قد ودھا، آسمان توں

میڈا نہ کوئی، فکر کر
 خود کوں بچا، آسمان توں

جیکر کوئی شخص ماء دھرتی دے لعلوں کوں، انہاں دے ہووٹ دا احساس ڈیویند۔

انہاں کوں انہاں دی اہمیت ڈسیندے آتے چندر بن تے مایوسی دی کالی رات اِنج سو جھلا کر
 آہر کریندے تاں اول قوت کوں کالیاں راتاں آہٹی ولھیٹ اِنج گھن گھندئیں۔

وڈے غرور دے نال ابھریا ہا، او چندر مگر
 اندھاری رات دے چال ۽ سچ، ولہڑ گیا چھیکو
 نتیجہ سمجھ توں کرنیں منکن دا پاتے، میں
 تمام شہر میڈے نال سڑ، گیا چھیکو

پڑ، قیس فریدی دی شاعری حوصلہ مند انسان دی شاعری ہے۔ او انھماں ساریاں
جاہرا نہ تو تاں نال ٹکراوٹ دا عزم رکھیندن:

تیں لتاں، پیر، میڈے تر وڑتے ڈس کیا پاتے
میں تاں سر بھرٹے، اجن ٹرتے ہاں آوٹن جوگا
سر بھرٹے ٹرن دا حوصلہ، قیس فریدی کون کتھوں ملیئے؟۔ میڈا یقین ہے جو قیس فریدی ہک
سالک عاشق ہے۔ اوندا عشق اوکوں زندگی گزارن تے زندگی نال مقابلہ کرن دا ہنر سکھیندے:

صحرا بٹا ڈتے، کہ سمندر بٹا ڈتے
جو کجھ بٹا ڈتے، تیڈی یاری بٹا ڈتے

قیس فریدی دا عشق اتنا مٹھا، اتنا نوبھلا ہے، جو دنیا دیاں پہوں ساریاں حقیقتاں توں نہ
سرف پردہ ہٹیندے، بلکہ نویاں حقیقتاں توں آشناوی کریندے۔

میں محبت کون عقیدت نہیں بٹایا، ہرگز
لیکن او شخص میکیوں لگدا خدا وانگے ہے
لفظ ہن آپٹے مفہوم توں منکر تھی گن
ہن پلوتا وی اوندا قیس دُعا وانگے ہے

قیس فریدی دی شاعری اچ، علم بیان دیاں کئی خوبیاں موجود ہن۔ اے خوبیاں انھماں
کوں نہ صرف آپٹے عہد دے بلکہ اپٹے توں پہلے شعراء توں وکھراتے نوبھلا مقام عطا کریندن۔

بیشک ہر گالھ او، کن وچ کرٹن دا ہے عادی
اوندا لہجہ مگر آوارہ ہوا وانگے ہے

او جتنے تیر مریندا رہا، میں کنڈ نہ ڈتی
میں اپٹے دُھر دے سچن کون رنج اوٹا، جو نہ ہا

(صنعت تضاد)

میں محتاج تے توں لکھ داتا۔۔۔۔۔ کیوں نہ تیں توں منگاں تیکوں (صنعت تضاد)
خشیو خشیو جھوکاں تیڈیاں۔۔۔۔۔ وانگ ہوادے گولوں تیکوں (تکرار لفظی)

دُھپ چھاں تیڈے وعدے سارے۔۔۔۔۔ سمجھاں تاں کیا سمجھاں تیکوں (تکرار لفظی)
 ہک فرعون پیا آکھے کل۔۔۔۔۔ کتھ ہے موسیٰ، کیڈے گیا (استعارہ)

ماٹ جو بن داؤس اتنا جو نسی تک پمدی

رُردا دھرتی تے ہے، آسمان تے پیرے لگدن (روزمرہ، صنعت تضاد)

ایہہ وتی کیوں اُجو گئی ہے۔۔۔۔۔ اتھ وی کئی سردار ہے پچڑا (روزمرہ)

اُچڑے سر، جھکے تھی ویندن۔۔۔۔۔ جیوٹ باری بار ہے پچڑا (روزمرہ)

لوک توٹے جو کریندا ہے چو لے سے سے

میکوں پر قیس، ایہہ کانویں دے کنویرے لگدن (محاورہ)

اُنھاں تکرار لفظی نال اپنے شعراں اِچ شعریت تے تغزل پیدا کرن دی بھرویں کوشش

کیتی اے تے او ایں کوشش اِچ کامیاب وی نظر دن۔ (5)

جگ دا میں اَن سونہاں تھی گیاں۔۔۔۔۔ کر کے اپٹا سونہاں تیکوں

قیس انا دے بن وچ رُل گئے۔۔۔۔۔ لاچاں والیا! لاچاں تیکوں (موسیقیت)

عجیب شخص ہے زاہد، اساڈی وتی دا۔۔۔۔۔ خود آدمی ہے، مگر آدمی تے کھلدا ہے (تکرار لفظی نال

موسیقیت)

قیس فریدی سیں دی شاعری دا ہک پیا وصف آفاقی حقیقتاں دا ادراک تے اظہار

ہے۔ اُنھاں دی شاعری اِچ اے آفاقی مضامین اُنھاں کوں سرائیکی شاعری اِچ ہک نمایاں

مقام عطا کریندن۔

خاک ہے رزق اساڈا، تے اسماں خاک دے ہوں

اَنت آ خاک دیوچ، خاک دے دیرے لگدن

شہیت ایہہ وی ہے کوئی قُرب دی صورت یارو

ہر گھڑی نال جو وسدن او، پریرے لگدن

جیندے ہتھ تلوار ہے پچڑا اتھ اوہو سردار ہے پچڑا

ساد مُرادے ہاسے، تہوں تاں دل دی بازی، ہردے ہاسے

قیس، خدا اختیار ڈتا با پھرتے وی نہ پھردے ہاسے

شاعری دیاں ہوں ساریاں خوبیاں دے نال نال قیس فریدی دی شاعری اچ کجھ
خامیاں وی نظر دین، کجھ شعراں اچ معنوی ربط نہیں نظر دا، کتھائیں کتھائیں غزلاں دے قافیے
تے ردیفیاں بالکل اُردو زدہ ہن۔ کہیں جاہ تے استعاراتی زبان کوں، حقیقی معنیاں اچ استعمال کر،
تے، شعر کوں پھکا پھکا کر ڈیندن۔

کجھ گلھیں ہوں عجیب جھیاں محسوس تھیندین۔ آؤ انھاں نکات دا جائزہ گھندے ہیں:

وقت اُج تاٹی کہیں دے نال، نی کیتی وفا
کجھے کجھے لوک عمراں تیں، چھٹیندے چھاٹا، گن

وفاتاں عمل تے اخلاق دے عوض ملدی ہے۔ اوندے واسطے چھاٹے لاوٹی دی گلھ
ہوں بے ربط محسوس تھیندی اے۔ خام شے کوں صاف کرن لو، چھاٹا، ضرور لگدے، پر وفا، جتھ وی
ملسی، خالص ہوسی، ورنہ او وفا نہ ہوسی۔

ایویں ہک ہی جاہ تے اولواریں دے پاٹی نال پھل پھل چانوٹی دی خواہش رکھدن
۔ سمجھ نہیں آئی جو او کیڑھاتے کجھ پھل پھل ہے جیکوں او ”تلواریں دا پانی“ ڈیوٹا چاہندن۔

تلواریں دا پانی ڈیویں تاں میں وی پھل پھل چانوواں
بیشک پیار دا واٹا ہاں میں، پر پانی دے پھاٹاں کیوں

شاعری اچ ”پلکاں وچھاوٹ“ محبت دا اظہار ہے۔ پلکاں وچھاوٹ محبت توں ودھ تے
عقیدت دے دائرے وچ آویندے۔ پر اے سمجھ گھنٹاں جو واقعی کوئی شخص پلکاں کٹ تے کہیں
دے پیریں وچھیندے تے جنیں ویلھے ہک محبوب انھاں تے پیر ونگاٹسی، اوندے پیریں اچ
اے پلکاں چھسن۔ دراصل استعاراتی معنیاں کوں حقیقی معنیاں اچ استعمال کرن دا ہک عمل ہے
۔ جہڑا شاعری دی روح دے منافی وی ہے تے شعر کوں وی اصلوں پھکا کر ڈیندے۔

پلکاں چھسن پیر تیڈے وچ

دگ تے نیٹ وچھاوواں کیوں؟

انھاں دی شاعری تے اُردو زبان تے شاعری دا ہوں سارا اثر نظر دے۔ جڈاں میں
ایں بارے قیس سیں توں سوال کیتا، تاں فرماوٹا لگے جو ”انھاں دی شاعری تے ابتدائی دور اچ
جہڑے لوک وی سرائیکی شاعری کریندے پے ہن، اولوک اُردو شاعری توں سرائیکی آ لے پاسے

آئے ہن ایندے نال نال اُنھاں خود وی ابتداء اِچ جنیں محترم استاد توں شاعری دی اصلاح گھدی، او اُردو زبان دے شاعر ہن۔ ایں سانگھے اُنھاں دی سرائیکی شاعری اِچ کئی جاہیں تے اُردو دے اثرات نظر آندن۔

کھائیں کھائیں روزمرہ دی غلطی نظر آندی اے، کجھ گالھیں ادبی زبان توں دور لگدین تے کھائیں کھائیں گالھ سمجھ توں اُچی نظر دی اے۔ پراے سارے اعتراضات تھوڑی تعداد اِچ ہن۔ اُنھاں دا باقی سارا کم اعلیٰ درجے تے اعلیٰ معیار دا ہے۔

تیڈے عشق دے ہے مہربانی
نی رہ گئی جان تے ہک لیر، واہ واہ

(ارداس - ص 10)

ہوسگدے جو اُنھاں دے علاقے ”جان تے لیر“ دا روزمرہ رائج ہووے پراساڈے پاسے تن تے لیر“ تاں بولیا ویندے جان تے لیر نہیں۔

رہگیں اساڈیں دے وچ رواں ہن لہو دی جاتے زہر دے شعلے
ملو نہ پاپا تے گلکڑیاں سنیں ایہہ، بھانہ ونچے وکیڑ ڈیکھو

(ارداس - ص 15)

رہگیں وچ لہو دی روانی دی گالھ تاں درست اے پر رہگیں اِچ شعلے دی روانی وی سمجھ نہیں آئی۔

ہک ہی جاء تے اُنھاں دی گالھ بالکل مناسب نہیں لگدی۔ ملاحظہ فرماؤ۔
اے میڈی راہ پھلاں نال سجاوٹ والے
تیڈے وی پیراں دے وچ کاش کہ چھالے ہوندے

(ارداس - ص 44)

سمجھ نہیں آئی جو قیس سنیں اتجھیں شخص دے پیریں اِچ کیویں چھالے ڈیکھٹاں
چاہندن جہڑا اُنھاں دی راہ پھلاں نال سجاوٹ دا آہر کریندا پئے۔

یا او وقت ہا جو رُک وی رُک ویندا ہم

”رُک ویندا ہم“ جھیں الفاظ تے وی اساڈے شعراء کرام کوں توجہ ڈیوٹی چاہیدی

اے۔ اگر انہاں دے متبادل اسا کوں نرم لہجہ تے الفاظ میسر آندن تاں اسا ڈی پہلی ترجیح اوہا
ہوونٹی چاہیدی اے۔

اے سارے چھوٹے موٹے نکات / اشارے آپنی جاہ تے، پر، سچ اے ہے جو قیس
فریدی باکمال شاعر ہن۔ انہاں دیاں غزلاں انہاں کوں آپنے عہددا ممتاز شاعر بٹیندین۔ قیس
دی غزل آون آ لے بہوں سارے شاعر اں کوں غزل لکھن دی راہ ڈکھلائی اے۔ پر بہوں
سارے شاعر کوشش دے باوجود قیس فریدی دے مقام تیں نہیں سچ سگے، کیوں جو اوں مقام تیں
پہنٹاں ہر کہیں دے وس وچ نہیں۔

سرائیکی دی جدید ترین آواز..... ممتاز حیدر ڈاہر (فلسفہ وجودیت (موجودیت) دے تناظر اچ)

انہاں دا اصل ناں ممتاز حیدر تے ممتاز حیدر ڈاہر دے قلمی ناں نال مشہور تھئے۔ کہیں شہر دی مٹی کوں اے بخت ہوندے جو اوکئی لعل پیدا کریندی ہے۔ سرائیکی وسیب دا شہر بھٹہ واہن (رحیم یار خان) وی انہاں شہراں اچوں ہک شہر ہے۔ بھٹہ واہن دے بارے اے روایت عام ہے جو، اے نہ صرف جگ مشہور ہستی ”سسی“ دے جنم دا شہر ہے بلکہ مغل شہنشاہ اکبر اعظم دے نورتن اچوں، شاہ مبارک، ابوالفضل تے فیضی دی پیدائش دی جاہ وی ہے۔

ممتاز حیدر ڈاہر 1953ء ایں شہر جمیئے۔ انہاں دا تعلق ہک زمیندار گھراٹے نال ہا۔ انہاں دے وسائل انہاں کوں پھوں سارے شہر پھرٹن دا موقع ڈتا۔ ایں دوران انہاں بییاں زبانان تے خصوصاً غیر ملکی زبانان دے ادب نال واقفیت حاصل کیتی۔ انہاں دے روایتی خیالات اچ تبدیلی آئی۔ انہاں اپنے شہر اچ اپنا ہک اشاعتی ادارہ ”سوجھلا“ دے ناں نال بنایا۔ اے لفظ بذات خود ڈسیندا پئے جو ممتاز حیدر سرائیکی وسیب تے ادب اچوں جہالت، بے مقصدی تے اٹ گھٹ ذہنی تفریح دے اندھارے مکاوٹن دا عزم رکھیندے ہن۔ ایں سانگھے انہاں ہک ماہانہ ادبی رسالہ وی ”سوجھلا“ دے ناں نال جاری کیتا۔

سرائیکی شاعری دی بد نصیبی جو سرائیکی وسیب کوں ادب دے سوجھلے وڈیندا اے عظیم لکھاری، عین جوانی اچ اللہ سیں کوں پیارا تھی گیا۔ پر انہاں دے ناں کوں زندہ رکھن لو، انہاں دی شاعری دیاں ڈو کتاباں ”کشکول وچ سمندر“ تے ”اندھارے دی رات“ کافی ہن۔

نعرے مار لوک ہمیشہ سیاست دانان دی شطرنج دے مہرے رہے گئین۔ ہک طبقہ خود ساختہ مذہبی علمبرداران دا وی انہاں اچ ان شامل تھیندے۔ او، وی عوام کوں استعمال کرن سانگھے، نت نویں نعیرے گھڑن شروع کر ڈیندے۔ انسان انہاں کیتے پتلی تماشہ بن

دیندے۔ سرائیکی وسیب دے ایس پس منظر نین، ممتاز حیدر دی سوچ بدل ڈتی۔ ممتاز حیدر توں پہلے اتجھیں شعر کتھاں پے لکھیندے ہن تے کون ایس انداز اچ گالھ پیا، کریندا ہی۔

توں اپنی گول اچ رہ ونج، ہوادی گالھ نہ من

ایہ در بدر ہے، ایہ در در تے دستکاں ڈیسی

اتجھیاں حیران کر ڈیوں آلیاں گالھیں تے اتجھیں استعماراتی زبان ڈیکھ تے تاں

سین نصر اللہ خان ناصر لکھدن جو:

”ممتاز حیدر، سرائیکی شاعری اچ ہک نویں تے تکلڑی آواز ہے، غزل

تے نظم ڈوہائیں پاسے، انہاں دانواں لہجہ، جدید شاعری دے وادھے

وچ اگواں ہے۔ ممتاز حیدر دے کلام اچ اپٹے عہد دے وسائل،

انسانی ڈکھ سکھ، عالمی ادبی تحریکیں دے اثرات ڈسدن۔ (5)

حقیقت اے ہے جو ممتاز حیدر ڈاہر دا لہجہ اتنا، نواں، اتنا مضبوط تے اتنا نویکا ہے جو

کئی نقاد حیران نظر دن۔ انہاں دے نویکا لہجے دا اندازہ ایس گالھ توں کر سگدوں جو انہاں دے

پہلے شعری مجموعے ”کشکول وچ سمندر“ دی تشریح نقاد اپٹے اپٹے انداز اچ کریندے رہ گئیں۔

بلکہ ہک نقاد تاں عجیب مضحکہ خیز تبصرہ کیتے جو ”ناں“ کشکول وچ سمندر“ کوں پڑھ تے اینویں

لکدے جو ایہ نظماں دا، مجموعہ ہوسی“۔ (اندازہ کروں اساڈی تنقید دا کیا مقام ہی جو نقاد کتاب دا

ناں ڈیکھ تے اندازہ کر گھندا ہی جو اے کتاب نظم دی ہے یا غزل دی.....)

بہر حال انہاں دے نویں لہجے، حقیقی ناقدین کوں اپٹے پاسے متوجہ کیتے۔ انہاں تنقید

دی روح کوں زندہ رکھیندے ہوئے، ممتاز حیدر دی شاعری دا سوہٹا تجزیہ وی کیتے۔

انہاں دی کتاب دے ناں تے تبصرہ کریندے ہوئے محسن نقوی لکھدن:

”ممتاز حیدر دی ذات کشکول تے کائنات، سمندر اے۔ (6)

جڈاں جو ایس کتاب تے تبصرہ کریندے ہوئے سین عزیز شاہد لکھدن:

”اوندے ہتھیں وچ انسانیت دا کشکول اے تے ایس کشکول وچ

محبت، خلوص آتے امن دا سمندر گونجدا پئے۔“

سین ڈاکٹر انوار احمد دے موجب کشکول

”شاعر دا ازل توں ابد تئیں پھیلیا ہويا سوال اے، پر سمندر کیا اے۔“ انہاں ایں سمندر کوں الوژن (سراب - دھوکہ

allusion) سمجھے۔ (7)

اکھیں ست سمندر پیون

ہونئیں دے مقوم اچ تس اے

سیاست تے سیاسی مایوسی انہاں دی شاعری دا خاص موضوع ہے۔ حقیقت وی ایہو ہے جو سیاست و سب کوں مایوسی ای دان کیتی ہے۔

وَل وی ساوَل کینی نظری دھرتی تے کئی ساون پئے، گنہین
جئیں دیوار تے پٹھے ہن ہوں کوں لوک ڈھاوٹ پئے، گنہین
ہُن ضرورت کہیں حسین دی اے سارا ماحول اے کر بلا وانگے

ممتاز حیدر ڈاہر کوں اپنے ہم عصر اں تے اے فوقیت رہ گئی ہے جو انہاں اپنے مالی وسائل دا مثبت استعمال کیتے تے اپنے وسائل کوں علمی تس بجاوٹ لو، خرچ کیتے نیں۔ ایہا وجہ ہے جو:

”ممتاز حیدر دے کلام وچ اپنے عہد دے مسائل، انسانی ڈکھ سکھ،

عالمی ادبی تحریکیں دے اثرات ڈسدن۔ (8)“

حقیقت ایہ ہے جو انہاں دی شاعری نوکلے موضوعات نال سنگری پنگری ہوئی ہے۔ اگر حیاتی انہاں دا ساتھ ڈیندی تاں، انہاں دی شاعری دے ایرے ڈسیندن جو اوشاعری دی ہوں سوہٹی عمارت اُسارن ہا۔ انہاں دے کلام دے مطالعہ توں بعد، میں ایں نتیجے تے پہچاں جو انہاں دا ذہن (ظرف)، لوکاں دیاں سوچاں، انہاں دے ورتاوے تے انہاں دے عقائد کوں (جیڑھے جو سمندر، وانگ بے انت ذہن) اپنے ظرف (کشکول) اچ پا، تے انہاں کوں پرکھٹا چاہندے۔ شاعر جئیں ویلھے لوکاں دیاں سوچاں تے ورتاویاں کوں اپنے ذہن (ظرف) دے کشکول اچوں چاتے انہاں دا تجزیہ کریندے تاں اوکوں سخت مایوسی تھیندی ہے۔ او جہاں لوکاں (طبقہ اشرافیہ) کوں سمندر سمجھدا ہا، اوتاں سمندر ای نہ ہن بلکہ

او سمندر وی نظر دا، ہے، سراہیں جیجھاں

بلاشبہ انہاں دے ذہن دا ظرف (کشکول) اتنا وسیع ہے جو اپنے علمی صلاحیتاں نال

اوسمندر کوی ایس کشلول اچ پاگھندے۔

ڈاکٹر طاہر تونسوی دے موجب:

”سمندر..... زندگی دیاں حقیقتاں تے سچائیاں دا اعتراف، حرکت تے ڈرک بھج،

سوچ تے فکر دی روانی، سفر، تلاش تے گول دی علامت ہے۔ (9)“

پر، میں ڈاکٹر طاہر تونسوی دی ایس توضیح نال اتفاق نہیں کریندا جو اتھاں کشلول توں مراد:-

”کشلول طلب، عزت نفس دے جنازے، انا دی لاش، منفی قدریں،

زندگی تے اوندی حقیقتیں کنیں فرار دی علامت ہے۔“

(سرایکی ادب، ریت تے روایت - ص 249)

میڈے نزدیک اے کشلول ہک دانشور تے درویش دا کشلول ہے۔ اتھاں کشلول

علامتی معنیاں اچ مستعمل ہے، ناں کہ حقیقی معنیاں اچ۔ میں اے سمجھداں جو ممتاز حیدر ڈاہر، دا

کشلول دراصل اوندا ظرف ہے، جیندے اچ سمندر، آپٹیاں تمام تر حقیقتاں تے خزانیاں سمیت آ

ویندے۔ شاعر ایس حقیقت دا اظہار کریندے جو اوندا ظرف (کشلول) اتنا وسیع ہے جو اوندے

اچ سمندر وی سماویندے۔ اگر ایس کائنات کون سمندر، تصور کر گھداونجے، تاں اے حقیقت واضح

تھی ویندی اے، جو اساڈ اشاعر اتنا وسیع ظرف تے وسیع القلب ہے، جو کائنات آپٹیاں ساریاں

حقیقتاں سوہمی اوندے ظرف تے قلب اچ سمیٹج آندی اے۔ شاعر انہاں حقیقتاں کول پرکھتے

اوندے نتائج اساڈے تیں چھیندا، ڈسدے۔

ڈنگی پگ دے ول وچ، ساڈے خواب رنہیندا دشمن

سا کول اکھ نہ کھولن ڈیوے۔

اوسیاسی شاطر بازاں دیاں چالاں کول وی سمجھدن تے اسا کول وی آہدن جو انہاں

لوکیں نیں، اسا کول مختلف تنازعات اچ الجھاتے نا صرف ساڈے حقوق اساں توں جھک گھدن

، بلکہ اسا کول مختلف لاریاں تے لا، تے اسا کول آون آ لے کل دے، سبز باغ، ڈکھا، تے، اساڈا

اچ اساڈے کولوں کھس گھدے۔

اساں تر کہ جس حوالیں دا

اساں ہیلک آس دے ہیلیں تے

ممتاز حیدر ڈاہر سمجھدن جو اتھاں مختلف استحصالی قوتاں ہن۔ انہاں دے مختلف ہتھکنڈے ہن۔ پر انہاں سب دا مقصد ہو ہے۔ تے او مقصد اتھوں دے لوکیں کوں، بے سمت زندگی گزارن دا، درس ڈیون ہے۔ او، قوتاں اے چاہندن جو، اتھوں دے لوک کڈائیں وی قومی سوچ نہ اپناوٹ، اتھاں کڈاہیں وی قومی یکجہتی نہ آوے۔ انہاں لوکیں کوں ایس انجوانج کرو، جو، او، کڈھائیں نہ مل باہون۔ ممتاز حیدر انہاں دے چہریاں کوں بے نقاب کریندے ہوئے آہدن جو
توں اہٹی گول وچ رہ ونج، ہوادی گالھ نہ من
ایہ در بدر ہے، ایہ در در تے دستکاں ڈیسی

جدید شاعری دا ہک فلسفہ ”وجودیت (Existentialism) ہے۔ وجودیت اپنے (موجود) ہووٹ دے، احساس ڈیواوٹ دا ناں ہے۔ ایس فلسفے دا خالق رینا ڈیکارٹ (Rene Descartes) ہے۔ اوں ستارہویں صدی عیسوی اچ اے فلسفہ پیش کیتا جو:
چونکہ میں سوچینداں، لہذا میں وجود رکھینداں۔

"I Think therefore I exist(10)".

(موجودیت) وجودیت دراصل بحرانی دور اچ پیدا تھیون آلا، ہک استجھاں نظریہ ہا، جیندے معروضی حالات یا پس منظر اچ، اوں ویسب اچ موجود بے چینی، انتشار دے نال نال۔۔۔ سیاسی تے مذہبی قوتاں دا استحصاں۔۔۔ موجود ہا۔ چونکہ ایس نظریے نیں، بندے دی اہمیت کوں تسلیم کیتا ہی، لہذا لوگ ایندو متوجہ تھن،

تے وجودیت ہک تحریک بن تے سامنے آگئی۔ فلسفہ وجودیت (موجودیت) دے پس منظر پر تبصرہ کریندے ہوئے معروف نقاد قاضی جاوید حسین لکھدن جو:

”اے خستہ حالی تے مایوسی، تمام تسلیم شدہ رویتاں دے خلاف بغاوت ہئی۔ ایس نیں مادہ پرست سوچ، ادب تے فن اچ وحدت نہ ہووٹ، بندے دے عدم تحفظ دے احساس دے نال نال سیاسی، سماجی، مذہبی، اخلاقی تے جمالیاتی قدراں دے زوال دی نشاندہی کیتی ہے۔ جہاں قدراں نال اسٹاڈا ثقافتی مکھ سامنے آندا ہئی، انہاں دی بے توقیری نیں فلسفہ وجودیت کوں بنیاد مہیا کیتی ہے (11)۔

ممتاز حیدر، اس شعر اچ ڈیکارٹ دے فلسفہ وجودیت (موجودیت) دے کتنے قریب
نظردن، جڈاں او آہدن:

وستی وستی اپٹا آپ گولیندا ہاں
میکوں اپٹے ہووٹ دے ڈکھ رول ڈتے

ایویں لگدے جو ممتاز حیدر، انسانی وجود، دی ناقدری تے ہوں پریشان ہے۔ او وستی
وستی داسفر کریندے، مگر اوکوں ہر جاہ تے انسان دی بے توقیری تھیندی نظر دی ہے۔ فلسفہ وجودیت
(موجودیت) تے تبصرہ کریندے ہوئے ڈاکٹر جمیل جالبی لکھدن جو:

”اس فلسفے داسار زور اس گالھ تے ہے، جو انسان دی ذات توں
ودھ کے کوئی ہئی ذات کھینی۔ میں ای اپٹا باغ ہاں، تے میں ای اپٹا
پنجرہ، اچٹی ذات دی گول ای، ایندے وجود کوں قائم رکھن دا

ذریعہ ہے۔ (12)

ممتاز حیدر ڈاہر، اچٹی ساری شاعری اچ میکوں تاں اپٹے ارد گردیاں زنجیراں تھویند
ے نظردن، او فکری آزادی دے قائل ہن۔ انہاں دی فکری آزادی تے جئیں پاسوں وی
ضرب لگے، او اچٹی فکری آزادی کوں بچاؤن دا آہر کریندن۔ ایندے کیتے او، ہر طرح دی مشکل
کوں خوشی نال قبول کر گھندن۔

سچ دی سولی تے چڑھ کرائیں حیدر

تروڑ ڈے جال بندشیں دا، اچ

وجودیت (موجودیت) پسنداں دے نزدیک انسان اچٹی فکر اچ اتنا آزاد ہے جو او،

اچٹی زندگی گزارن دے اصول وی خود مرتب کریندے۔ مارٹن ہیڈگر، دا، آکھن ہے جو

”اخلاق دے کئی ہدھے نکلے اصول نہیں ہوندے۔ نہ ازلی تے

ابدی اخلاقی قدراں دا گئی وجود ہے۔ اساں جیڑھے لمحے اچ

موجود ہوندے ہیں، اس گزر دے لمحے اچ اساڈیاں بدلدیاں

ہوئیاں اخلاقی قدراں وی وجود اچ آندیاں راہندن۔ اوں لمحے

اساں جیڑھا کجھ کریندے ہیں، اساں اوندے بارے مختار گل

ہوندے ہیں۔ اوں ویلھے جیرہا کجھ اساں کریندے ہیں، اوہو،
 اساڈا اخلاق ہوندے۔ مطلب اے ہے جو اساں ہر ویلھے اپنیاں
 اخلاقی قدراں تخلیق کریندے راہندے ہیں۔ اُزلی تے ابدی
 قدراں، محض واہمہ ہن۔ (13)“

ممتاز حیدر آہدن جو:

زہر پیالہ چاڑھ تے ہونٹیں اُتے

زندگی دا لطف چکھٹا پئے گیا

وجودیت (موجودیت) پرست، انسانی فکر تے عمل دی آزادی دے خواہشمند
 نظردن۔ انہاں دے نزدیک، انسانی وجود ہر لمحہ کہیں نہ کہیں امکان نال ٹردار اہندے۔ ہر آون
 آلاڈ بینہ تے ہر آون آلا لمحہ، انسان کیتے نویں مسائل تے نویں امکانات داسنہیا گھن تے آندے
 لہذا مجبوراً انسان کول ہر لمحہ ہک نواں فیصلہ کرنا پوندے۔ پر، اے فیصلے اوندی اپنی ذات تیں
 محدود نہیں رہ ویندے۔ انسان اپنے فیصلیاں نال ناصر اپنے عہد کول متاثر کریندے بلکہ او آون
 آلے زمانے کول وی نویاں راہواں ڈکھیند اپیا ہوندے۔

”اپنے بارے فیصلہ کر، تے انسان صرف اپنے کیتے نہیں بلکہ اوبیک

وقت ساری دنیا کیتے فیصلہ کریندے۔ (14)“

تشبیہ، استعارہ تے علامت کہیں وی شاعری دا بیور تر یور تے سٹہپ ہوندن۔ اے
 کہیں وی مضمون کول بلند فکری تے بلاغت عطا کریندن۔ علامتاں دراصل گوڑھے مطالعے تے
 وسیع مشاہدے دا اظہار یہ ہوندن۔ شاعر اپنے نظریات تے تجربات دا انچوڑ ہوں بصیرت نال پیش
 کریندے۔ سئیں ممتاز حیدر ڈاہر علامت نگاری دے فن توں واقف ہن۔ ممتاز حیدر ڈاہر اپنے
 عہد دے مروجہ سیاسی نظام توں انحراف تے بغاوت دارستہ ڈکھیدن۔ او کجھیدن جو جیرہا سیاسی
 نظام اچ لوک، اپنے ہتھ کپ تے، چند غاصباں دے ہتھ ڈے ڈیندن۔ انہاں غاصباں ہمیش اپنے
 وسیب کول لٹئے۔ انہاں غاصباں دا وسیب قطرے قطرے لو، سکسی، جڈاں جو، او، غاصب لوک،
 اتھوں دے سرمائے کول غیر ملکی بینکاں اچ منتقل کر ڈیسن۔

ممتاز حیدر ڈاہر کجھیدن جو اچکھیں غاصباں کولوں خیردی اُمید رکھن آ لے لوک، کجھیں

سادہ لوک ہیں۔ انہاں دی سادگی دا اندازہ ایں گالھ توں لایا وچ سکدے جو:

ولیکھا کوئی نی رکھیا ، منتظر ہوا دے دے ہن
اساڈے شہر دے کجھ لوک ، کتنے سادے ہن
درخت چھاں کیتے سکدن ، زمین دھپیں کوں
کہیں تے اے نہ گھلیا ، سجھ دے کیا ارادے ہن
او کتنے توٹیں بھلا ، بارشیں کنوں لگسن
جھاں دے جسم اُتے ، کاغذی لبادے ہن

ممتاز حیدر ڈاہر، ایں بے وسیلی زندگی توں انحراف دادرس ڈیندن۔ اونگ دستی تے خود
سپردگی دے ایں دائرے توں باہر نکلن دادرس ڈیندن۔ ممتاز حیدر ڈاہر سمجھدن جو خود سپردگی دی
ایں زندگی توں باہر ہک سوجھل دُنیا ہے۔ جیڑھے لوک ایں استحصالی نظام توں باہر نکل آندن انہاں
کوں ہک روشن تے خوشحال زندگی خوش آمدید آہدی ہے۔ مگر پہلی شرط، انہاں غاصباں تے پھراں
مزا جاں نال ٹکراوٹ ہے۔

گھر کنوں باہر تاں نکلوں ، بھانویں تنہائی ہے
گھر دے وچ تاں رہ کرائیں ، روز رسوائی ہے

میڈے نزدیک ممتاز حیدر دی شاعری، ہک روشن سویل دی بشارت ڈیندی ہے۔
انہاں دی شاعری تبدیلی دی خواہش تے سوجھل سویل دا استعارہ ہے۔ انہاں کوں یقین ہے
جو ایں وسیب بیدار تھیوٹے تے اتھاں ہک ڈینہ ضرور سوجھل سویل آسی۔ ایں گالھوں تاں او خوشی
نال تے بلند آواز نال اے آہدے پینن جو

توں کتنے توٹیں روکیں ، انہاں کوں پولن توں
جھاں دے جسم تے ہر زخم وات وانگے ہے

ممتاز حیدر ڈاہر روایتی مضامین کوں نواں رنگ ڈتے۔ ایندی وجہ اے ہے جو ممتاز حیدر
کھے بھتے مضامین توں انحراف کریندے۔ اوندی ایہا انحراف پسندی اوکوں انفرایت عطا
کریندی اے۔

ملنے تاں ہا سے ، اسماں پر ، خیال وی نہ ہا

اُجڑن توئیں وی ، دلاں وچ کدورتاں ہوسن

مختصر اے ہے جو ممتاز حیدر ڈاہر تے اوندے قبیلے دے پیاں شاعر ایں سرائیکی شاعری

کوں نواں لہجہ تے نواں آہنگ عطا کیتے۔ ممتاز حیدر ڈاہر دی شاعری نویں زندگی دیاں شہادتیاں پئی

ڈیندی ہے تے ایہو انہاں دی سب توں وڈی عطا اے۔

گزر دے موسم دے دگ تے

کتنے اُداس چہرے ،

نویں رتیں دے ،

جلوس دے انتظار وچ ہن۔

☆☆☆☆☆☆☆☆

جدید شاعری دی تو انا آواز..... عزیز شاہد

انہاں دا اصل ناں عزیز اکبر ہے۔ جڈاں جو قلمی ناں --- عزیز شاہد --- انہاں دی اصل سُنچاں ہے۔ آپ 1947ء اچ مشہور شاعر سیں نور محمد ساک دے گھر پیدا تھئے۔ جناب سرور کربلائی مرحوم انہاں دی شاعری اچ اصلاح کیتی۔ انہاں ڈوہائیں استاد شاگرد سرائیکی شاعری اچ اپنا نويکلا مقام بٹائے۔

عزیز شاہد کوں جدید سرائیکی شاعری دی ہک تو انا آواز شمار کیتا ویندے۔ پر جدید سرائیکی شاعری ہے کیا؟ جدید شاعری دے مختلف رنگ ہوندن۔ اے جدت فکر، ہیئت تے زبان یا کہیں ہک اچ نويکلا پن وی ہو سگدے۔ یا، ول اونظریات جنہاں کوں اچو کا دور، جدید فکر، ہیئت یا زبان آہدا پئے انہاں کوں اگونہاں ٹورن یا ودھارا ڈیوٹ وی..... جدید شمار تھیندے۔

جدید بارے پہلی گالھ واضح کریندا چلاں جو اے قدیم دا متضاد نہیں۔ جیکوں اسان قدیم آہدے ہیں، او آپٹے عہد دا جدید ادب ہوندے۔ برصغیر پاک و ہند اچ ترقی پسند تحریک دے اگوائیاں، جدید اردو ادب متعارف کرایا۔ 1936ء اچ ترقی پسنداں دے سامنے آپٹے عہد دے مسائل ہن۔ اچ دے شاعر دے سامنے اوند اپنا عہد، اپنا وسیب، آپٹیاں قدران، اچو کے بندے، اچو کے سیاسی، معاشی تے معاشرتی نظام اچ راہندے ہوئے زندگی گزارٹی اے۔ اوں انہاں مسائل دی نشاندہی کریندیں ہوئیں انھیں داخل ڈسٹے۔ اپنا پڑھناوٹے۔ اپنا جیوٹ آپ ہنداوٹے۔ عزیز شاہد دی شاعری زندگی دیاں انہاں رمزیاں دے نیڑے تیزے، سچدی، زندگی دیاں کجھ رمزیاں کوں ساکوں سمجھیندی، کتھائیں اساکوں حیران کریندی تے کتھائیں خود حیران تھیندی، اپنا پنہدہ کریندی راہندی اے۔ انہاں دا قاری پٹیاں توں انہاں دے نال پنہدہ کریندا، من ڈریا تے اوندے رتے بہندے، تے اوندے قصے سُنڈے۔ سارے قصے اوندے وسیب دی کتھا، ہن۔ ایں شاعری اچ اوندے وسیب قدران تے عزیز شاہد دے من دی گوجھی

..... ساریاں ستر اُسودھی....، قاری دے سامنے آویندی اے۔

کہنیں ویلھے عزیز شاہد دا قاری چُن چُن کچن (1960-2000ء) ارج اوندا ہانہہ ہلی
بڈے۔ عزیز شاہد اوکوں پھل سری دے وی ڈکھیندے تے اوکوں جوگ وچ وی آپٹا بھائیوال
رکھیندے۔ اوندا قاری 2001ء توں 2011ء تیں دی چُن چُن کچن وچ اوکوں نہیں چھڑیندا۔ عزیز
شاہد دا قصہ پٹیال توں شروع تھیا ہو یا دھمی تیں جاری ہے۔ اے قصولی اپنے اسلوب نال اپنے
لفظیں نال اپنے خیال دے رنگینی نال حیران کر ڈیون آلیاں گالھیں وی کریندے۔ سوہنے
سوہنے فوٹو (لفظی پیکر تراشی تے منظر کشی) وی اس طرح پیش کریندے جو ہک دفعہ تاں سامع
تے جادوئی کیفیت طاری تھی ویندی ہے۔

پر اے جادوئی کیفیت اُونہہ زور نال قاری تے طاری نہیں تھیندی جینویں تھیوٹی
چاہیدی ہئی۔ کہیں کہیں ویلھے اوکوں محسوس تھیندے جو کتھائیں کئی گالھ ادھوری رہ گئی ہے۔
کتھائیں کئی رمز، ہے جیڑھی کھلی نہیں۔ یا.. وِت کئی قصہ تکرار دا، شکار تھی گئے۔

اُو وِت عزیز شاہد سیں دی شاعری دا مطالعہ کریندے ہیں۔ ایندے رلے سارے
پندھ کریندے ہیں تے پندھ دے انت تے ڈیکھسوں جو ایں پندھ توں کیا کیا حاصل کیتے سے۔
عزیز شاہد دی شاعری دا ہک بھرنواں رنگ اُنھاں دے حیران گن انکشافات ہن۔
وڈے علم تے وڈی گالھ دی اے خاصیت ہوندی اے، جو، او، اپنی قاری کوں حیران کر،
ڈیسی۔ عزیز شاہد اپنی شاعری ارج صنعت تضاد، دا، استعمال کرتے اتجھیں اتجھیں راز، منکشف
کریندن جو قاری ہک دفعہ تاں سُن تھی ویندے۔

چُم کے دست جنائی کہیں دے اتنے گہرے زخم ملیے
وَل نہیں کیتے، کہیں دے اگوں، دعوے دست شناسی دے

☆☆☆

چلکدیاں چڑیاں چکپیاں لگدین، توٹے کئی رت ہووے
اونکوں آکھو، چپ تھی گئی اے، کہیں دے نال الاوے
وقت کرے ہک واری سبک کوں، اندھا تھیندا ڈیکھاں
من آسمان سنواں ہووے، تے من وچ مونجھ نہ ماوے

☆☆☆

شہیت اوکوں ول یاد آگئی اے، خوشبو دی خیرات
اینویں کون بھچپندے کہیں دو، خط اچ سر دا، وال

☆☆☆

مَتاں کڈ ہیں کہیں پو ہے توں، جہات پا، ڈیکھیں
کھلیاں رہیاں میڈے اندر دیاں ہاریاں کیا کیا

کہیں وی قوم دی سُنجان، اوندے ثقافتی رویاں دی صورت اچ نشا برتھیندی اے۔
دانشور، اہٹی زبان تے اہٹی شناخت کوں نتار کے ایس طر انویں پیش کریندے جو زبان تے ثقافت
(ڈوہائیں) آپٹے مکھ مہاندرے نال، اپٹا اثر وی ڈکھیندن تے آپنی سُنجان وی کرویندن۔ اہٹی
تہذیب تے ثقافت نال جُوت، دراصل انسان کوں اوندی شناخت عطا کریندی اے۔ بندہ اہٹی
تاریخ دا مطالعہ کرتے وسیب اچ اپٹے مقام دا تعین خود کریندے۔ او عہد حاضر دا مطالعہ اپٹے تاریخی
پس منظر اچ کریندے۔ اتھائیں، اوکوں اہٹی عظمت دا احساس تھیندے۔ اوندی اہٹی مٹی تے ماء
دھرتی نال جُوت ددھدی اے۔ ”ایہو او مقام اے، جتھوں مقامیت توں لافانیت جنم گھندی
اے۔ (15)“

دل دے صحن تیں چاندٹیاں راتیں، لگ چھپ، لگ چھپ کھپڈ دیاں ہن
بہر اندھارے ویڑھ گئے ہن، چار چدھار دیواریں کوں!
(چاندٹی رات اچ لگ چھپ کھپڈ)

میلا، عرس اچ ٹھیٹھڑ چوکیاں، قصے گوڑ بتوڑ
روح دے روئیں روئیں اندر جھمراں تاڑیاں دول
اہٹی اہٹی ہگول

اپنے اندر دی گالھ کوں اپنے من دی ٹھی اچ پکاتے اوکوں اپنے فن تے فکر دے سوجھل
توں گزار تے خاص پیرائے اچ پیش کرن کوں ادب آہدن۔ ادب جتھاں کہیں شخص دے انفرادی
محسوسات کوں پیش کریندے، اتھاں اے کہیں وی خطے دی تہذیبی تے ثقافتی زندگی دا ترجمان وی
ہوندے۔ ادب (نثر تے نظم) دی ہک وڈی خوبی اے ہے جو او اپنے قاری تے سامع کوں

خیالات دی ہک آجھیں دنیا وچ گھن ویندے، جتھاں او اپنے آپ کوں بھل ویندے۔ اوندے
 اُتے ہک خاص طرح دی ترنگ دانشہ طاری تھی ویندے۔ خیالات دی نزاکت تے لفظیں دی
 مٹھاس ذہن توں ٹردی ہوئی، روح تیں آویندی اے تے وت نشاط تے وجد دی ہک کیفیت
 اوندے اُتے طاری تھی ویندی اے۔ عزیز شاہد اپنے سامع تے بالخصوص تے اپنے قاری تے
 بالعموم، ایں طرح دیاں کیفیتاں طاری کرک داہنر چاٹدے۔

ہوا تھل دی، میں تیڈی، جی توں صدقے

مسافر دے تھکیرے لہہ گئے ہن

☆☆☆

رات ہک چاندنی، میڈے تن تے

اچٹی چٹی لوکار، بھل گئی اے

☆☆☆

روزانہ شام کوں، ہک ڈیوا، پال، رکھ ویندے

پتہ نہیں کون ہے، کینجھاں بھارتاں ڈیندے

جے راہ ویندیں ملے تاں، مگر کے لنگھ ویندے

تے دُور دُور توں مُر مُر کے شارتاں ڈیندے

منا منا کے میکوں خود، رُٹھا رُٹھا رہندے

لکالکا کے او، ظالم، زیارتاں ڈیندے

☆☆☆

اچن توٹیں سرد پانہہ توں، خوشبو دے سیک آندن

ملائم زلفیں دیاں کینجھیاں ریشم حرارتاں ہن

☆☆☆

ہے جنم تیں سچاک سک میڈی

تیڈے کولوں امان ہووے پئی

من مسیت اچ متاں کئی لنگھ آوے

کہیں دے ناں دی اذان ہووے پئی
 عزیز شاہد طویل عرصے توں شاعری کریندے ہئیں۔ اُنھاں دی شاعری دا، ہک
 بھرواں رنگ، اُنھاں دی شاعری ایچ ملن آلیاں آفاقی حقیقتاں (universal
 Truths) ہن۔ اے حقیقتاں اسڈے وسیب دے تناظر ایچ آئی گہرائی تے گہرائی کوں مزید
 واضح کریندئیں۔

صرف احساس سب دا سانجھا ہے
 نہ تاں ہر کہیں دی مونجھ ذاتی ہے

☆☆☆

اَہ نہ تاں کل ٹرٹ وںجٹا ہا، چنگا تھئے جو اَہ ٹرٹ پے
 کے تئیں ٹر سگدا ہا آخر، رشتہ زور تے زاری دا
 وطن عزیز جتھاں بہوں سارے پئے ایسے ڈٹھن اُنھاں اوکوں تسلسل نال جہڑے ایسے
 داسامٹا کرٹاپے، او اُنھاں دی جمہوری خواہش دے برعکس غیر جمہوری حکومتاں داراج ہے۔ غیر
 جمہوری سوچ، اکثر، جمہور دے حقوق دی پامالی دا، سوب بڈی ہے۔ اے پامالی بالآخر وسیب کوں
 واضح طور تے ڈواںجو آج طبقیات (امراء تے غرباء) ایچ تقسیم کر کھڑیندی اے۔ جیندا نتیجہ اے
 نکلدے جو غریب لڑتج ویندے:

کہیں دے جھاتی پاوٹ تے بے شول نہ تھی
 چھوٹی کندھ دیاں اے بے پردیاں ہوندئیں پیاں
 لوک لفظیں دے تقدس دا احترام نہیں کریندے، لا پرواہی نال الفاظ خرچ کریندن
 اتے بعض دفعہ آپٹے اندر دے راز کوں کہیں پئے کوں ڈساتے سمجھدن جو راز، رازی رہ ویسی
 'حالانکہ حقیقت ایندے برعکس ہوندی اے۔ عزیز شاہد مشورہ ڈیندے جو:
 حرفیں کوں کجھ سوچ سمجھ تے ورتیا کر
 مونہہ توں نکھتا لفظ، پرایا تھی ویندے

میڈے نزدیک زندگی دی سب توں وڈی گول، "انسان دی آپ دی گول" اے۔
 جئیں آپ کوں گول گھدا، اُوں سب کجھ گول گھدا۔ اُوں زندگی دیاں حقیقتاں کوں پاگھدا۔

اصل حیاتی تاں جھاتی ہے اپنے اندر دی
تے اپنے آپ تیں کھولن ہے صرف در اپنا
توں ڈیکھیں تاں نظری، جو غیر کئی کا کینی
توں اپنے آپ کوں پہلے تاں یار کر اپنا

مترنم بحراں، قافیے تے ردیف دی تکرار، نرم، ملائم تے کوئل لہجہ انھاں کوں مشاعرے دا،
وڈا اشاعر بٹاڈیندن۔ واہ واہ دیاں آوازاں، مکرر مکرر داشور تے تاڑیاں دی گونج..... ہک شاعر کوں
بیا کیا چاہیدے۔ مشاعرہ پسند شاعر، مشاعرے دا تھی تے رہ ویندے کیا عزیز شاہد نال وی اے
مسئلہ ہے۔؟

عزیز شاہد دی شاعری دا، مرکزی نکتہ یقیناً مشاعرہ بنیاد (Based) نہیں مگر اے
مشاعرہ وی وکڑتوں پاہروی کا کینی۔ انھاں دے پہوں ڈھیر تعداد اچ اشعار، ہک پنے دی تشریح
لگدن۔ پہوں ساریاں نظماں دا موضوع ہوسنواں ہے۔ شاید ایندے پس منظر وچ مشاعرہ
ہووے۔ کیوں جو شاعر کوں جہڑے موضوع تے زیادہ داد ملدی ہے، او موضوع، او داد شاعر دے
لا شعور اچ بہر حال موجود رہ ویندی اے۔ ایٹھو حال پہوں ساریاں غزلاں وچ نظر دے۔ محبوب،
محبوب دا ذکر، ہجرتے ہجرتا اٹ کھٹ ذکر، ویٹن تے ویٹاں دی تکرار۔

بلاشبہ عزیز شاہد دی شاعری دا ہک اپنا مقام ہے، اے مقام سوہٹا وی ہے تے معتبر وی
۔ پر کتھائیں کئی گالھ تجھیں ہے، جہڑی جو عزیز شاہد کوں لافانی شاعر، آوٹن آ لے زمانے، بلکہ آوٹن
آ لے پہوں ساریاں زمانیاں دا شاعر، نہیں بٹن پئی ڈیندی۔

”عزیز شاہد دی شاعری وچ ہک ”وار“ دی وہاند ہے۔

اوندی ہکل دے وچ وسدا، کوڑ، شینیں دے سنبھالے دی سک نال
جڑتے وسیب دی ”وار“ دے نیڑے چک ویندے۔ اینویں آکھو،
پہوں نیڑے چک ویندے۔ پر کتھائیں کئی شے چک ویندی ہے۔
اوندے ویٹن دی کئی تند ساڈے نلکے نلکے ورتاریاں اندر ہنڈ دی،
ہک شے کوں ڈو جھی شے، آتے ہک بندے کوں ڈو جھے بندے تیں

گھن آون دی کہیں وُنت دا، آہر کریندی ہے۔ ”اسور ویلے توں
 نماشاں دے راز بھرے، بے اُنت ویلھے تیں“ پوڑیاں چڑھدی
 لاہندی حیاتی وچ، ایس شاعر دی کچھی وچکار (اے سندھ دریا دیں
 لائیاں دے نال وٹی ہوئی ہک وڈی کچھی ہے) بہوں کجھ ہے۔ پر
 کتھا ہوں کوئی شے کھنچ ویندی ہے۔“ (16)

(حوالہ: رفعت عباس۔ رسالہ سویل نمبر 2۔ ص 128)

اُنھاں دیاں نظماں کنگھی (ص 357)، تھی نہیں سگدا (ص 263) پر دے
 آ لے پردہ کرو (ص 263) وانگو وائی (ص 240)، کہیں شے دے کھنچ وچن دا، واضح
 ثبوت ہن۔ کنگھی والیں کوں سوہٹپ عطا کریندی ہے۔ جیکر کنگھی کوں علامت بٹاتے وسیب دے
 سوہٹپ دا، کم گھداونچے ہا، تاں گالھ ہک وہیرے دی بجائے سمندر وانگ وسیع تھی سگدی ہئی۔
 ایویں ای پردے آ لے پردہ کرو (ص 363) دا ہک مصرعہ ”کئی اندر لسک لہا وٹی“ وی ہک
 روشن عمل کوں ظاہر کریندے۔ پر ”اے لسک“ کتھا ہن اندر وچ تے گم تھی ویندی ہے۔ اسنہ
 لسک اگاں تے کہیں کوں لسکائے روشن کیتس یا کائیناں، کئی ولدی نہیں ملدی۔

وانگو وائی (ص 240) وسیب دا ہک محترک کردار اے۔ شاعر ایس کردار دے ذریعے
 گھر گھر، جھاتی پا، تے وسیب دا مکھڑا پیش کر سگدا ہا۔ وسیب کوں خوشیاں وٹھیندے ایس کردار
 دے آپنے ڈکھ وی پیش کیتے وچ سگدے ہن۔ ونگاں دے رنگ، کائنات دے رنگاں ریت
 سوہٹے ہونداں۔ مگر شاعر اتھاں وی واردات قلبی داشکار نظر دے، تے نظم دا اُنت اُنھاں مصرعیاں
 تے تھیندے جو:

ساڈے اندر، رنگ و سر ہگئی

ہا نہیں چا، تے، ونگ و سر ہگئی

نظم ”دھمی“، ”موت کوں غم دا اُنت“ ڈسیندی ہے۔ ہک مکتبہء فکر واقعی
 ایویں سمجھیندے آتے بعض حالات ایج اے حقیقت وی لگدی ہے۔ پر غم تاں قوت ہے تے ایس
 قوت، ایس توانائی کوں کہیں مثبت پاسے، کہیں تخلیقی عمل سانگے، استعمال وی تاں کیتا وچ سگدے۔
 غم کوں کہیں وڈے مقصد دے حصول کیتے استعمال کیتا وچ سگیندے۔ گادھی تے پٹھا شخص، جے

کر زندگی دے آخری پندھ دو روانہ تھی گئے تاں 'اواے گا دھی' کہیں ہے کون ڈے تے 'زندگی
دے سفر کون جاری رکھ سگدے۔

ایویں لگدے 'جیویں اُنھاں دی شاعری اُنھاں دی ذات توں شروع تھیندی اے'
تے اُنھاں دی ذات دے چودھاروں آپٹا چکر مکمل کریندی ہے۔ اُنھاں دی شاعری جنیں
ڈیہنوار اُنھاں دی ذات کون نال لاتے، کائنات داسفر کر لسی۔ یقیناً عزیز شاہد تے اُنھاں دی
شاعری 'سرائیکی وسیب اِچ امر' تھی ویسی۔ اُنھاں دی شاعری 'آپٹے پیغام کون کہیں منزل تے
'کچھسی۔ میڈے نزدیک عزیز شاہد جڈاں تیں مشاعرہ مزاج' توں 'قاری مزاج شاعری' تیں
داپندھ نہیں کریندے، اوتیں اوتے اُنھاں دی شاعری ادھواٹ اِچ کھڑی راہسی، تے کہیں شے
دے کھنچ و نچن دا احساس ڈیویندی راہسی۔ اے تاں اُنھاں دی شاعری دا ہک پہلو ہئی۔

حقیقت اے ہے جو اُنھاں دی شاعری دے پئے ہوں سارے مضبوط تے جاندار حوالے
ہن۔ جیکر اساں اے آکھوں جو عزیز شاہد ادب برائے ادب دے قائل ہن، تاں اے کوڑ نہ ہوسی۔ تاہم
اُنھاں دی شاعری وچ ادب برائے زندگی دے وی ہوں سارے حوالے ملدن۔ جیویں جو:

کچھ آپٹے، کچھ یاریں دے، کچھ ماء دھرتی دے
اپٹا فن وی کہیں نہ کہیں قرضے وچ رہ گئے

(ص۔ 92)

عزیز شاہد دی انقلابی فکرتے گالھ مہاڑ کریندیں ہونیں سیں نذیر لغاری لکھدن:
"سرائیکی وسیب دی ادبی تحریک کنوں گھن تے سیاسی تحریک تیں عزیز شاہد پورے
سماجی شعور نال ہر ہر کوکھ تے موجود اے۔ (17)"

خاب تاں ڈیکھوں، خاب متاں سُدھ پار دی ڈیوے
آ کاغذ دیاں پڑیاں تاروں، مسٹ دریا تیں

اتنا خوف سما گئے اندری اندر تیں
خائیں وچ وی خاکی وردیاں ہوندن پیاں
اُنھاں دی شاعری ایں اندری اندر دے خوف کون مارتے اپٹا سفر کریندی ہے۔ اے تے

بالآخر اپنے اندر اتنی قوت پیدا کر گھنڈی ہے جو اونظم ”لوڑھی“ اچ واضح طور تے آہن جو:

ہن اسمان دا کئی اُن داتا

ساڈے راہ تیں

آس او اندھے نہ پیادھے

ہن کئی دھرتی واس ساڈا

ساڈے منہ تے

پُپ دی چھاب نہ ڈیوے (دھی۔ ص۔ 148)

حقیقت اے ہے جو سیاسی جبر، عزیز شاہد دی شاعری کوں اعتماد وی بخشے۔ انہاں کوں سیاسی حالات دا، ادراک وی ہے۔ او سمجھیندن جو ایس سیاسی جب نہیں عام شخص دی زندگی کوں زہر بٹا چھوڑیے۔ کوئی شخص بھلے سقراط وانگ خود دار تے روشن دماغ ہے، او اندے واسطے وی جیون زہر دے وانگے بٹ چکے۔ عزیز شاہد آہن جو باوجود ایندے جو خود ساختہ سمجھ حکمراناں دی صورت اچ ایس وسیب تے موجود ہن، پر حقیقت اے ہے جو ایس خود ساختہ اشرافیہ حکمراناں کوں عوام اپنے خون پسینے دی کمائی نال پلیندن، پر، اے لوگ عوام دی خاطر، کجھ وی نہیں پئے کریندے۔

توٹے سقراط ساہ کیتے، ہے جیون زہر دے وانگوں

مگر ایس زہر پیوٹ اچ، سفر دا سچ ضروری اے

فجر تھیںی تاں پوہ دے کنبدے سمجھ کوں پاٹا پوسی

بدن تے برف ہووے پئی، اندر دا مچ ضروری اے

کارل مارکس آکھیا ہا، جو دولت دی ”عدم مساوی تقسیم“ معاشرے کوں ادھر وڑتے رکھ

ڈیسی۔ اتھاں وی ایویں تھئے، جو ساڈی اشرافیہ وی ہک طویل عرصے توں، غریبیں دے وسائل

تے قابض تھی چکی ہے۔ اے سرمایہ پسند لوگ ویسی وسائل تے نا صرف قابض تھی چکن بلکہ دولت

دی عدم مساوی تقسیم داسوب وی ہٹن۔ ڈاکٹر مقبول گیلانی لکھدن جو:

”سین عزیز شاہد، گرم جذبیاں دا شاعر ہے۔ انہاں دی غزل جدید

وی ہے تے نویکلی وی۔ انہاں دے کلام وچ جبر تے استحصال

دے خلاف آواز وی سٹیندی ہے، پر او، غم جاناں دی گالھ وی

کریندن۔ مونجھ، ہنجوں، غم، کاہپیا، خلوص، مہر، مروت، نفرت وی

اُنھاں دے شعراں وچ موتیاں آلی کار نظر دی ہے۔ (18)"

عزیز شاہد آپنے جذبیاں کوں نشا بر کرڻ کیتے اظہارِ داجہڑ اووی انداز اپناوڻ، او اپنی جاہ تے خوبصورت ہوندے۔ عزیز شاہد کوں لفظیں دے استعمال تے مہارت حاصل ہے۔ او کتھاں تکرار لفظی، تشبیہات تے استعارات نال مصرعیاں اِچ موسیقی پیدا کریندن، تاں کتھائیں او صنعتِ تضاد استعمال کر کے حیران کن انکشاف کریندن۔

وَل وِل وعدے، وعدے ونگاں، ونگیں دے رنگ ساوے

اَبَح یا کل تَرْت وِیسن ونگاں، ونگاں کئی نہ پاوے

چلکدیاں چڑیاں چنگیاں لگدن، توٹیں کئی رُت ہووے

اونکوں آکھو، چپ تھی گئی اے، کہیں دے نال آلاوے

کئی شک نہیں، جو جنھیں لوکیں، سرائیکی شناخت دی جنگ لڑی ہے، اُنھاں اچوں ہک

اہم ناں عزیز شاہد داوی ہے۔ جے کراو اُنھاں موضوعات تے تو اترا نال لکھدے، تاں وِت اُنھاں دی شاعری، سرائیکی قومی شاعری، داد رجہ وی حاصل کر سگدی ہئی۔ تاہم او جتنا شاندار کم کر چکن یا، او کریندے پٹھن اووی لا جواب ہے۔ اُنھاں کوں سرائیکی زبان دے روزمرہ محاورے تے اساطیر تے وی مکمل عبور ہے۔

یاد کیتم تاں سامنے آ گئے

تیڈے غم دی وڈی حیاتی ہے

(کہیں کوں یاد کرڻ تے اوند سامنے آونجڻ)

پی گیا ہاں میں زہر نفرت دا

میڈے سینے تے پیار دا دم کر

(دم کرڻ)

عزیز شاہد دی شاعری اِچ اسا کوں سرائیکی وسیب، جیندا جا گداتے پندھ کریندا نظر دے۔ اُنھاں دی سحر انگیز رومانی شاعری، اَبَح وی نوجواناں دے دل تے دماغ تے اپنی یاد دے کئی مضبوط نقش لکیندی پئی ہے۔ اَبَح وی مشاعرہ عزیز شاہد دی عدم شرکت پاروں ہسارہ

دیندے۔ پر اے فیصلہ عزیز شاہد، میں خود کرٹے جو اوں مشاعرے دا، بے تاج بادشاہ بن تے
 راہوٹے یاوت قاری مزاج شاعری تخلیق کرتے، اپنے آپ کوں سرائیکی شاعری دی تاریخ اچ امر
 راہوٹے آ لے شاعران دی فہرست اچ شامل کرٹے۔ ڈیکھٹا اے وی ہے جو کیا عزیز شاہد آپ اپٹا
 شعر بڈے یا کائیناں۔

کتنا کلہا ہاں بھریے آسمان وچ
 کئی ستارہ نہیں میڈے معیار دا

اشوالال فقیر..... سو جھل ورتیندا اشاعر

اشوالال فقیر دا اصل ناں محمد اشرف ہے۔ آپ دے بابا سئیں داناں غلام محمد ہے۔ آپ قوم دے راں تے کروڑ لعل عیسن دی ہک وستی راں اِچ جنے۔ آپ پیشے دے لحاظ نال ایم بی بی ایس ڈاکٹر ہن۔ آغاز شاعری اِچ شعاع تخلص کریندے ہن۔ بہاول پور ایم بی بی ایس کرن گئے تاں فقیری وی گول گھدوئیں۔ انہاں دے اشرف شعاع توں اشوالال فقیر بنن تے تبصرہ کریندے ہوئے پروفیسر نواز صدیقی لکھدن:

"ڈاکٹر اشرف شعاع، گیانی، بنن توں بعد اشوالال فقیر سڈو یجن لگ گیا۔ فقر، عاجزی،

انکساری تے جھک نوئی، ہک عارف یا گیانی دا جوہر ہوندے۔ (19)"

ڈاکٹر اشوالال فقیر دی زندگی اِچ ہک اہم ناں غلام حسن راں دا ہے جیڑھے انہاں دے سکے ماما لگدے ہن۔ انہاں نال اشوالال کوں ڈھیر محبت تے عقیدت رہ گئی ہے۔ اشوالال دی پہلی کتاب "چھیڑو ہتھ نہ مری" اپریل 1989ء اِچ چھپی۔ ایندے پہلے صفحے تے انہاں دے ایں محسن داناں نظر دے۔ لکھدن "اپنے سائیں میاں غلام حسن دی اجازت نال" جتھاں اے کتاب کنگر، اوندے رچھ تے اوندی کلی دے ناں ہے، اتھائیں اے کتاب "رستہ بھلی دے ناں" دی ہے۔ ایہا او وصف (approach) ہے، جیڑھا اشوتے اوندی شاعری کوں اپنے بہوں سارے ہم عصر شاعران کولوں وکھرا کریندے۔

اشو، کوں ایویں لگدے جیویں ایں وستی دے لوگ، زندگی دے سوہنے رستے توں ہٹ گئیں۔ اپنا راہ بھل گئیں، یاوت او جیڑھے راہ کوں صراط مستقیم سمجھ تے ٹردے پئیں، اوندانے خوشگوار نہیں۔ "چھیڑو ہتھ نہ مری" ہک پہلو دار عنوان ہے۔ جیند اہر پہلو، نویں موضوع دی نشاندہی کریندے۔ کیا اتھوں دا حکمران، ہک اتجھاں چھیڑو ہے، جیندے ہتھ مری کانتی۔ اصل حکمران کتھائیں پس منظر اِچ موجود ہے۔ جیڑھا الیکشن اِچ "جھرو" پھیر ڈیندے اتے عوام دی

مرضی دے خلاف، اپنی مرضی دا حکمران گھن آندے۔ یا اے اتجھاں چھیڑو ہے، جیندے کول علم، آگہی، سو جھل، سو جھل قدریں تے خیر، شر، دا، ادراک کرن دی صلاحیت کاٹنی۔ جیڑھا، مال و سائل تاں رکھیندے پر، انہاں دی قدر تے انہاں دے استعمال بارے نہیں جاندا۔

کجھ وی ہے میکوں ایویں لگدے جو اشوالال کول فقیری ملن دے نال ای ”رستہ بھلی قوم دا“ ادراک“ وی نروان تھئے۔ اشوالال جانن جو انسان عظیم اے۔ اوندے اندر ایں عظمت دیاں قدریں وی موجود ہن۔ اجو کے انسان کول انہاں قدریں دا ادراک کراون دی لوڑ ہے۔ اشوالال دی شاعری ایچ موجود وادی سندھ دی تہذیب تے ہندو میتھا لوجی دے نظریات واضح طور تے اے ڈسیندن جو، اشوالال ایں دھرتی کول امن، سکون تے انسان دوستی دے رستے تے ٹردا ہو یا ڈیکھناں چاہندن۔ ایں سانگے انہاں دی شاعری ایچ بدھ مت دیاں تعلیمات دی جھلک واضح نظر دی ہے۔

”بدھ“ دا مطلب ”جاگدا ہو یا وجود“ ہے۔ جاگدے ہوئے توں مراد، باخبر، صاحب علم، صاحب شعور، صاحب ادراک، دانا، حکیم، عالم تے عاقل ہے۔ ایں جاگدے ہوئے وجودی سب توں وڈی خوبی اے ہے جو او اپنے اعمال تے اپنے فیصلیاں ایچ مکمل آزاد ہے۔ اشوالال دی فکر، اوندی شاعری ایچ نتر تے سامنے آندی ہے۔ تے ول ول ایہو سنہیا ڈیندی ہے جو انسان کول خُر، بن تے جیون دا حق ہے تے اوکوں اے حق استعمال وی کرنا چاہیدے۔

اساں جیڑھے وسیب ایچ راہندے پئے ہیں اتھوں دے حکمران وی اجاں تیں صحیح طور تے آزادی نہیں پئے ہنڈا سگدے۔ مظفر خان گسی آہن جو جڈاں جو غلام قومیں دے وڈے طبقے غلام ہوندن تے غلام قومیں دے پورہیت، جنہیں دی شہ رگ ایچوں حکمران طبقات تے حکمران قوماں جلم وانگ خون پیندن تے جیون کیتے ہک بے داماس کھاندن۔ (20)۔

اشوالال دی ساری شاعری دا مرکزی نکتہ ایں وسیب کول ہر طرح دی غلامی توں نجات ڈیواون دا آہر ہے۔ اے غلامی فکری، روحانی، جسمانی ہے تے بھانویں سیاسی تے معاشی، او بندے کول ہر طرح آزاد ڈیکھناں چاہندن۔ او جانن جو غلام دی اپنی سوچ، خواہش، اوندی محنت، مشقت، اوندیاں صلاحیتاں حتی کہ اوندی عزت تے آبرو تے وی اوندی اختیار نہیں ہوندا۔ اشوالال ایں سارے منظر کول بدلنا چاہندن۔

اساں ڈاند و ساکھیاں والے
 مارے گئے بے خوندے
 زوروراں دے ہتھوں ساڈیاں
 دستیاں ، شہر ، اموندھے
 آشوال اپنے وسیب دا مطالعہ تے مشاہدہ کریندن تے ایس نتیجے تے سجدن جو
 اساں چوڑھے ”جگ ادھر کے“

ڈاج اساڈی ماء دا
 سنگتی نکلے لا دا

(نظم.... چوڑھے)

بک پانی دی دیگر ساڈی

بک پانی دی شام

باقی سیں دا نام (نظم کنگر)

وسیب دا بک المیہ اے وی ہے جو اتھاں حکمران یا وڈے لوک اپنے توں وڈے لوکاں یا غیر
 ملکی حکمراناں کوں خوش کرن سانگے، اتھوں دے لوکیں دیاں خوشیاں نال کھیڈ دن۔ اتھوں دے لوکیں
 تے ظلم کریندن، پر، او، اپنے توں زور آور لوکیں دی نظر اچ اونویں نوکر دے نوکر ای رہ ویندن:

نولو، دی کوئی چھت نہ چھیری

نہ کوئی راج رعایا

شہاں دے لڑ، لگ کے نولو

اپنا بھرم ونجایا (بک قصے دی نظم ص 108)

ایں ساری حقیقت دا ڈکھ بھریا لمحہ او ہوندے، جنیں ویلھے اے لوگ خدمت کرن

گھندن تاں انہاں کوں انعام یا شہاباش دے بجائے ادھر کے ملدن۔

ناہراں دے وس کلھے گتے

رت اچ بھاء وسائی

سیکل سیتے ، منگھر پوہ اچ

اَکھیں رات لنگھائی
 وَت وی گُٹا ، اوترا گُٹا
 نہ بھانے نے بھائیں
 تجھ اُبھرے تاں آجڑی آکھے
 دُھر اوئے مرنی سائیں

اشوالل ایس پس منظر دے مقابل ہک سو جھل زندگی دا تصور پیش
 کریندن۔ باعزت، پروقارتے پرسکون زندگی گزارن دا اپنا ہک
 فلسفہ پیش کریندن۔ ایس باعزت تے پروقار زندگی کوں حاصل کرن
 دارستہ وی ڈکھیندن:

اساں وی جے ہل دی اوڑ اِج

چا، بارود رہیندے

ساڈے تن تے نیل نہ ہوندے

برہوں بار نہ چیندے

اشوالل ٹھیک آہدن اگر اساڈے اجدا دتا ج محل، شیش محل، بارہ دریاں تے فواریاں دی بجائے
 سائنس تے ٹیکنالوجی دو توجہ ڈیندے تاں وسیب کم از کم غیر ملکی محتاجی توں تاں محفوظ رہونجے ہا۔
 اشوالل سمجھدن جو ایس دھرتی تے ذہنی، روحانی، معاشی، سیاسی تے معاشرتی تبدیلی
 ضرور آسی۔ لوک ہمیش بے دے محتاج نہ راہسن۔ پر ضروری ہے جو تبدیلی گھن آون دا آہر
 کیتا ونجے۔ قناعت دی زندگی توں باہر نکلن۔ ہک دفعہ تاں امتحان تے مشکل دی بٹھی اِج تن کوں
 بھاء داسیک ساہوناں پوسی۔ پر تبدیلی ضرور آسی۔ انسان کوں روشن خیالی، جدوجہد، وسیع القلمی تے
 وسیع الشربی کوں اپنے عقائد تے اپنے اعمال اِج شامل کرنا پوسی۔ انہائیں قدراں دے زور تے
 وسیب کوں بکھ تے تریہہ دے دیہہ توں نجات ملیسی۔

سارے سینکے رل اڑکچن

جوڑیاں بن بن آون

اپنے نام ہکاون

”دھرتی تے ہے قابض دیہہ
 ہک ناں بکھ تے ہک ناں تریہہ
 بکھ آوے یا تریہہ؟“
 ڈوہیں ساڈے ناں وے سائیں
 ول ونج کے اڑکیج

(نظم بکھ آوے یا تریہہ)
 اپنے رنگ رنگیج

”اپنے رنگ رنگیج“، دامل انفرادی سطح توں شروع تھیندے تے اجتماعی انت ایج ڈھل ویندے۔

اپنے بک ایج کالا پانی پیندیاں دی
 چپ نہیں چنگی مویاں وانگوں جیندیاں دی
 کہیں پاسوں اینویں ہیل ہوا دی آوے پئی
 وستی شالا ، وستی نال الاوے پئی

آشو، تبدیلی دا پہلا رستہ انسان کوں اپنی سوچ بدلن، ”آکھ تے ڈکھیندن اپنے رنگ
 رنگیج“، توں انہاں دی مراد ایہو ہے، جو انسان اپنیاں صلاحیتاں کوں سمجھے۔ انہاں تے بھروسہ کر
 ے انہائیں دے سہارے غلامی توں نکل آوے۔

ڈوجھارستہ انسان کوں باطن دی صفائی کرن دا ڈکھیندن۔ اوکھیندن جو اگر اندر دی
 ڈھنڈ کوں حرص تے ہوس دے گئے لکیندے رہ گئے تاں اے ہمیشہ پلپت رہ ویسی تے پلپت من
 کڈاہیں شانت نہیں تھیندے۔ اے اندروں باہروں بھن تر وڈا شکار، رہ، ویندن۔

جے تیں کوہتر امن ہے اپنا

اوتیں کوہتر اوڑھا

تیڈے نال وی ہمدوں جھیرا

اپنے نال وی جھیرا

لہذا اوسوئی صلاح ڈیندے ہوئے بندے کوں آبدن جو جیویں فطرت نے اوندے من
 کوں صاف ستھرا بنائے، جیویں فطرت نے اوکوں معصومیت عطا کیتی ہے۔ بندہ ایں معصومیت کوں ہر
 طرح دی آلودگی توں بچاتے صراط مستقیم تے ٹردار ہوے تاں یقیناً ہک ڈنہہ منزل تے پہنچ ویسی۔

دُھپ کوں چھاں دی جاگ نہ لاوو

رُدے راہوو

اشوال دے نروان اوکوں اے آگہی تاں ضرور ڈتی ہے جو منزل انہاں دی ہے

جنہیں دا دل صاف ہے۔

جتنا آہن اندر صاف اے

اتنا مَتھا روشن اے

اشوال آہن جو اگر انسان اپنا اندر صاف رکھیا، یا، میل آونجن تے اینکوں صاف کر گھدا تاں اوکوں ہر شے تبدیل محسوس تھیسے۔ انسان جنہیں ویلھے کشش ثقل توں باہر نکل تے کائنات دا مشاہدہ کریندے، تاں اوکوں سارا کجھ بدلایا ہویا نظر دے۔

اینویں دی بُدھ ونٹی ء

اینویں دا وسارا ء

ہر شے پہلے وانگوں ء

ہر شے ہی ترانویں ء

ايندے نال انسان کون نتیجہ وی سنا ڈیندن جو:

اپنے کر میں اپنا رستہ

اپنے پیراں نال سہل ء

او ڈیندن جو دنیا دی حقیقت ایہو کجھ اے جو آندیاں داوی کئی پتہ نہیں جو کون ایں کائنات تے آونے آتے جیڑھے ٹرگنیں انہاں داوی کئی گھرانہیں ملیا۔ لہذا انسان اپنے اعمال نال جیڑھی دنیا تخلیق کرے اوکوں اوہو کجھ ملے۔

جتنا وَن اے، اتنی چھاں اے

جتنا تھاں اے اتنا پانی

ہر شے باقی ہر شے فانی

اشوال دی شاعری دا ہک مکھ، زندگی گزارن دا درس ہے او ڈیندن جو انہاں دُکھاں بھری زندگی وچ وی انسان کوں سکھ نال سچوک رکھنا چاہیدے۔ زندگی بھانویں سجن بے

پرواہ آلی کار بندے دی پرواہ، نہ وی کرے تاں وی انسان کوں اپنی زندگی دی تصویر خود بناوئی
چاہیدی ہے۔ اوکوں ڈکھاں وچوں سکھ کشید کرنے چاہیدن:

ساڈے من وچ راہی سانوئی
آساں مُرلی روز و جاوئی

(چھیڑو ہتھ نہ مُرلی۔ ص 13)

آشوال بعض اوقات زندگی کوں ہک آجھیں کنوار نال تشبیہ ڈیندن جیندی نہ جنج ہے
تے نہ جنج۔ نہ کوئی کانڈھ ہے تاں نہ کوئی گھوٹ۔ سُرخئی، کجل، مساک، باٹن، سیندھ، سیندور،
سنگھار، چھاپاں، بُندے، ڈھولن تے ست لڑیے ہارناں دی وی کئی شے کائنی۔ و ت وی زندگی
اپنے اندر دی چھنکار تے جھمراں مریندی اے۔

و ت وی ساڈے اندر نچے

ونگاں دا چھنکار

زندگی کوں ایویں سمجھن جیویں ”چندر چکوری“ جھیں کوئی چھوہر ہووے۔ جنیں
زندگی دیاں کئی بہاراں ڈیکھنیں تے سکھ ہنڈاؤن:

ونے چھوہر چندر چکوری تیڈی لوں لوں عرش اڈراک
تیڈے اندر کھیڈ ملاپ دی پئے کھیڈن چیترا وساکھ
نت بھرے اڈاری پریم دی تیڈی سدا سہاگن ذات
ونے چھوہر چندر چکوری چن ویڑھے پاوی جھات
شالا وسدی راہوی رات

آشوال دی شاعری دا ہک سوہنا وصف انہاں دی وادی سندھ دی تہذیب نال جڑت
ہے۔ اوکوں Own کرن اے۔ انہاں وادی سندھ دی اسطور کوں وی اپنی شاعری ایچ ورتیے
تے سندھ دریا نال ایویں عقیدت دا اظہار کیتے جیویں رگ وید ایچ دریاواں نال پیار دے گیت
ملدن۔ اکیوں ”شینہ دریا“ وی آہدن کوں عام ورتارے وچ سندھ ساگروی آکھیا ویندے (21) ”
ہتھاں نال ہمیش دعاناواں ہن، شالا کچھی وسی
شالا بیٹ وسی تیکوں کیا پرواہ، بہوں بے پرواہ

ڈدھ پتر ہووی، اُن دھن ہووی، من نال اپنے
ہووی بخت بلند سخی بادشاہ بہوں بے پرواہ

انساناں دے بُرے اعمال ہوٹوں، آسمان توں بلائیں لاندھین تے انسان کوں
اوندے بُرے اعمال دی سزا ڈیندن۔ وادی سندھ اچ اے خیال عام طور تے موجود ہے جو جنیں
دیکھے اے بلائیں آسمان توں لاندھین تاں کتے اُنہاں کوں ڈیکھ گھندن۔ لہذا اگر کتے رات کوں
”رُوڑیاں کدھن“ تاں ایندا مطلب ایہو کجھ گھداویندے جو آسمان توں بلائیں آفات نازل
تھیدیاں پئین۔

کجھ کرنی، کجھ نہ کرنی توں
چنگی ہووے یا نہ ہووے

ہوون سچ اے
پراے رات نہ منگسی، جے تیں
مستی شاہ دی جھگی دے وچ

(نظم No Exit)

گتاروندے

آشوال دی شاعری سرائیکی وسیب اچ لوکیں کوں مکالمہ کرن دا ہنر سکھائے۔ اُنہاں
دی شاعری اچ وادی سندھ دے دریا، پکھی تے انسان مکالمہ کریندے ڈسدن۔ جتھوں اے پیغام
ملدے جو جڈاں بندہ ہک بے نال مکالمہ کرے تے اوندے بہوں سارے مسئلے منگ ویسین:

”جتھاں آشو، اپنے کلچر اچوں گالھ کریندے اُتھاں اوندی

شاعری وچ پورا وسیب ای بولیندے۔ اپنے ہوون دا

اثبات کریندے، ول اپنے آپ کوں منویندے۔“ 22

ایندے نال ای اسا کوں ہک سُہنی گالھ ہی وی ملدی ہے، او، اے ہے جو اُنہاں دی شاعری
اچ اسا کوں صنائع بدائع تے تراکیب دا بھر پور استعمال ملدے۔ کئی تراکیب تاں اُنہاں دی اپنی تخلیق
ہن۔ گویا کہ اُنہاں سرائیکی شاعری کوں اپنی دانش دے نال نال لفظیات دا خزانہ وی دان کیتے۔

تیں کارن، تھلاں ڈالڑے

ساڈے پیریں ساوے چھاڑے (استعارہ)

اساں برہا ورتیاں ناریاں
 اساں کونجاں نال قطاریاں (کونج، قطار، تلازمہ)
 اساں نت پردیس ہنڈاؤنے
 اساں من وچ کچھ وساؤنے (کچھ، ویرانہ)
 ایویں ای اپنے پانیاں دی لیلای تے افسوس کریندے ہوئے آہدن:
 بھلا وچ کے روح دی راوی کوں
 ہتھیں تخت لہور دے آیا کیا؟
 چھڑی نہر آئی وچوں زہر بھری
 اُچے برج آئے، جنہاں ڈھہ وخنجاں

(سندھ ساگر نال ہمیشاں - ص 119)

اشو جتھاں، بیٹ، سارنگ، بکھن، ہنس تے کونج کوں نویں معنی عطا کیتن اتھائیں
 ”کاں وسوں دا پکھی“ آکھ تے ایں حقیقت دا اظہار کیتے جو استحصالی طبقہ کاں کوں بھانویں
 جیڑھے معنیاں وچ وی استعمال کرے، حقیقت اے ہے جو کاں دا گانڈھا وسوں نال ہے۔ جیکر
 ایندے پکھوں ٹر پووتجے تاں اے بندے کوں جنگل توں کڈھ تے کہیں وسوں تے آن کھڑیسی۔
 لہذا غریب توں غریب انسان نال وی نفرت نہ کیتی ونجے۔ جو کہیں ڈہنہہ تہاڈے کم آسگدے۔
 اے وی سچ ہے جو بندہ تاں ایں کائنات دی ناقابل تردید حقیقت ہے تے ایندے وجود توں
 بغیر کائنات نامکمل ہے۔

آگہی دے ایں مقام تے سچ تے اشوال تے اے حقیقت وی کھل ویندی ہے جو

خیر تے شر دے سارے فلسفیاں دے باوجود انسان قابلِ محبت ہے:

ایں مایا نال جی ڈیکھوں

ایں مایا نال مر ڈیکھوں

محبت اپنی ویرن ء

محبت ول وی کر ڈیکھوں

اشوال دے وسیع مطالعے میں، اوکوں تے اوندی شاعری کوں ہک نویں کلا مقام تے

نویکی شناخت عطا کیتی ہے۔ میڈے نزدیک اشوالال مشاعریاں توں دوری اختیار کرتے جیڑھی
 ذہنی پختگی دا ثبوت ڈتے اوہا ذہنی پختگی انہاں دی شاعری ایچ ایس نشا برتھی جیویں رات دی رانی دی
 مہک جیڑھی دور دور تیس پندھ وی کریندی ہے تے دور توں محسوس وی تھیندی ہے۔

اشوالال دی شاعری سیاسی تے سماجی تضادات دارِ عمل ہے اوکا وڑکوں موت وی
 سمجھن پر مویاں وانگوں جیون وی انہاں کوں قبول کائنی۔ لہذا او انسان کوں خود انحصاری تے
 آزادی فکر، دا درس وی نال نال ڈیندے راہنڈن:

ساکوں تاں بس موری جتلی
 ڈھپ دی پنک ای کافی اے
 جیڑھی اپنے وچوں ابھرے
 روز ڈیہاڑے وانگوں

اشوالال دے انہاں ساریاں رنگاں دانٹارا کڈھیندے ہوئے سنیں اسلم رسول پوری

لکھن جو:

”اشوالال دی ذہانت تے اوندے بہوں مطالعے، اوندی شاعری

دی عظمت وچ ودھارا کیجے۔ این ذہانت تے مطالعے دیاں

جھلکیاں جاہ جاہ تے شاعری وچ نظر دین۔ (23)“

سچ گالھ وی ایہو ہے جو اشوالال دے مشاہدے تے مطالعے نے انہاں دی شاعری
 کوں بقا عطا کیتی ہے۔ اُمید ہے جو اشوالال دی شاعری کئی صدیاں دا پندھ کریسی۔ کیوں جو آون
 آلیاں کئی صدیاں دی جھلک انہاں دی شاعری اچوں جھات پاتی کھڑی اے۔

تمام رَج وی تمام بگھ اے

آزاد نانویں ، غلام نانویں

تمام کیا ہے ، تمام نانویں

تمام ہون ، ہمیش ہون

نہ کوئی ملاں ، نہ کوئی باہمن

رفعت عباس، نویں فکردا، ویورا

رفعت عباس دا اصل ناں غلام عباس ہے۔ آپ 1957ء ایچ جے، زندگی ملتان تے اوندے اردگرد ایچ گزردی رہ گئی اے۔ انہاں دی شاعری نے، سرائیکی زبان کوں اعلیٰ شاعری، نویاں ہئیتاں تے الفاظ دانواں نظام عطا کیتے۔ انہاں دی شاعری نے قاری تے سامع ڈوبا ئیں کوں آپ دو متوجہ کیتے۔

دل تاں آہدے پھل کوں رفعت نیڑے تھیکر ڈیکھوں
 ایں تے پر، جو، تلی پٹھی، ایہا اڈا ونجی ہے
 ایں شعر کوں پڑھتے اتے اے اندازہ کرن کئی زیادہ مشکل نہیں جو، جیڑھا شخص، ہک
 تتلی کوں وی خوفزدہ نہیں ڈیکھ سگدا، او، خود غاصباں، ظالماں تے دہشت گرداں دے زمانے وچ
 کیڑھے کرب توں گزردا پیا ہوسی۔ اول وسیب ایچ جتھاں اوندی ذات دا اعتراف نہیں تھیندا پیا،
 اٹھاں او ”تتلی دی ذات“ دا اعتراف کرتے، ہک مثبت پیغام ڈیندا بیٹھے۔

سرائیکی وسیب ایچ ”بندے دا، اعتراف“ تاں اہٹی جھاہ، اٹھاں تاں سرائیکی زبان دا
 اعتراف اعتراف، شناخت ہوں وڈا مسئلہ رہ گئی اے۔ ”اہٹی شناخت تے اہٹی ذات دے
 اعتراف“ دی خواہش اہو کے دور دا ہک ہوں وڈا مسئلہ رہ گئین۔ مغرب ایچ ایں مسئلے کوں حل کرن
 سانگھے ”فلسفہ وجودیت“ پیش کیتا گیا۔ رفعت عباس دی شاعری اسا کوں وجودیت تے انسان
 دوستی دیاں قدراں کوں ورتیندی نظر آندی ہے۔

انسان دوستی، انسان دے عظیم ہووٹ دی ڈس ڈس یندی ہے۔ انسان دوست آہدن، جو
 ”انسان“ کائنات دی معتبر ترین ہستی ہے۔ ایندے بغیر کائنات دا وجود بے معنی ہے۔ لہذا زمین
 تے اتجھاں کئی قانون نہ بٹایا ونجے جیڑھا انسانی عظمت دے خلاف ہووے۔ جڈاں جو وجودیت
 پسند مفکرین دے مطابق انسان کوں ہمیش توں ڈوسلے درپیش رہ گئین۔ او، اے جو انسان کیا ہے

تے ادا کیا بن سگدے یا کیڑھا کم کر سگدے۔ انسانی تاریخ ڈسیندی ہے جو انسان جتنے وی مشکل ترین حالات اچوں گزر دارہ گئے پر اوں اپنے جیوٹن تے اپنے بہتر مستقبل دی آس نہیں سٹی۔ اوں ہمیش اپنے اندر ہک اتجھاں ڈیوا، بالی رکھے جیندی لاٹ اوکوں اوندی ذات تے اوندے ہونڈ دا، یقین ڈیویندی رہ گئی ہے۔ اوندی ایہیں اندری لاٹ اوکوں زندگی دی مشکلات نال نکر اوٹن دا حوصلہ تے جذبہ عطا کیتے۔ جان میکوری (Jahn Macquarrie) فلسفہ وجودیت دا تعارف کریندے ہوئے ڈسیندن جو:

”وجودیت اہٹی ترقی یافتہ شکل اچ، ایں جدید دور دا، اظہار یہ ہے، پر، ایندیاں پاڑاں، قدیم فلسفے دی تاریخ اچ گولیاں ونج سگدین۔ حتی کہ ماقبل فلسفہ دے دور اچ، جڈاں انسان خود تفہیمی دی جستجو اچ لگا ہو یا ہا۔ وجودیاتی فلسفے ہک ذہنی رویے تے ہک انداز فکر کوں واضح کیتے۔ جیڑھا اتنا قدیم ہے، جتنا خود انسان دا اپٹا وجود۔“ (سرائیکی ترجمہ۔ راقم) (24)

رفعت عباس دا پہلا مجموعہ ”پڑچھیاں اُتے پھل“ 1984ء اچ چھپ تے آندے۔ ایندے موضوعات واضح طور تے ڈسیندن جو شاعر اہٹی اندر لی لاٹ کوں اپنے تعارف دے طور تے سامنے گھن آئے۔ اے کتاب نواں ڈکشن تے نویں موضوعات نال سنگری پنگری ہوئی ہئی۔ پرائندے پس منظر 1970ء داعشرہ تے 80ء دی شروعات دے سماجی مسائل، ترقی دی خواہش تے سماجی شعور دی روشنی موجود ہئی۔

انہاں دی شاعری توں پہلے سرائیکی شاعری پھوں سارا پندھ کر گھدا ہئی۔ اسا کوں 1980ء توں 1990ء دی شاعری اچ اقبال سوکڑی دی نظم، نویاں بشارتاں ڈسیندی ڈسیدی ہے۔ 26 ایں دور دی شاعری دا احاطہ کروں تاں واضح طور تے نظر آندے، جو

☆ سرائیکی شاعری سیاسی تے سماجی تضادات نال پیدا تھیوٹن آلی بے چینی کوں اپٹا موضوع بٹائے۔
☆ ایں عہد دی شاعری اہٹی ثقافت تے فخر محسوس کیتے تے اپنے ویسی ہنر (Art) کوں اہٹی سنجائ دا وسیلہ بٹائے۔

☆ ایں علاقے دے دانشوراں، آون آ لے آبادکاراں کوں، اپنے ویسی کیتے ہک ظلم تے استحصال تصور کیتے تے آون آ لے لوکیں دے مزاج دی تکھپ تے سوچ دی جارحیت کوں رد کیتے نیں۔

☆ نویں علوم لوکیں کوں شعور عطا کیتے۔ ہیاں زبانیں تے ادب دے مطالعے ایتھوں دے دانشوراں دی سوچ کوں وی وسعت عطا کیتی اے۔

☆ ایں علاقے اِنج موجود سیاسی تحریکاں ایتھوں دی زبان تے ادب کوں وی متاثر کیتا۔ بقول ڈاکٹر احسن واگھا ”سیاسی تحریکاں، ہمیش ادب کوں متاثر کریندن۔ سرانیکسی وسیب دی اقتصادی محرومی، ایندی ثقافت کوں متاثر کیتا تے لوکیں وچ ہک اِنج ثقافت دا شعور پیدا کیتا۔“ 26

☆ سین فدا حسین، انہاں دے ہانہہ ہیلی ردوست احباب ”سرانیکسی لوک سانجھ“ دے پلیٹ فارم توں سرانیکسی قومی شعور پیدا کیتا۔ جیندے اثرات، سرانیکسی ادب تے نشا برہن۔

☆ ایں دوران دانشوراں دے اِتجھیں کھ تھئے جیندے اِنج معاصر سیاسی تے ادبی مسائل تے گفتگو تھیون لگ گئی۔ انہاں ادبی جلسیاں تے کانفرنساں وی ایتھوں دے شاعراں تے ادیباں کوں اُسرگا کیتا۔

☆ اُردو تے پنجابی ادب، سرانیکسی وسیب اِنج تخلیق وی تھیندا پئے۔ تے انہاں دی ٹوری ایتھوں دے دانشوراں دے مطالعے اِنج باسانی آویندی ہے۔ اُردو، پنجابی تے سندھی دانشوراں آزاد نظم تے ہوں جاندار تجربے کیتن۔ انہاں گالھیں وی سرانیکسی ادب کوں متاثر کیتا۔

☆ زیادہ پڑھے لکھے دانشوراں شاعراں تے ادیباں مغربی ادب دا وی مطالعہ کیتے۔ اُردو زبان دے رسائل صریح، اوراق، فنون تے ڈوجھے ہوں سارے رسائل مغربی تنقیدی مزاج کوں اُردو زبان اِنج پیش کیتے۔ جیندے نال سرانیکسی وسیب دے لکھاریاں کوں عالمی ادب پڑھن کوں ملیے۔ جیندے سوب سرانیکسی شاعراں، کوں وی عالمی ادبی فکر، کوں سمجھن دا موقعہ ملیے۔

1950ء توں بعد عالمی ادب اِنج انسان دوستی (Humanism) تے وجودیت (Existentialism) تے ہوں کجھ لکھیا گیا۔ رفعت عباس انہاں تحریکاں توں متاثر تھین، یا نہیں تھئے، پر انہیں دی شاعری اِنج فلسفہ وجودیت ہوں واضح طور تے پڑھیا و پنچ سکدے۔ آؤڈ ہدے ہیں جو وجودیت کیا ہے۔

”بندے دی خستہ حالی تے مایوسی، چنگیاں تے تسلیم شدہ رسماں
 کوں رد کرنا دے عمل، مادہ پرست سوچ، ادب تے فن اِچ جذبے
 تے یکجہتی دی کمی، عدم تحفظ دے احساس، سماجی سیاسی، مذہبی، اخلاقی
 تے جمالیاتی قدراں دی بھن ترور۔ (جیردھیاں ساڈی ثقافت
 بڈیاں پیاں ہن)۔ انہاں ساریاں گالھیں وجودی فلسفے کوں خام
 مواد فراہم کیتے۔ 27

(ترجمہ۔ راقم)

جین ویلھے اسماں 1970ء تے 1980ء دے سرائیکی وسیب دا مطالعہ کریندے ہیں
 تاں اے سارا ماحول اساکوں سرائیکی وسیب اِچ نظر دے۔ سیاسی تے سماجی طور تے بندہ پریشان
 ہے۔ بے حد مایوسی تے بے چینی ہے۔ غربت مارے لوک، کراچی تے لاہور، روزگار دی تلاش اِچ
 نکلے ہوئین۔ آبادکاراں دی چوہراہٹ، ایس وسیب دے لوکیں دی دل آزاری دا، سوب بڈی پئی ہے۔
 اتہنہیں عرصے اِچ سائنسی تے صنعتی انقلاب دے اثرات، ایس وسیب اِچ وی نمایاں
 تھیون لگ بگنہیں۔ عہدے تے دولت آون نال لوکیں ناصرف اپنے مزاج بد لین چا۔ بلکہ انہاں
 دے عقائد وی تبدیل تھیون لگ بگنہیں۔ کئی لوک اپنے آپ کوں دہریہ سڈواون اِچ فخر محسوس کرنا
 لگ پگئے ہن۔

یورپ اِچ موجود ایہو جھنیں فکر تے تبصرہ کریندے ہوئے ڈاکٹری۔ اے۔ قادر لکھن:
 ”اے دور، یورپ اِچ عالمی جنگلاں توں بعد آئے، بندہ ہئے بندے نال
 وحشیاں تے درندیاں ریت لڑے۔ اُون ہر چنگی گالھ کوں رد کیتے، اُون
 نہ، اخلاقیات دا خیال رکھے، نہ مذہب دا، عالمی جنگاں اخلاق تے مذہب
 ڈوہاں کوں تباہ کر چھوڑیے۔ نوجوانیں کوں احساس تھیے جو، قاضی دا،
 اخلاق، انہاں دے مسائل حل نہیں کر سگداتے مذہب دیاں تسلیاں،
 انہاں دی بے چینی رفع نہیں کریندیاں۔ اگر مذہب نکارہ تھی چکے۔ فلسفہ،
 بے عقل گالھیں دا مجموعہ بن چکے، تاں ول، انسانی ڈکھ دا کیا علاج ہے؟“
 ایں سوال دا جواب، وجودیت ڈتے۔ 28

وجودیت نے انہاں ساریاں مسائل جواب ڈیندے ہوئے، انسان کواں اے
 احساس ڈیوائے جو انہاں ساریاں مسائل داخل اوندے اندر موجود ہے۔ انسان جنیں ویلھے
 پریشان تے بے چین تھیندے تاں او اپنے ”من“ اچ پناہ گھندے۔ اوند ”من“ اوکواں اوندے
 ہووٹ دا یقین ڈیویندے۔ جنیں ویلھے انسان کواں اپنے ”ہووٹ“ اپنے ”وجود-exist“ دا
 ادراک تھیندے تاں ول او، اپنے جذبے، اپنے تخیل تے اچٹی فکر دے زورتے اپنے واسطے ہک
 نویکی زندگی دا خواب ڈہدے۔ اے بے فکری تے آزادی دا خواب ہوندے۔ اوندے اندر ہک
 نویں فکر، نویں نویکی سوچ جمدی ہے او شعور تے علم دیاں نویاں منزلاں گولیندے۔

رفتہ رفتہ، او، اپنے تے، اپنے لوکیں سانگھے وی ایں آزادی تے بے فکری دا مطالبہ
 کریندے۔ اوندی اے سوچ تے اوندے فیصلے، خطے دے حالات تے واقعات کواں متاثر کرٹ
 شروع کر ڈیندن۔ اوندے اندر دے جذبے، اوندی تقریر تے تحریر دی صورت اچ دنیا دے سامنے
 آندن۔ ساختیات دے ماہرین اوندے لفظاں دے اندر کمیونکیشن سسٹم یا لسانی نظام گولیندن۔
 جیڑھا اپنے نشانات چھوڑویندے۔ اے نشانات:

”الفاظ وی تھی سگدن۔ اشارے وی، رسم و رواج وی۔ آواز وی تھی

سگدی ہے تے خاموشی وی۔ انہاں واسطے نشانات یا Semioties

دی اصطلاح استعمال تھیندی ہے۔ 29“

کہیں وی تخلیقی پارے اچ موجود لفظ تے معنی تے گالھ مہاڑ کریندے ہوئے ماہرین
 ساختیات، سب توں پہلے اے نظریہ پیش کریندن جو مصنف یا تخلیق کار، معنی داسر چشمہ رنزانہ نہیں
 ۔ انہاں ماہرین دے مطابق:

”معنی دا ذریعہ انسانی ذہن نہیں بلکہ کہیں وی زبان دا او تخلیقی (لسان

بالقوہ--Langu) نظام ہوندے جیڑھے مصنف توں ہوں

پہلے مصنف دے باہروں موجود ہوندے۔ مصنف جو کجھ وی

لکھدے ایہیں لسانی نظام (Langu) دے تحت لکھدے۔ معنی

دیاں جیڑھیاں وی شکلاں بڈین خواہ او جیڑیاں نویاں، جیڑیاں

نویکیاں تے جیڑیاں وی تخلیقی لکھن ایں مکمل نظام دے تحت آندین

تے اس نظام دے مطابق ای اوں تخلیق کوں سمجھا و پنہاں
چاہیدے۔ اگر اے نظام نہ ہووے تاں کوئی ہک لفظ وی نہیں لکھ
سگدا۔ 30“

سراسیکی اچ ساختیات تنقید کوں ہوں گھٹ ای موضوع بٹایا گئے۔ لیکن اس طرف تنقید
دی ہک خوبی اے وی ہے جو ایندے اچ نقاد گھجھیاں (ان کہی) گالھیں دی وی نشاندہی کریندے۔
ساختیاتی تنقید توں بعد پس ساختیات (De-construction) دی فکر،
اساڈے سامنے آندی ہے۔ ایندے مطابق اے نظریہ سامنے آندے، جو قاری یا نقاد، کہیں وی
تخلیق دے بارے قطعے رائے نہیں ڈے سگدا۔ کیوں جو او جیڑھی وی رائے قائم کر لسی، اوں مزید
کجھ حقائق دی نشاندہی کریندی پئی ہوسی۔

میڈے نزدیک اچو کی تنقید دا، اے فرض ہے جو اس ہر طرح ادبی تے نظریاتی مشکلات
دے باوجود، اگونہاں رستہ بٹاوے۔ اعلیٰ ادب، وسیع ادبی نظریات تے ادب اچ موجود جمالیاتی
قدراں دی نشاندہی کرے۔ چونکہ سائنس، مذہب، فلسفہ، علم البشریات، منطق، نفسیات وغیرہ
ادب دا موضوع بن چکین، لہذا اچو کے نقاد کوں انہاں تمام موضوعات دا مطالعہ کرنا چاہیدے۔
اس طرح نقاد اپنا اثرن وسیع تھسی گو کہ اوندی تنقید، امتزاجی تنقید دے زمرے اچ آسی۔ پر، اس
طرح دی تنقید دا نویکلا پن، ایندی لچک (flexibility) ہوسی، ایندے نال نال اوں فن پارے
اچ موجود، ترفع (Sublimity) اعلیٰ پن، دی ضرور نشاندہی تھی ویسی۔ میڈی تنقید، وی امتزاجی
تنقید ہے۔ جیندے اچ اسال لفظ تے اوندے معنی اچ موجود اوصاف تے گالھ کر یوں۔

ترجیحی دنیا (غریب تے متوسط ممالک) دے لوکیں دا ہک اہم مسئلہ، شناخت تے
ابلاغ دا مسئلہ ہے۔ سرمایہ دارانہ جمہوری، سیاسی تے اقتصادی نظام، بندے کوں مجبور محض بن کے
رہ چھوڑیے۔ صنعت تے ٹیکنالوجی دی ترقی دے نال چند خانداناں کوں تاں ہوں فائدہ تھئے،
تے انہاں اس بے عمیق سرمائے دے زور تے حقائق کوں مسخ کرنا دی کوشش وی کیتی ہے۔
انہاں اپنے سرمائے دے زور تے ناصر صرف اقتدار حاصل کیتے بلکہ اس اقتدار دے زور تے تو ماں
دی شناخت ختم کرنا دی وی پوری کوشش کیتی ہے۔
اس ساری صورتحال دا مقابلہ کرن سانگھے، جیڑھے ملک اپنی قوم دی شناخت کوں

محفوظ کرن دی کوشش کریندن، اوڈ کھ تاں ڈھیندن، پر، او، خر، دی سڈ ویندن۔ رفعت عباس وی
 ایں فکر کوں ویب دے سامنے پیش کریندن۔ آو انہاں دی شاعری دافنی تے فکری مطالعہ
 کریندے ہیں۔ میڈے زیر مطالعہ انہاں دیاں درج ذیل کتاباں ہن:-

1984	پڑچھیاں اُتے پھل	1.
1989	جھومری جھومڑے	2.
1995	بھونڈی بھوئیں تے	3.
1997	سنگت وید	4.
2002	پرو بھرے پک شہر، اچوں	5.
2005	عشق اللہ سنیں جا گیا	6.
2009	مکھ آدم دا۔	7.

رفعت عباس نے انہاں کتاباں اچ جو، شاعری ویب کوں دان کیتی اے، اوندے
 وچ ویب دی تہذیبی تے ثقافتی فکر، کوں پیش کرن کی کوشش کیتی نیں۔ "وادی ء، سندھ دی
 تہذیب منڈھ قدیم رکنوں، انسان دوست تے صوفیانہ مزاج رکھیندی اے (32)" ایندا، اندازہ
 ایں گالھ توں لا، سگدے ہو، جو، تاریخ دا مطالعہ کروں تاں پتہ چلدے، جو، انہاں علاقیاں اچ،
 فوج رکھن دا، رواج نیں ملدا۔ اے لوگ لڑائی جھگڑے توں پرہیز کریندے ہن۔ اتے، سپاہ
 گری، انہاں داشوق کا ننا ہئی۔

رفعت عباس دی پہلی کتاب، ویب دی اجتماعی نفسیات دا پک خوبصورت اظہار یہ
 ہے۔ اے ویب، اپنے کم نال کم رکھن آلا ویب ہے۔ ایں ویب تے بدھ مت دی فکر، دا بہوں
 زیادہ اثر ہے۔ بدھ مت نیں ایں ویب کوں کپنا (شفقت)، متری (دوستی)، مدیتی (بھدردی)،
 اے اُپکشا (غیر جانبداری) دا، جیڑھا درس ڈتے، اوہو، ایں ویب دا مزاج رہ گئے۔ کیوں جو،
 اے زندگی گزارن دا، اتجھاں سہنا اصول رہ گئے، " ایندے تے عمل کر، تے، انسان کوں
 مصیبتیں کولوں بچایا ونج سگدے۔ "32

"پڑچھیاں اُتے پھل" دی ساری شاعری انہاں ویب کوں نشا بر کریندی
 تے سوئے رنگ عطا کریندی ڈسدی ہے۔

بیڑیاں رنگن دے موسم وی ، یا نیاں دے وچ لنگھ
یاد ریہاں بس اڈ دیاں کونجاں ، وسر گئے سب کندے

وتی بے شک ہی پئی ساڈی ، دریا نواں دی بھرتے
پھل ہوئے پر لائی رکھین ، اپنٹے اپنٹے درتے

ہک دھی تاں ایہو جھیں ، کوئی ، ایہو جھیں کوئی رفعت
اپنٹے آپ کون چھبے اوتوں ، آپ ہی ونج چلے

رفعت عباس سرائیکی وسیب داجیڑ ہانگھ پیش کیتے او انہاں لوکاں کون جھوڑن پئی۔
جیڑھے اتھاں " کرش ڈیوایا " (Crush Dewaya) جھیاں تنظیمیاں بیئندے پئے ہن۔
جیڑھے اتھوں دے لوکیں کون اُچڈ ، وحشی ، اُن پڑھ ، جاہل تے گنوار جھنیں ہولے ناویں نال
سڈیندے ہن۔ رنگاں تے خوشبو او اِنج رنگے ، تے چاندنی اِنج لوئے ہوئے اے شعر ، اتھوں
دے لوکیں دی فطرت نال محبت تے امن پسندی دی فکر کون اُجاگر کریندے پئین۔

اے سبھ چاٹدیاں ہویاں وی جو گھوڑ سوار اُن پہنٹن
اساں تاں اپٹیاں کیاریاں دے وچ ، کنگ رہیندے پئے ہیں
رفعت عباس اے جرات ادبی تے تخلیقی سطح تے لائق تحسین ہے جو انہاں شاعری دی
مروجہ فکر ، تے مروجہ لہجے توں انحراف کیتے۔ انہاں اپنی ساری شاعری وچ اپنا اے نوبیکلا انداز
برقرار رکھیے۔ جنیں انہاں کون اپنے معاصر شعراء اِنج ہک منفرد تے ممتاز مقام عطا کیتے۔

پڑچھیاں اُتے پھلاں دا کم ، کہیں کہیں توں آندا
وَن پونے خواب تاں رفعت سبھ نہیں ڈٹھے ہوندے
رفعت ہک سجا کو دانشور ہن۔ انہاں مذاہب دا مطالعہ وی کیتا ہوئے۔ انہاں دے
آنت کون وی چاٹدن جو ، آنت سفر دا ، مٹی ہوندے۔ پر ، او ، بندے دے اندر دے سوجھل دا ادراک
رکھیندن۔ او چاٹدن جو قدرت انسان کون بے شمار صلاحیتاں توں مالا مال کیتا ہوئے او سمجھدن جو

وسیب دے ہر فرد دا اے فرض ہے جو او مٹی نال مٹی تھیون توں پہلے ہک دفعہ تاں اپنیاں صلاحیتاں دا
اظہار کرے اے اپنے وسیب کوں اپنے اندر دا سو جھل ورتا وے۔

اساں ہوا دیاں تختیاں اُتے، لکھ ہوئے ناں پے
مٹن کولوں پہلے رفعت ہک واری تاں ڈسوں

رفعت عباس جنیں ویلھے وسیب دے مسائل دا مطالعہ کریندن تاں او ڈہن جو وسیب
لوک، مذہبی تے سیاسی مقتدر طبقے کولوں سکھ حاصل کرن دی بجائے، انہاں دی طرفوں ڈہتے
ونجھن آ لے ڈکھ ایچ ولیندے ویندن۔ سو جھل سوچ رکھن آلا ہر دانشور اپنے وسیب ایچ علم تے
حکمت دے ڈیوے پلیندے۔ رفعت عباس وی اپنے وسیبیاں کوں علم تے حکمت دے ایچھیں
سو جھل ورتیندن جیندی وجہ توں لوکیں کوں مذہب تے سیاست دا اصل مکھ نظر آندے۔

اپنے ملک دے سیاسی مسائل دی نشاندہی کریندے ہوئے آہن جو:
اماں ٹی جرنیل نہ جاویں ، نت مریندا ساکوں

اوجھیندن، جو جمہوریت تے جمہوریت قدران دا فروغ ای ایس پاک دھرتی ایچ امن
تے ترقی دا واحد ذریعہ ہے۔ او اے وی جھیندن جو ظلمات فروش تے اندھا را پسند لوگ، جمہوریت
دے سو جھلے کوں ختم کرن دا اول ول آہر کرین، لہذا ضروری ہے جو جمہوریت پسند قوتاں کوں
انہاں نال مقابلہ کرن تے حوصلہ مندر اہون دادرس ڈتا ونجے۔ رفعت سنیں آہن جو
جیڑھے قتل تھے انہاں پھل پاتے

جیڑھا قتل تھیا ، اوندی گالھ ٹری
ایں گالھ وچوں ، کوئی عاشق ہے ،
جیں لاتا ہے ، ساکوں رنگ آ ، تے
جیڑھے قتل تھے ، اناں پھل پاتے

انہاں شہری زندگی تے شہری زندگی ایچ چمن آ لے مسائل دا مطالعہ وی کیتے۔ علامہ
اقبال فرمایا جو "احساس مروت کوں، مشین کچل ڈیندی اے"۔ رفعت عباس آہن جو شہری زندگی
ایچ انسان کارٹون آلی زندگی گزریندے۔ جیکوں روز دے مسائل کچل ڈیندن پر، او کارٹون ریت

انگلی ڈیٹو وار وول زندگی گزریندا ڈسدهے۔

”سنگت وید“ ایج رفعت عباس دی شاعری ہک نویں مکھ مہاندرے نال سامنے آندی ہے۔ سنگت وید دی شاعری تخیل دی اڑان تے لفظی پیکر تراشی دا، ہک انمول نمونہ ہے۔ رفعت عباس اپنی شاعری نال ہوں خوبصورت منظر بٹائیں:

کہیں کالی بھید دی اُن اُتے

ہک نینگر ہتھ پھریندی ہے

کوئی بدل بڈا آندا پئے

رفعت عباس دا، ادبی پنڈھ ”عشق اللہ سیں جا گیا“ تیں آن پئے۔ پر انہاں دی شاعری ایج حالات توں اوویں ای غیر مطمئن تے مسلسل بے چین دارویہ نظر، آندے۔ پر، ہن حالات دی تبدیلی دی خواہش ہوں زور شور نال محسوس کیتی وچ سگدی ہے۔ اولی، سیاسی تے شعور دی تبدیلی دی خواہش کریندے ڈسدن۔

گالھ کرک ڈاڈا جو آیا، مول نہ چپ رہیوسے

پول پیوسے

انہاں داسیسی شعور ہوں پختہ تے کامل تھی چکے۔ او، ہن، مسائل تے چپ نیں

راہندے بلکہ انہاں مسائل تے اوندی وجوہات دی نشاندی وی کریندن۔

کون مناوے ساوٹی شہر دے باہروں چھاوٹی
ڈگھن پورب نت گھلے ہیل نہ ویڑھے آوٹی
شہر دے باہروں چھاوٹی

اوجھیندن جو حکمران عوام تے اداریاں کوں اپنی اپنی حدود ایج رہ کے کم کرکٹا چاہیدے۔ عوام، اپنے وسائل نال، اداریاں کوں ایں واسطے باوسیلہ بٹیندی ہے جو، او، ادارے ملک دی ترقی تے فلاح دے کم کرکٹا، کہیں ادارے کوں ایں نہیں کرکٹا چاہیدا جو عوام دی طرفوں ڈتے

ہگے وسائل دے زور تے ولدا عوام تے حکمرانی شروع کرڈیوے۔

کوئی رب بہادر فوجی نہیں جیڑھا قبضہ ملک تے کر گھنے
کوئی رب بھاڑے دا لشکر نہیں جیڑھا جنگ کہیں دی لڑ گھنے

رب قاضی کہیں دی بازی نہیں جیرہا جھولیاں اپٹیاں بھر گئے
 ایں وسیب کوں محکوم رکھن کیتے، اتھوں دے حکمرانیں نے ایں خطے دی تاریخ وی اپنے
 مفادات دے مطابق تحریر کرائی اے۔ رفعت عباس سمجھدن جو تاریخ او، ہے جیرہی کہیں وسیب دے
 ادب یا اسطوراچ موجود ہوندی اے۔

شہر سمجھ کینویں قتل تھیا ہئی، مولا کول پچھوی

سے تاریخاں لکھن والے، میں نہ گالھ مینوی

جیون تیڈیاں اکھیاں مولا، عجب کتاب پڑھیوی

رفعت عباس دی شاعری، آفاقی حقیقتاں تے غیرت مندی دے ہوکیاں نال بھری پڑی
 اے۔ او سمجھدن جو ماء دھرتی نال جرات اختیار کرن دے حقیقی طریقے اے ہن جو انسان اپنی ثقافت
 دا تحفظ کرے اتے بندے نال پیار کرے۔ بھلے دی اوکھ سوکھ اچ اوندے کم آوے۔ تاں جوڈو جھا
 بندہ وی مشکل ویلے اوندے مونڈھے نال مونڈھا جوڑتے کھڑا رہوے۔

انہاں دی شاعری دا ہک اہم تے وڈا، وصف، انہاں دی مذہبی عقائد دی نویں تفہیم
 ہے۔ او سمجھیندن جو، جیویں مغرب اچ ہک عرصہ تیں کلیسا تے عیسائیت دی صحیح توضیح تے تشریح
 نہیں کییتی گئی، ایویں ایں وسیب اچ، وی کئی بہوں اہم گالھ، لوکیں کولوں لکا، گھدی گئی اے۔ لہذا،
 بندے دی رب نال اویں جڑت نہیں پئی بنڑدی، جیویں رب دا حق ہے۔ جیویں رب رحیم دی تصویر
 ، مذہب ڈسیندے، اویں مذہب نال منسلک طبقہ، لوکیں کوں نہیں ڈکھیندا۔ جیندی وجہ توں بندہ
 رب دے قرب اچ وچن دی بجائے رب دے ڈر، توں دور دورا رہندے۔ لہذا، شاعر کتھائیں
 کتھائیں رب رحیم دا اصل مکھ پیش کرن دا آہر کریندے۔

اساں ڈٹھا ہے رب اونویں نہیں

جیویں مٹلاں توں ڈکھلایا ہئی

.....

اساں بگلیاں وچ اونکوں ڈٹھا ہے

اوہ بہوں سوہٹا، بہوں مٹھا ہے

ساڈے ویڑھے تاٹی آیا ہئی

رفعت عباس دی شاعری دا، ہک نشا بر مکھ، اُنہاں دا اپنے لوکیں دی رہنمائی کرن
 حقیقت اے ہے جو اُنہاں دی شاعری تریجھی دنیا دے لوکیں دا، او مکالمہ ہے جیڑھا او اپنے
 اپنے انداز اچ اپنے مقدر حلقیاں، سیاسی تے مذہبی قوتاں تے استحصالی طبقیوں نال کریندے
 ہیں۔ اُنہاں لوکیں کوں مکالمہ کرن دا ڈھنگ ڈیسے، تے مکالمہ کرن دا حوصلہ وی عطا کیتے۔ وڈا
 مکالمہ، ہمیشہ ای رب نال، اہٹی ماء نال یا اہٹی دھرتی نال ہوندے۔ اُنہاں ہستیاں نال مکالمہ
 کریندے ہوئے، بندہ اپنا آپ کھول کے، اُنہاں ہستیاں دے اہگوں رکھ ڈیندے۔

اماں ژی جرنیل نہ جانویں ، نت مریندا ساکوں
 کہیں بگلی نہ کھیڈن ڈیندا ، وٹ کروڑا کھڑا
 جیڑھی گلھ تے سب راضی ہن ، آن اُتھائیں اڑدا
 در دروازے سامنے ساڈے ، پہوں گھلیندا ساکوں

رفعت عباس دی شاعری فی لحاظ نال، ادبیت دیاں ساریاں خوبیاں رکھیندی اے، اوفظی
 پیکر تاشی دہنر چاٹدن۔ اُنہاں دے بٹے ہوئے لوٹی نوٹو، اُکھیں اچ چسپاں تھی تے رہ ویندن۔

اِس پھیریں تیڈے پل تاٹی ، دل اپنا لڑکیاں
 جھمپیندی ویاں

اُنہاں دا ہک پورھیا، سرائیکی تل وٹنی لفظاں دا، تحفظ ہے، اُنہاں وسیب دے میڈے
 لفظیں کوں، اہٹی شاعری اچ ورت کے اُنہاں کوں مٹن توں بچاؤن دا آہروں کیتے۔ ”پھل
 مکھانے، بھت، مٹھی ٹکڑی، درکھان پکھی، نیل کٹھ، کٹک، اللہ رسول دی ویل، چن چوڑی دا،
 گھڑا، دول، واجا، شرنا، جھم، چیلکاں، کنگھی، بوڑی، تیل، پینگھ“ اے سارے سرائیکی وسیب دے
 مظاہر، ہن اُنہاں کوں محفوظ کر کے اُنہاں دھرتی واس ہووٹن دا حق ادا کیتے۔

پر، حقیقت اے ہے جو رفعت عباس دی ساری شاعری اچ، وجودیت دی فکر، ہک
 مسلسل برقی روآلی کار، رُدی نظر آندی ہے۔ ایویں لگدے جیویں جو رفعت عباس سارے وسیب
 دی بقاء دی جنگ یا مقدمہ لڑدے ہیں۔ اُنہاں کوں جتھاں وی تے جئیں ویلیھے وی وسیب دی
 آزادی فکرتے آزادی عمل خطرے اچ نظر آندی ہے، اوضر وراپنا احتجاج ریکارڈ کرویندن۔

کون مناوے ساوٹی شہر دے باہروں چھاوٹی

ویڑھیاں جوہگیاں نینگریں پینگھ نہ باغیں پاوٹی
 شہر دے باہروں چھاوٹی
 جھانجر کیرھی بدھ ٹرے چنی کہیں رنگاوٹی
 شہر دے باہروں چھاوٹی

رفعت عباس دی شاعری انسان دوستی دی فکر نال وی رنگی ہوئی ڈس دی ہے۔ انسان دوست ہمیشہ فلاح بشر تے عظمت انسان دی گالھ کریندن۔ انسان دوست (Humanist) آہدن جو:

”انساناں دا اے حق تے ذمہ داری ہے، جو اوہٹی مرضی تے مقصد دے مطابق، اپنیاں زندگیاں گزارن۔ انسان دوستی دا، اے نظریہ ہک آجھیں چنگے معاشرے دی تعمیر تے زور ڈیندے، جیندی بنیاد اخلاقی تے فطری اقدار تے ہووے۔ جتھاں عقل توں کم گھداونچے تے جتھاں انسانی صلاحیتاں کول ودھن پھلن دا موقعہ ملے۔“ 33

رفعت عباس وی اپنے وسیب اچ، اے سارے خوبیاں ڈیکھٹا چاہندن۔ او، وی ایر دھرتی کول انہاں رنگاں اچ رنگیا ہو یا ڈیکھٹا چاہندن۔ انسان دوست وسیع المشراب ہوندن تے ہر ہک دے مذہب تے عقائد دا احترام کریندن۔

تیڈے گرجے، تیڈے مندر نال مسیتاں جیون
 آپ اللہ دے واروں ہووے، عمراں ڈیوے پال دی
 شہر اللہ دا پڈھڑا ہوویوں، رکھ ہزاراں سال دی

انسان دوست آہدن جو Man is the measure of everything
 کائنات دی کئی شے وی انسان کول برتر نہیں۔ ایں واسطے کئی شخص بھانویں سیاست، مذہب، با
 اقتدار دے کہیں وی درجے تے فائز ہووے، اوکول انسان دا احترام کرنا چاہیدے تے اپنے آپ
 کول کہیں کولوں برتر نہیں سمجھٹا چاہیدا۔

”انسان دوستی، انسان کول عقلی تے ذہنی کائنات دے آدھل اچ آن
 کھڑیندی ہے۔ سارے سائنسی علوم تے ادبیات دا، رشتہ، انسانی زندگی

تے اوندے مقاصد نال گنڈھ چھوڑیندی ہے۔ 34۔ “
 مُلاں ، قاضی ، حاکم تھیوو ، یا وِت آدم تھیوو
 مُلاں قاضی تھی کرٹساں ، ملٹاں چھوڑ گيو وے
 نہ کوئی میلہ ، نہ کوئی مجلس ، سانگے تر وڑ گيو وے
 جیس وچ خلق خدای وے ، اتجھاں عالم تھیوو

البتہ رفعت عباس دی ایس وڈی شاعری وچ ہک گالھ ضرور کھٹکدی ہے۔ تمام الہامی
 راہب ، رب سیں دا ، نوری تصور ، پیش کریندن۔ تجرید تے نور ، دا تصور الہامی وی ہے تے پاکیزہ
 ی۔ ایندی پاکیزگی اچ جیڑھی روحانیت ہے او ہے ای انسان واسطے سکون تے راحت دا ، سوب
 ندی ہے۔ رفعت عباس گو کہ مذہب دی نویں تفہیم کیتی ہے۔ پر انہاں جتھاں وی رب کوں تجرید
 وں تجسیم داروپ ڈتے۔ او ضرور کھٹکدے تے خطے دے عقائد نال میل وی نہیں کھاندا۔ رب
 عالی دے رحیم روپ کوں پیش کرٹ تے ایس ناں کوں بندے کیتے بہوں شناسا بہوں قریبی ، بہوں
 ظلم مہربان ثابت کرٹ دے انہاں بہوں سارے بہترین انداز اپٹا کین۔ جیڑھے لائق تحسین
 ہن۔ پر ، اے طریقہ کجھ زیادہ بہتر محسوس نہیں تھیندا۔ جنیں ویلے اورب سیں دی ہستی سانگھے ایس
 طرح دے مصرعے لکھدن:

اساں آپ ڈٹھا ، مولا کینویں ہے
 ساڈے وانگوں ہے او جینویں ہے
 ساکوں ڈیکھ تے اوہ مُسکایا ہئی
 ساری راتیں حال احوال ریہا
 اوہ نائک وچ ساڈے نال ریہا
 اوہ ساڈا یار ڈیوایا ہئی

(عشق اللہ سیں جا گیا۔ ص۔ 100۔ 2005ء)

ایس کافی دیاں پہلے ڈومصر عیاں وچ او ، آہدن ، رب اونویں نہیں ، جیویں مُلاں اسا کوں
 ڈکھائے۔ اے گالھ بہوں قیمتی تے بہوں سوہٹی تے سچی ہے۔ پر ، رب کوں اے آکھٹاں ، جو اوہ
 ساڈا یار ڈیوایا ہئی۔ اے کچھیں تشبیہ ہے۔ مزید اے جو ، جنیں ویلھے اساں ایس کتاب دی کافی

نمبر 51 سے 53 وچ، انہاں دے یار ”ڈیوایا“ دی کہانی پڑھ آندے ہیں تاں انہاں دے یار
 ڈیوایا“ دا تعارف ساڈے کول موجود ہوندے۔ (تقید تے تفہیم دے دروازے ہمیشہ کھلے ہن۔
 ہوسگدے جو انہاں دی ایس تھیوری وی کئی بیانقا در دانشور میڈے کولوں بہتر تفہیم کرے۔)

ایس طرح دا مسئلہ نامور تخلیق کاراں کول درپیش رہ ویندے۔ کیوں جو مہان شاعر،
 ہمیشہ ہلکے جھمیں خسارے اچ رہ ویندن۔ او، اے جو، ناقدین، انہاں دے کلام دا تجزیہ کریندے
 ہوئے تقید (تجزیہ۔ Critical analysis) دی بجائے، تشریح تے توجہ ڈیندن۔ ایس طرح
 اوں مہان شاعر تے مہان تخلیق کار کول، خود اپنے کم تے تقید پڑھن دا موقعہ ہوں گھٹ ملدے۔
 میں ایس مضمون دے شروع اچ لکھیے جو سرائیکی شاعری اچ جدیدیت دے اثرات
 1970ء دے ڈہاکے توں شروع تھی گئیں۔ پرہک نقاد انہاں تے تبصرہ کریندے ہوئے لکھیے جو:

”تکنیک تے موضوعات دی بنیاد تے سرائیکی شاعری واضح طور تے

ڈو، دوراں (ages) اچ تقسیم نظر دی ہے یعنی ”پڑچھیاں اُتے

پھل“ توں پہلے دا دور، تے ڈو جھاوندے بعد دا۔ 35

کئی شک نہیں جو ”پڑچھیاں اُتے پھل“ دی شاعری، ہک وڈی شاعری ہے، پرائندی

تکنیک، خواجہ فرید دی تکنیک توں کئی بہوں زیادہ الگ کائی اتے موضوعات دا سفر تاں 1970ء
 توں سرائیکی شاعری نظر آوٹ لگ گیا۔ ہاں البتہ رفعت عباس سیں دی سرائیکی شاعری کول
 اے عطا ضرور ہے جو انہاں انہاں موضوعات تے پہلی دفعہ مربوط تے مسلسل کم کیتے۔ انہاں دی
 انفرادیت تے خوبی اے ہے جو انہاں جیڑھے موضوع کول گھدے۔ جیڑھے تھیوری، جیڑھا نظریہ
 پیش کیتے اوکول فکری تے فنی خوبیاں نال سنوار تے پیش کیتے نیں۔ تے ایہا گالھ انہاں کول
 وسیب دالافانی شاعر بناڈ پندی ہے۔

چھیکڑی گالھ ایہ جو انہاں سرائیکی کافی کول اوں مقام تے پچائے جیندی او مستحق ہئی

۔ ایس تحقیقی پندھ انہاں کول سرائیکی شاعری دے آسمان تے اتجھاں روشن تے نشا بر مقام عطا کیتے
 جتھاں او ہمیشہ ناقدین تے قارئین کول نظر دے راہن۔ سرائیکی کافی دا مطالعہ کریندے ہوئے
 اساں جئیں ویلے خواجہ غلام فرید دا مطالعہ کریندے ہیں تاں جس رس نال انسان جھومٹ لگ

دیندے۔ پر جنیں ویلے اسان رفعت عباس دی کافی کون پڑھدے ہیں تاں حیرت دے کئی در،
کھلے دیندن آتے وڈے علیم ای وڈی خوبی ایہو ہے جو او اپنے قاری کون حیران کر ڈیندے۔

عشق اے جینکوں بھاگ لگایا، سدا سلامت راہندی
پُچھ گھنوتساں مٹی توں، ایہ بلبل بٹا چاہندی

ایہو عشق پیالہ یار دا، پیا جگ دی سیر کراوے
رب تاں بن کر ملاں، قاضی، حاکم، آیا ناہیں
رب کڈاہیں خلقت دے سر، تاٹی نہیں تلوار

نال فقیر اپنی، نال دل ہن، نال قلندر وی ہن
پگلیاں وی ہن، ٹلیاں وی ہن، نال سمندر وی ہن
طرف سچن دے ٹر، جو پئے ہیں پھیریاں ڈیندے ویسوں

دھیا ڈی میکوں عشق لکپا ہئی تیڈی عمراں
سجھ اساڈیاں ساہیں پچھوں ایں لاہندا ہئی
اماں تکھے روٹیاں لاگھندی ہئی
دل میڈا وی رنج بگھیا ہئی، تیڈی عمراں

پہاں دے بھر، نیڑے پوندی، نیل فلک دی کئی
عاشق ہوٹساں عشق کیتا، ٹساں کھیڈ فنا دی بھنی

بھلا تھیا، جو سانجھ ڈتونی، ساریاں کینجھیاں گھر دیاں
نہ تاں جندرے ڈھاندے پئے ہن، ڈکھتے بھاگیں جانی
لکھ شکرانے تھی کھڑی ہے، آدم نال خدائی

.....
عشق کچاہری دل والیاں دی ، آپے لا ، کر ، پاہندا
حاکم دے کارندیاں دی ، ہرکاریاں دی ہی دنیا
ڈھلک ڈھلک تے ٹردی پئی ، دل والیاں دی ہی دنیا
عشق اساڈیاں اکھیں والا ، رنگ رتا کر پاہندا

وساکھ دا، دیرے دار..... سعید اختر سیال

سعید اختر سیال اپنے ارد گرد، ہک آجھیں دنیا بٹا رکھی ہے جتھاں آوٹ آ لے ہر بندے واسطے آلاوٹ تے ہا ہونٹ دی ہوں ساری گنجائش ہے۔ سعید اختر سیال دیرہ اسماعیل خان دا جموڑ ہے۔ او 12-09-1964 کوں سکس محمد رمضان سیال دے گھر چمے۔ عملی زندگی اچ انہاں دی جوت، بینک نال آجھیں جوی، جوہن تیس بینک نال جوے ہوئیں۔ پر لکھ شکر جو حساب کتاب (calculation) دے نہیں تھی کے رہ گئے۔ اوندی وجہ صرف اے نہیں جو انہاں دے اندر ہک دانشور تے شاعر موجود ہئی، بلکہ اوند اہک سوب اے وی ہے، جو انہاں دی وساکھ تے سیں علی آصف سیال، غلام عباس سیال، حفیظ گیلانی، حبیب موہانہ، طاہر شیرازی تے پئے ہوں سارے پہلی صف دے دانشوراں دا آونج وی ہے۔

دیرہ اسماعیل خان اچ ہک آجھیں، ادبی کہکشاں ہے، حیدر اہر ستارہ اہٹی جاہ تے روشن تے سو جھلا ورتیندا کھڑے۔ سعید اختر سیال ایں سنگت دے نال نال، لوکیں نال تے ایں دھرتی نال وی مکالمہ کریندے۔ انہاں ایں مکالمے کوں اہٹی کتاباں ”وساکھ“ تے دیرہ سندھ کنارے اچ پیش کیئے۔

سعید اختر سیال دیرہ اسماعیل خان دا جموڑ ہے۔ ایں شہر وچ، زندگی بہوں سارے نویاں مسائل سو دھی موجود ہے۔ ایں شہر دا ہک وڈا مسئلہ، اتھوں دے سرائیکیاں دی اہٹی شناخت کیئے لڑن آلی جنگ ہے۔ خصوصاً امریکہ دے افغانستان تے اوندے نال نال پاکستانی علاقیاں وچ، جملیاں توں بعد، ہک بہوں وڈی آبادی کوں نقل مکانی کر، کے ایں شہر، آن ابد تھئی اے۔ نقل مکانی کر کے آوٹ آ لے سارے لوک پختون ہن۔ انہاں مسائل دے مارے ہوئے لوکیں کیئے، اتھاں وی مسائل موجود ہن۔ لہذا ایں شہر دی زندگی اچ مسائل دا اضافہ ای تھئے۔ ڈو جھا

اے جو، ایتھاں پہلے توں موجود تو ماں دی آبادی دا تناسب وی، ضرور متاثر تھیے۔
 نقل مکانی کر، تے آوٹ آلیں لوکیں دی تعداد کم و بیش تر اے لکھ ہے۔ ایتھوں دے
 سرانیکسی جیڑھے اے خواب ڈیڈھے پٹھے ہن، جو کڈا ہیں سرانیکستان دا حصہ بٹسن، انہیں کول
 آبادی دے ایں اضائفے نال اے خواب ادھورا، راہندا، نظر آوٹ لگ گیا۔ ایں سانگے ایتھوں دی
 سرانیکسی شاعری دا ہک وڈا موضوع اپنی شناخت دی جدوجہد ہے۔ دیرہ اسماعیل خان، چونکہ
 وادی سندھ دا حصہ ہے، ان سانگے اے دانشوری و لا وادی سندھ دے سرانیکسی صوبے دا حصہ بٹنا
 چاہندن۔

اُبھے دی ہن آس لہا	اُبھے دا نہ بوہا تک
پتھر دی ول یاری کیا	پتھر وچ نہ ساہ سریر
لمیں دے دریا وچ دھا	اپنے تن توں اُبھا دھو
ول کن وِسری اَجْرک پا	ول کن سارا سندھو تھی

(ص: 10- وساکھ)

سعید اختر سیال چاہندن جو شناخت دا، اے قصہ ضرور، چھڑا، راہوے۔ انہاں دا اے
 قصہ کہیں کول بھانویں یا نہ بھانویں، پر الاہول، زندگی دی علامت ہے۔ لوکیں دے ڈکھ سکھ
 وٹاؤٹ سا نگھے، بندے کول وساکھ تے آوٹا چاہیدے، تے کئی نہ کئی گالھ کریندا راہوٹا
 چاہیدے۔

گالھنتاں کئی اپنے وچ دی،

پئے دے مال دی

گالھ دے وچوں کنیں ہئی گالھ دی

ادھی رات دی چپ کن چنگے،

کجھ گھن باگھڑ مچی راہوے،

جیوٹ دی راہ پچی راہوے - (وساکھ-ص: 23)

جئیں ویلھے کئی دسبہ، اپنے حقوق تے اپنی شناخت واپس گھنن کیتے جاگدے، تاں
 ایتھوں دا، استحصالی طبقہ مراعات دی آڑ، ایچ انہاں کول ولاندردی گولی کھواڈیندے۔ اوندی

خواہش ہوندی ہے جو جتنی دیر انہاں کوں سما یا ونج سگدے، سما ڈتا ونجے، پر سعید اختر سیال انہاں اتھالی ہتھ کنڈیاں کوں چنگی طرح سمجھدن۔ انہاں کوں چنگی طرح علم ہے جو اتھالی رات، بہر حال رات ہے، اوندا آنت ہووٹا چاہیدے۔ علم، مساوات، معاشی تے سیاسی آزادی، معاشی تے سیاسی مساوات دا سمجھ اُبھرنا چاہیدے۔ اے سمجھ اُبھری تاں ای مسائل حل تھیسن۔

ساڈے کو لوں سمجھ نا نہہ کھسو،

بیشک ساڈے کھیت اِنج وسو،

بیشک ساڈا سونا ماٹو!

ساڈیاں فصلاں وانگوں ہسوں،

سا کوں بگھ دی رات ڈوا، کے،

سا کوں چن دا، رنج نا نہہ ڈسو،

ساڈے کو لوں سمجھ نہ کھسو (وساکھ۔ ص: 34)

سعید اختر سیال سمجھدن جو ”فطرت“ ایس کائنات دی ہک پہوں وڈی حقیقت ہے۔ فطرت دی اے خوبی ہے جو اوندی ترکری ہر کہیں کہیتے، ہک سانویں ہوندی اے۔ فطرت دے اپنے عالمگیر اصول ہن۔ سمجھ، چندر، تارے، اپنے اپنے مدار اِنج محوسفر ہن۔ انہاں کوں اپنے کم کار توں نہیں روکیا ونج سگدا۔ ایس طرح سرائیکی وی ایس دھرتی دی ہک وڈی حقیقت ہن۔ انہاں دے وجود توں ناصرف انکار نہیں کیتا ونج سگدا بلکہ انہاں کوں مٹایا تے مکایا وی نہیں ونج سگدا۔

جیکر ایڈا تکرڑا ہیں تاں

آندا ڈینہ آون نہ ڈے توں

دھی دے پیراں توں اٹھدے

سمجھ کوں سر، چاوٹ نہ ڈے توں

جیکر ایڈا تکرڑا ہیں تاں

تاریاں گٹن، چن کوں کھس کے

مٹی وچ دفنا، ڈکھا توں

رات کوں مسما، ڈکھا توں (وساکھ۔ ص: 60)

سعید اختر سیال دی شاعری دادا رزہ ہوں درگھا ہو یا ہوئے۔ انہاں دی شاعری اِچ
 درتے ہکے موضوعات، انہاں دے وسیع مطالعے تے گہرے مشاہدے دا پتہ ڈیندن۔ اوکھیندن
 جو انسان کوں اپنے جھمیں نال سنگت رکھنی چاہیدی ہے اُتے سنگت دی بنیاد ہمیشہ ہم پلہ تے
 غیرت مندی تے ہووٹی چاہیدی ہے، جیکر اے گلھیں نہ ہوسن تاں سنگت، تبدیل تھی کے
 ملازمت بن ویسی۔ اُتے ایہ حقیقت ہے جو آقا کوں مطمئن کرنا، سوکھا کم نہیں ہوندا یا ول کمزور
 ہووٹی دی ہک سزا، اے ہوندی اے جو کمزور دا مرتبہ محض ہلاٹی دے مرتبہ دے برابر ہوندے۔
 جیکوں ”یار“ دیکھل جاہ تے تاں اہمیت ڈیندے، معاشرے دے سامنے قبول نہیں کریندا:

میت نہ تھیوے مسی میت
 سکھنی نال دی پریت
 سنگتی سنگ، سنگتان بھاٹی
 بن نہ سگے کنوار، ہلاٹی
 زال نہ آکھے، یار
 بھاہ سہرے، بٹھ ہار

انسان تے دوست دی ایں ناقدری نیں سعید اختر سیال کوں انسان دوست شاعر بٹا
 ڈتے۔ او انسان کوں ایں کائنات دی ایں اعلیٰ ترین تخلیق سمجھدن۔ او سمجھدن جو کائنات اِچ تخلیق
 تھیون آلی ہر شے انسان کوں سکھ چھاوٹ ساکنے ہٹی ہے۔ لہذا چڈاں ساری کائنات، انسان
 کیے بٹائی گئی، تاں انسان کوں مذہب، رنگ تے نسل دی بنیاد تے انجوائے تے وکھو وکھ نہیں کیتا
 ونجنا چاہیدا۔ اوکوں ایں کائنات اِچ اپنا آپ ہنڈاوت دا پورا پورا حق ہووٹا چاہیدا۔

ساڈا لڈاں ساڈے نال اے
 آسماناں دیاں ماڑیاں اُتے
 ساڈا اڈاں ساڈے نال اے
 مٹی دے میداناں اُتے
 ساڈا کڈاں ساڈے نال اے
 پانی دے نکتار گناں اِچ

ترن، بیڈن ساڈے نال اے (وساکھ-13)

ساری کائنات کول اپنا ویڑھا سمجھاتے ویڑھے اچ کھیڈدا، کھڈدا اے شاعر زمانے
دیاں رنگینیاں اچ آٹیاں محبتاں و سارنیں چھڑیندا۔ باہروں جھمیریں پیندے ایں شاعر دے من
اچ موندھ داساواں وٹھدے، تے رنج وٹھدے۔

باہر دا موسم، بھاہ اچ دھوے،

ساڈے من داساواں،

ساڈے من وچ کیا کوئی وس نہیں سگدا،

سبھوشنیاں، کھسیاں و بجن

تانگھتاں کوئی کھس نہیں سگدا

سعید اختر سیال کول ماضی نال ڈھیر پیار اے، او ماضی نال اتنا پیار کریندے جو،
اسا کول بعض اوقات او، ناسٹلجیا، داشکار نظر آون لگ ویندے۔ کہیں ویلے او کول ”تھلہ بابورام“
یاد آندے، تاں کہیں ویلے او، دیبل تے ڈاہر، کول گولن ٹر پوندے۔ کہیں ویلے او کول او ویلو
یاد آندے۔ بقول راقم

بندہ ، بندے دے ڈکھ وٹھیندا ہا

بندے ایڈے کڈاں خدا ہن پئے

(لوں لوں جاگدی تہ۔ ڈاکٹر گل عباس)

جئیں ویلھے، لوک آنوں بہانوں، ہک پئے کولوں لنگھ آندے ہن۔ باریں چوبکن
دے موقعے تے، لو، کریندے ہوئے، کئی نویاں عشق دیاں داستاناں بڈیاں ہن۔ ’لو‘ کریندے
ہوئے، تے بھاہو، پٹدے ہوئے، لوک گیت تے ماسیے گا ہندے ہوئے، جھمراں پیندے ہن،

پر اچ دا انسان آپ تڑاپی داشکار تھی کے رہ گئے۔

اگلے وقتاں وچ

ہن کھلدے گیت ونگاراں دے

وچ ’کو‘ دے ماہیا، مسکدا ہی،

ہر بھاہوتے،

بھوں تازے دی خشبو وانگوں،

کئی جھمر دی،

کئی درلیساں دی،

سعید اختر سیال، صرف انہیں منظر ادا دے مٹ و نچن دا افسوس نہیں کریندا، بلکہ اوکوں
وادی سندھ تے سراٹکی وسیب دا، اوسارا منظر یاد آندے، جیر ہاہال دے چھنکٹے تے پاڑی دے
گڈی نال کھیڈن توں شروع تھیندا ہئی، گوکہ، اولوک، جنگلاں تے ویرانیاں اچ راہندے ہن، پر
اوجنگل تے ویرانے اچ دے شہراں توں بہتر ہن۔

سب گڈیاں دے، وچ بالال دے

کئی چھنکٹے وگدے واہندے ہن

بھل گودیاں دے چن چڑھن تھئی

کئی مندیریاں دے ڈینہ لہہ ویندن

ماضی دا ”گودا“ وی عزتاں دا، رکھوالا، ہوندا ہا، پر اچ دے ’گودیاں‘ دے چن چڑھن

تیں مندیریاں دے ڈینہ لہہ ویندن۔ لہذا سعید اختر سیال بالکل ٹھیک آہدن جو

پہوں اوکھے جنگل وسدے ہن

پہوں سوکھے جنگل مٹ ویندن

سعید اختر سیال دی شاعری توں واضح تھیندے جو انہاں زندگی کوں پہوں قریب توں
پڑھے۔ او زندگی دی رمز چاٹن، اواٹھی شاعری اچ، انہاں رماں کوں کھلیندن اتے سارے
وسیب کوں انہاں رماں اچ اپٹا حصے دار بیٹیندن۔ انہاں دے نزدیک، کرپشن دی آمدنی تے پلن
آلے لوک کڈاپیں وی زندگی کوں ٹھکانیں سگدے۔ کرپشن، سوی ریت اندروں ای اندر،
انہاں دیاں خوشیاں کوں چٹ ویندی ہے۔

جیکر پڈھڑے کھگل وانگوں

اٹھی ہاٹھی، کاٹھی دے وچ،

مکھ دی جاہ تے، بورا بھرنے

ادھا جیوٹے

پورا مرٹے۔ (وساکھ۔78)

انہاں دی شاعری دا ہک نشا بر مکھ، اے ہے جو سعید اختر سیال اپنی شاعری وچ ثقافتی مظاہر کوں محفوظ کر گھدے۔ انہاں دی شاعری ایچ سرانیکسی وسیب اپنے سارے منظر اں سودھا، کھلدا ہسد اتے زندگی دے پندھ کریندا نظر دے۔ سرانیکسی وسیب دے پہلھوں، درخت، پھیاں، زناور، اٹھ، اٹھ وال، بٹیرے، ناگ، چرخہ، وسیبی تھوار، میلے، تھیٹر، پہلوان..... سارے دے سارے اپنے اپنے انداز ایچ زندگی گزر ریندے نظر دن۔

انہاں اپنی شاعری وچ ثقافتی قدراں کوں محفوظ کیتے۔ انہاں اپنی شاعری ایچ کنگ، کنگ دے پھل، قصے، چوک، پوہ، پوہ دیاں راتیں ایچ بلدے ہوئے چلھے، سب کوں یاد کیتے:

وسرے نہیں کنگاں دے پھلے
قصے، چونکاں، پوہ تے چلھے

انہاں کوں لے دے ٹیاں دی یاری، وی نہیں وسری، دگ تے راہندی ڈاچی داناچ، اوندے ٹلیاں دا چھنکار، رات دے میلے تے وت ڈہدے ڈہدے انہاں دگاں توں آبادی داٹر ونچٹاں، اتے انہاں ساریاں منظر اں کوں مونجھا ونچٹاں، اے اٹ کھٹ ڈکھ اے، ہجرت، بھانویں مسلمان کرے، تے بھانویں ہندو،..... ہجرت،..... بہر حال ہجر داصدمہ ڈے ویندی اے۔ ٹرونچن آلی، مونجھ دی بھاہ کوں، پچھاں چھوڑ ویندن۔ اے بھاہ نہ ساوٹ بکھدی ہے نہ سیالے۔ اے ہک تبھیاں گلانوواں ہے، جیکوں سچا، عاشق گل توں لہا وٹاں وی نہیں چاہندا۔

اے وی سچ ہے جو تیڈی مونجھ گلانوواں بن گئی
اے وی سچ ہے جو ایکوں گل توں لہیدے نئے

(ڈاکٹر گل عباس اعوان۔ سو جھل خواب۔ 2009ء)

سعید اختر سیال دی، وسیب ٹوں ٹرونچن آلیاں دے عشق دی جوت جگائی پٹھن۔ آہدن:

کھیڈ، ہی، کھیڈ، ایچ جھوک لڈتے،
دگ تھیون دریاں
پندھ لے دا، واٹ وچھاوے
کھس گھن ونجے ڈھول

دریانی گراوے، جوگی

ول آ، ساڈے، کول

لمیں نہ ونجے ڈھول

سعید اختر سیال اپنی شاعری اِچ انہاں لفظیں کول بچاؤن دا آہر کیتے، جیڑھے سرائیکی لفظ، شہری زندگی دی نذر تھیندے دیندن۔ کہیں وی زبان دا اصل منگھ، پاک ذائقہ تے اوندی جس رس، او، زبان ہوندی ہے، جیڑھی اوں زبان دے شہراں دی بجائے، اوندے مضافاتی علاقیاں اِچ بولی ویندی اے، پر، دانشور، بھانویں شہر پٹھا ہووے، تے بھانویں مضافات اِچ، او، ماں بولی دا حق ضرور ادا کریندے۔ سعید اختر سیال وی اپنی ماء بولی کول محفوظ رکھن دی کوشش اِچ مصروف نظر آندن۔ انہاں سرائیکی دے انہاں منڈے ہوئے لفظیں کول اپنی شاعری اِچ ورت کے انہاں کول محفوظ کر گھدے۔

”زبے، ہوندر اں، چٹنگ، چوانتی، رنڈن متن، لال متام کھنڈاون، اجڑ، بھاجڑ، دریہے، گاہنے، لوئی پاوٹ، متوال، جن دھن، شکوت، گھڑی، گھڑولے، چیک چباڑا، چیکوں ہاکوں، چھورے، ٹانڈے، کریٹے، سکر بجا، گھوگھا، لئی ہار، مٹی دا تھلہ، ناڑ، پور، بو جھن، کیکر، کرینہہ، کنڑک (آدم توڑ نڑک ملاؤں)

سعید اختر سیال نظم دے نویں تجربے کیتن۔ انہاں سرائیکی نظم اِچ نویاں ہستیاں (forms) وی متعارف کرائیں۔ بھل سچی گلھ اے، جو انہاں تجربیاں انہاں دی شاعری دی ادبیت یا روانی کول ہرگز متاثر نہیں کیتا۔ نرم، کوئل تے مٹھے لہجے دا، جیڑھا سحر پہلی نظم پڑھن نال طاری تھیندے، اوہو چھیکو تیں برقرار راہندے۔

ڈاڑی کیتے، کہیں دل وال دا بھاون، ساوٹ

سُخ اِچ میلہ، کہیں متوال دا لاون، ساوٹ

ایویں ای ہک پیا تجربہ تے اوندے نال انہاں لائناں اِچ گجھی

دانش، دارنگ ڈیکھو:

لکھ ودھائی ڈھی

آرتھ جمان تھیا، بالک جاوٹ دا

ارتھی مونڈھیاں پئی

ارتھ مکان تھیا، مٹی تھیون دا

مکدی گالھ مکاؤں، جو، انہاں دی شاعری زندہ راہون آلی شاعری اے، جیردھی زندہ

راہون سانگھ، کہیں ادبی گروپ بندی دی محتاج نہیں۔

کیندی و سدی جنت دے وچ،

تیر، سنگھوے، تیغاں، چا، کے

دوزخ دی سندھ لاوٹ سوکھا اے

لام متام کھنڈاؤن سوکھا اے

بارسودھا۔ پندھ کریندے لوک تے خالد اقبال

سئیں خالد اقبال دمان دے علاقے ”بنی“ اچ 1963ء اچ چھے۔ دمان دی ہک خوبی اے وی ہے جو ہال وقت توں بہوں پہلے بگھ، ڈکھ تے تس جھیں لفظ ناصر ف سن جلدے، بلکہ انہاں گالھیں دا، ہیلکا، وی تھیون لگ ویندے۔ انہاں مسائل نے سئیں خالد اقبال کوں وی وطن چھوڑن تے مجبور کر ڈتا۔ پر آٹنی مٹی دی تاثیر سانگھے، انھاں علم، ادب تے شہرت..... ہر میدان اچ اپنا ناں بٹائے۔ 1987ء اچ پبلک سروس کمیشن دے ذریعے لیکچر منتخب تھئے پر لوکیں نال جوت رکھن دی آرزو، انہاں کوں ریڈیو دی دنیا اچ گھن آئی۔ سچ اے ہے جو انہاں ریڈیو کوں ٹھمکائے، تے ریڈیو انہاں کوں ہنڈائے۔

جیڑھا ادب اپنے عہد دے لوکیں تے آون آلیں نسلیں کوں زندگی دیاں نویاں تے سو جھل راہواں ڈکھیندے او جدید ادب سڈ ویندے۔ اے ادب اپنے لوکیں دے ڈکھ سکھ دا بھائیوال بٹدے۔ اے ادب اپنی دانش سودھا، اپنی تاریخ تے ثقافت کوں نشا بر کریندے۔ خالد اقبال اپنی شاعری دا آغاز ”کھمبیاں، کھمب کھنڈائے“ توں شروع کیتا، تے پندھ کویلیاں کوں 2013ء تک جاری رکھیا ہوئے۔

1970ء دے ڈاکے اچ بنگالیاں دی بے چینی تے ول علیحدگی نے اتھوں دے دانشور طبقہ کوں ہلاتے رکھ ڈتے۔ مارشلوائی سوچ تے سیاسی کوتاہ بینی نے اتھاں طوائف الملوکی کوں متعارف کرائے۔ لہذا ضروری تھی گیا ہا، جو اتھاں ہک دفعہ ول ”خودی، قومی شناخت، تے تہذیبی سنجان“ جھیں افکار کھنڈائے و نجن۔ ایس سوچ دے زیر اثر سراینیکی شاعری ہک نواں رخ اختیار کیتا۔ اوصوف دی چھاں تے اٹھ کے، مزاحمت تے جدوجہد دی ڈھپ اچ ان کھڑی تھئی۔

اِس دور کوں اِساں سرائیکی شاعری اِچ وجودیت (Existentialism) دا دور آکھ
 کہدے ہیں۔ اے سرائیکی شاعری دا خودی، قومی شناخت تے تہذیبی سُجھاں دا دور ہئی۔ اِس
 دہائی کے (1970ء) توں سرائیکی شاعری اِچ فکری تبدیلی آون لگ ویندی اے۔ سرائیکی شاعری
 دے موضوعات بدلن۔ سرائیکی کافی تے نظم، اپنئے نویں مہاند رے مکھ نال ڈکھالی ڈیندی ہے۔
 موضوع بدلینے تاں نویں تلازمے وی آئے۔ نیو کالونیل ازم (New Colonialism) وی
 اپنا روپ ڈکھایا۔

اِس دور اِچ بین الاقوامی سطح تے وڈیاں قوتوں رمالک، چھوٹے مکاں دامعاشی تے
 سیاسی استحصال کرن تے جُت گئے۔ مقامی سطح تے سرمایہ دار، صنعت کار تے جاگیردار دے نال
 نال حکومتی اشرافیہ (Bureaucracy) وی اِس نیو کالونیل ازم دی حصہ دار، اٹلٹی۔ معاشی
 استحصال دے نویں رنگ روپ سامنے آون لگے۔ اِس استحصالی سوچ راتوں رات اٹے، کھنڈ، تیل
 گیس کوں مہانگا کر کے، لوکیں دیاں جیباں خالی کر گھدیاں۔

اِس سارے منظر، نے، باشعور تے دانشور طبقے کوں جھنجھوڑتے رکھ چھوڑیا۔ ندی نال شوک
 (ارشاد تونسوی) پرہ باکھ (جہانگیر مخلص) تے خالد اقبال دی ساری شاعری اِس استحصال نظام نال ٹکر
 گھندی نظر دی اے۔ انہاں دیاں کتاباں کھمبیاں کھمب کھنڈائے، (1996ء)، پئی وچے ہک نہیں
 (1996ء)، کوئلی دی کاوڑ تے پندھ کوئلیاں کوں (2013ء)، میڈے زیر مطالعہ ہن۔ آؤ انہاں دا
 تنقیدی تجزیہ کریندے ہیں۔

خالد اقبال دے مطابق، انہاں استحصالی قوتوں (غیر ملکی تے مقامی) نے، بندے کوں
 کیڑی مکوڑے توں ودھ اہمیت نہیں ڈتی۔ او، سمجھدن جو، اگر اے غاصب قوتوں لوکیں کوں اگر
 کوئلی، اِی سمجھیدن تاں بندے کوں انہاں دا مقابلہ کرن سانگھے کم از کم کوئلی دیاں خصوصیات تاں
 آپنئے اندر پیدا کرنیاں چاہیدین۔ کوئلی زندگی داسنفر، منظم انداز اِچ کریندی اے۔ او جیڑھی قطار
 کے، ٹر دی اے، او قطار سدھی (صراط مستقیم) ہوندی اے۔ اپنئے کمزور جسم دے باوجود او غیرت مند
 اے، کوئی او کوں کھیڑاے یا، او اندا حق مارے تاں او، ولدا چک مار، کے آپٹاں بدل دی گھندی ہے۔
 جاں ڈیہاڑی نہیں لگدی،
 تاں ڈیہ گزرا گھندے ہیں

جینویں کینویں پہہ تے اتھ اتھ
مزدوری کر کے، اَساں تازی کھاوڻ آ لے
ساکوں جیکر کئی اوے، کر، آلاوے

(کویلی دی کاوڑ۔ ص: 18)

تاں کیوں آلاوے؟

خالد اقبال جنیں ویلھے ملکی تے غیر ملکی استحصالی قوتاں دی فکر دا مطالعہ کریندن، تاں او،
ایں نتیجے تے چُچدن جو اے ساریاں قوتاں چوریں ریت، پکے گھاڻ تے کٹھے آن تھین تے اے
سارے مل تے لوکیں دا خون نچریندے پین۔ لہذا او آہدن جو کو یلیاں ریت کٹھے تھی ونچو تے
رَل مل تے انہاں دا مقابلہ کرو۔

چوراں چکر ، گھمدا گھاڻ

آؤ ، رَل تے ماروں پاڻ

(کویلی دی کاوڑ۔ ص: 24)

ایں سارے پیش منظر۔ اِج، انہاں کوں دھرتی کنڈ وراثی نظر، آون لگ ویندی اے۔
کیوں نہ لگے۔ چڈاں اوندے رکھوالے، غیر ملکیں قوتاں دے اشاریاں دے پابند تھی گئے
ہوون۔ اے قوتاں مُشکی ناگ ریت، لوکیں دارستہ آن مریندین۔ لوکیں کوں او کم نہیں کرڻ
ڈیندے، جیڑھا انہاں دا حق ہے۔ اوں رستے تے نہیں ٹرڻ ڈیندے، جیندے تے ٹرڻ نال
سارے وسیب کوں سُکھ ملسی۔ انہاں غاصب قوتاں (مُشکی ناگ) دی دہشت اتنی ڈھیر اے جو
وسے دے وڈیرے عرصہ دراز توں ایہو سمجھیندے آندن جو ایں ناگ کوں ڈیکھ تے ”تساں چُپ
کرتے آوٹی راہ لنگھ ونجٹی ہے۔“

پرہن سوچ بدل چکی ہے۔ نویں فکر نے لوکیں کوں اے حوصلہ وی ڈتے، جو مصلحت
دے طوق کوں پگل توں اُچھل بکاؤ، سُکھ تے ترقی حاصل کرڻ دا ہکو طریقہ ہے جو انہاں غاصب
قوتاں (مُشکی ناگ) توں اپنے سُکھ تے اوٹی دھرتی دارستہ خالی کراؤ۔ لہذا خالد اقبال دی ایں
نتیجے تے چُچدن جو:

اساں ہن اے سوچیا ہے

ایں مُشکی کوں اہچ ڈیکھ تے ویسوں

فنی طور تے انہاں دی مُشکلی ناگ دی علامت ہوں مضبوط تے پُر اثر علامت ہے
 نظم دی چھیکڑی لائن اِنج ورتیا کیا محاورہ ”اُچ ڈکھ“ تے ویسوں، توں مُراد ہے جو (ڈکھ تے
 یوں) اُچ تیڈے نال مقابلہ کریسوں، تیڈی اوقات ڈیدھے ہیں جو توں ہیں کیا؟۔
 اے ہک لکاراے۔ اپنے وجود کوں بچاؤن دا آہر ہے۔ ایہا کوشش دراصل وجودیت
 (Existentialism) ہے۔

سرائیکی وسیب ہک عرصے تیں غیر ملکی لشکر دے ڈتے ہوئے پھٹ برداشت کریندا
 رہیے تے ہُن آپٹیاں دے استحصال دا شکار نظر دے۔ وسیب دے دانشور، ایندی حفاظت کیجے
 ہمیش سجا کے رہ گئیں۔ جدید سرائیکی شاعری دا ہک صف اے وی ہے جو اے اپنی لوک دانش تے
 ثقافت دی پوتھی نال، وسیب دے لوکیں کوں جگاؤن دا، آہر کریندی ہے۔ اہو کی سرائیکی شاعری
 اپنے پلوں اِنج لوک دانش دے خزانے گھدی پٹھی ہے۔ ایں لوک دانش دے ذریعے، اے
 اظہار کیتا ویندا پئے جو ایں خطے دے لوک کہیں کول کتر نہیں۔ اے معزز لوک ہن تے انہاں نال
 اوہو سلوک کیتا ونجے، جیڑھا معزز، لوک ہک پئے نال کریندن۔ ایں مقام تے پُج تے سرائیکی
 شاعری بیک وقت وجودیت تے انسان دوستی دیاں قدراں اِنج رنگی ہوئی نظر دی ہے۔

سچ آکھیا ہے جوہگی

ہر مشکل داخل

کئی تاں ہوندے

اُچ تھیوے یا کل

(پئی وگے ہک نہیں۔ ص: 10)

انسان دوستی دا ہک مکھ، انسانی مساوات ہے۔ احترام آدمیت اے۔ بندہ ڈو جھے
 بندے دے عقائد، خیالات تے اوندی چادر، چار دیواری دا احترام کریندے۔ انسان دوست،
 بغض عناد توں پاک زندگی گزریندن۔ اے لوک ذات پات تے اونچ نیچ توں ہمیشہ دور راہندن۔

آکھ فقیرا

اوہے لوک ہن سچے،

ذات صفا توں اُچے

انسان دوست، وسیب دیاں منفی قدراں وی آشکار کریندن۔ تاں جو لوک آکھیاں منفی

گالھیں توں دور راہوں۔

فقیرا

دور رہا تجھے سنگتیاں کولوں
جیزھے ڈوجھیاں کیتے ہکل
آپٹے کیتے ڈور

خالد اقبال دیاں نظماں دے عنوان وی لوک دانش دا ہوں سوہٹا، اظہار یہ ہن۔
”پے وگے ہک نہیں“ دیاں نظماں ”گونیاں تروپے بھرو“ ”جنہاں اکھیاں رچیاں، اُنہاں پیٹ
رہے“ ”جیواں میں، مرے میڈی میں“۔ جے لگڑو ڈھوڑا ڈھوڑا لیسن، وٹ اپنے سر، اچ پیسن، کہیں دا کیا
ونچسن“۔ ”جتھاں ہے بھاہ، جلے اوہا جا، کہیں کول کیا پرواہ۔“ ڈ سیندین، جو شاعر دا ”وسیب دا
مطالعہ تے مشاہدہ، کتنا گوڑھا ہے۔

”اُنہاں دی شاعری تے تبصرہ کریندے ہوئے، پروفیسر حمید اُلفت
ملغانی لکھدن جو ”جتھاں کلام وچ دمان دی روح نظر آندی ہے،
اُنھاں کتابیں دے عنوان وی لکھاری دے دمان نال گوڑھے
گاٹڈھے دا، اظہار ہن۔“ (1)

دمان نے اُنہاں دے شعور کول ہوں پختہ کیتے۔ مصیبت ہمیشہ آگہی عطا کریندی ہے
۔ دمان دے مصائب خالد اقبال کول فکری بلندی عطا کیتی ہے۔ حریت فکرتے شناخت دی
جدوجہد دے پس منظر اچ اُنہاں دے وسیبی مسائل موجود ہن۔ میں محترم سسین اسلم رسولپوری دی
ایں گالھ نال اتفاق نہیں کریندا جو:

”سرائیکی ادب اپنی ابتدائی منزل اچ ہے۔ ات واسطے ایندے وچ
سارتر کول ترجمہ نہیں کیتا گیا۔ شاید ایہا وجہ ہے جو سرائیکی ادب تے سارتر
دے اثرات نہ ہووٹ دے برابر ہن۔“ (2)

وجودیت دی فکر، اپنے وجود دی جنگ، اپنی بقا دے تحفظ، اپنی تہذیب تے ثقافت
دے تحفظ واسطے جدوجہد۔ اے گالھیں کہیں ترجمے دیاں محتاج نہیں ہوندیاں۔ عالمی ادبی افکار نال
سرائیکی دان طبقہ اُردو یا انگریزی تراجم دے سانگھے، واقف تھی چلیے۔ لہذا سارتر داسرائیکی اچ

تھیوں، نہ تھیوں نال کوئی فرق نہیں پوندا۔

اوشی بقاء دی جنگ دی ہک خوبصورت مثال، خالد اقبال دی نظم ”قصہ پرائے ڈیہ نہاں“ ہے۔ انہاں ڈیہ نہاں غاصب قوت (ہاتھی) بدست تھی کے دکاناں (ملک) اُچار ڈیہ نہاں۔ ہک ڈیہ نہاں ہاتھی، ہک درزی (خر۔ غیرت مند) دی دکان (ملک) اچ آن وڑیا۔ اپنے وجود کے تحفظ کیتے:

سونڈھ دی سیوا، درزی نال سوئی دے کیتے
وَت ہاتھی درزی دی ہٹی نال، جو کیتی، سو، کیتی
پر، او ہاتھی کڈا ہیں ایں بزاروں لنگھیا، نہ

لہذا خالد اقبال دی شاعری واضح طور تے اے درس ڈیہندی ہے جو اگر کوئی شخص وی غاصب دے اگہوں کھڑا تھی ونجے، تاں او نا صرف غاصب دا مقابلہ کر سگدے، بلکہ او غاصب کول ولا، اُوں پاسے آوٹا جو گانہیں رکھیندا۔ ایندی عملی مثال امریکہ رویتنام، تے روس افغانستان ہن۔
خالد اقبال اے وی واضح کریندن جو اگر لوک جاگدے راہون تاں، کئی وی انہاں دے حقوق کول غصب نہیں کر سگدا۔ انہاں معاشریاں ای سکھ ہنڈا ئین۔ جہاں دے لوک جاگدے تے ہشیار راہندن۔

جیکر جگ دے سارے لٹھے

اکھیں بھال تے پیٹھے ریہے تاں

ہلی دا کیا بٹسی

(کوہلی دی کاوڑ۔ ص: 62)

خالد اقبال امن دا سفیر وی ہے۔ ہمیشہ کھیر، کھنڈ تے مصری دے لہجے وٹھیندے تے

سارے وسیب دی خیر منگدے۔

شکر وٹھاں، مصری وٹھاں لہجے تھیوں شیر

چا لھیں ساڈیاں تکریاں تھیوں رڈنگے تھیوں تیر

اسلحہ شاں وچ سمندراں تھیوں امن، سفیر (پندھ کوہلیاں کول)

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

پرہ باکھ داتا نگھی..... جہانگیر مخلص

انہاں دا اصل ناں جہانگیر عبدالغفور ہے۔ پر جہانگیر مخلص دے قلمی ناں نال اہٹی سُنجان بٹائی ہنیں۔ آپ 1960ء ایچ چاچا وستی احمد پور شرقیہ ایچ سینیں عبدالشکور نانچ دے گھر جے۔ آپ بی ایڈ تے ایل ایل بی تک تعلیم حاصل کر چکن۔ بہاول پور دے ادبی حلقیاں ایچ جہانگیر مخلص ہک معتبر شاعر شمار تھیندن۔

انہاں دی کتاب ”پرہ باکھ“ 1992ء، سمل پبلیکیشنز، احمد پور شرقیہ (3) دی طرفوں چھپ کے سامنے آئی۔ ”پرہ باکھ“ دا مطلب ہے۔ سجھ اُبھار دا ویلا، فجر، سویل دا، ویلا۔ اے الفاظ علامتی معنیاں ایچ ور تے گنیں۔ اوندی وجہ ایہ ہے جو ایس دور تیں آندے آندے سرائیکی شعرو ادب تے ترقی پسندی دے اثرات نمایاں تھیون لگ گئے ہن۔ سرائیکی شاعری دی ہک خوبی اے وی ہے جو ایس ترقی پسندی کوں اہٹی منزل بٹا، کے اُتھائیں دیرے نہیں لائے بلکہ پنہد کریندے ہوئے ”جدیدیت“ ایچ قدم آن رکھے۔ سینیں اسلم رسول پوری آہدن جو ”ترقی پسند شاعری، دے بعد، نویں شاعری دا، جیڑھا پیا دور آئے، اوں کئی ہنھیں علامتیں کوں جنم ڈتے جنھیں وچوں ہوا، برف، سجھ، رات، تے پکھی زیادہ مشہور ہن۔“ (4)

جہانگیر مخلص دی شاعری بدلے ہوئے حالات کوں اپٹا موضوع بٹائے۔ انہاں چولستان ایچ راہندے ہوئے چولستان دا ڈکھ بیان کیتے۔ انہاں دے ذہن ایچ اے خواب ہمیشہ توں محفوظ ہے جو اے علاقہ کڈا ایں باہر دے لوکیں کیتے وسیلہ ثابت تھیندا ہا۔ پرہا کرہ دے رُسن، ریاست بہاول پور دے سیاسی زوال تے آبادکاراں دی اتھاں آمد نال، مقامی بندہ، غریب محتاج، بے وس تے بے توقیر تھی کے رہ گئے۔ پرہ باکھ دراصل، انہاں تریہاں مسائل دانو حہ ہے۔ ایندے نال ای کہیں کہیں ویلھے ایویں ہلکی ہلکی ”دلا سے دی ہیل“ وی گھلدی محسوس تھیندی ہے۔

”اوندی پہلی کتاب ”پرہ باکھ“ وسب دے ڈکھیس دی جھاتی ہئی۔

زل موئے لوکیں دامرشیہ ہئی، اتے زلے سینگیاں کیے جیوٹ دا، ہک
دلاسه ہئی۔ جہانگیر مخلص ہوراں سرانگیکی وسب دے ڈکھاں،
محرومیاں، اتے المیاں کوں ہوں بنیادی سطح تے سمجھ کے ہک اتجھے

وسن دی شکل ڈتی ہے جیڑھا پرے پرے تیں سٹیا گئے۔“ (5)

ڈیکھٹا اے ہے جو جہانگیر مخلص دی اے شاعری جیکوں محمد ممتاز خان مرشیہ تے وسن
لکھن جیکوں میں حالات دانوحہ لکھے، کیا اے مزاحمتی شاعری ہے، احتجاجی شاعری ہے یا اے
جدیدیت ارج شمار تھیندی ہے۔ جدیدیت اپنے عہد دے مسائل کوں نشا بر کرٹ دے نال نال
انہاں مسائل دے خلاف مزاحمت (مقابلے دارستہ) ڈکھیندی ہے۔

اپنے ”وجود دے انکار“ دے خلاف انسان احتجاج وی کریندے تے اپنے وجود، دا،
دفاع وی کریندے۔ انسان دی خواہش ہوندی ہے جو اوندے ہووٹ کوں تسلیم کیتا ونجے۔ اوندی
شناخت نہ مٹ ونجے۔ اوکوں اوندے مرتبے تے منصب مطابق مقام ڈتا ونجے۔ اے خواہش اوں
ویلھے لکارتے مزاحمت بنی ویندی ہے جھیں ویلھے کہیں کولوں اے چیزاں چھک گھدیاں ونجن۔

جیڑھی ساڈے سر تے رکھی ہئی، او پگ ہے لیر کتیراں کیوں؟

ساڈے گل وچ طوق غلامی دا، ساڈے پیراں وچ زنجیراں کیوں؟

منصف دی ظلم کچا ہری وچ، تصویر اساں کیوں بنی ویندوں؟

ہن ضابطے ساڈے رووٹ تے، ساڈے بولٹ تے تعزیراں کیوں؟

جئیں ویلھے جہانگیر مخلص کوں ایس کیوں دا جواب نیں ملدا تاں او بے چین تھی ویندن

۔ انہاں دی اے بے چینی اوں ویلھے تاں ہوں شدید تھی ویندی ہے جڈاں او ڈیڈھن جو اتھو

س دے لوک:

”اپنے ہال گھیندے ڈیکھ کے، توں مونھوں نہ بولیوں“

انہاں مظالم کوں ڈیکھ تے انہاں دے اندر قومی شناخت دا تصور پنچتھ تھیندے۔ اپنی

شناخت تے سُنجاٹ دا تحفظ اوں ویلھے داسب توں اہم تقاضا ہا۔ جہانگیر مخلص جیڑھے علاقے ارج پٹھے

ہن تھئے اُتھاں باہروں آوٹ آ لے لوکیں نیں اُتھوں دے بندے دا اُس تس تے اوندی نمناں تا دا غلط
مطلب گھدے۔ انہاں ڈیہاں ”کرش ڈیوایا“ جھیں نعرے سامنے آئے۔ ”عصری تقاضیاں توں
بے نیاز تھی کے، کوئی شاعری وی ترقی دا پندھ جاری نہیں رکھ سگدی (6)۔ اُنھاں وی ایہو آکھے جو:

جے اپنے لکھیں دے گھر کوں بچا سگدیں ، بچا مخلص

اُجاں دریا دی چھل ہے پی ، اُتوں برسات کیا چکھدیں

اُنہاں اپنے وسیب کوں بچاؤں دی چھڑی کوشش ای نہیں کیتی ، بلکہ اُنہاں نیں اُتھوں

دیاں مقتدر قوتاں کوں اے باور کرائے ، جو اُتھوں دے لوک وی اُنہاں ریت انسان ہن۔ اے

لوک زندگی دا ادراک رکھیندن تے اُنہاں ریت زندگی گزراٹا چاہندن۔

ساکوں ٹھڈے وٹ دی چھاں ہووے

کہیں جھوک تے ساڈا ناں ہووے

جہانگیر مخلص دی اے آواز، سارے چولستان دی آواز ہے مگر شاید ہک عرصے توں

حکومتی بے توجہی دی وجہ توں چولستانی حکمرانیں توں مایوس تھی گئیں۔ لہذا جھیں ویلھے جہانگیر مخلص

اُنہاں دی مایوسی دانوحہ لکھے، تاں اُنہاں کوں اُتھاں ہوں پذیرائی ملی۔ شہرت ملی، شہرت جتھاں

انسان کوں خوشی عطا کریندی ہے اُتھاں بعض اوقات اوندی فکری ترقی دی راہ ایچ رکاوٹ وی بن

ویندی ہے۔ ”پرہ باکھ“ دی ڈھیر ساری شاعری تے مایوسی دا سایہ ہے۔ ایں واسطے ایکوں پروفیسر

ممتاز خان وی ویسٹ لکھے، تے میکوں وی اے چولستان دے لوکیں دا ویسٹ محسوس تھیندے۔

ڈُکھ گھر گھر وٹدیج ویس

تاک سنکھ دے ویلج ویس

سر ، دا ، پٹکا ، سنجال رکھیں

سر تاں اُونویں کیچ ویس

اُنہاں دی مایوسی اتنی زیادہ تھی ویندی اے جو او زندگی کوں پندھ کریندا ڈکھ تے وی

زندگی نال گٹھانیں گنڈھیندے بلکہ او اتنا وی آکھ ویندن جو

ایں دھرتی دے سینے اُتوں ہر ہک بوٹا پٹو

چھوڑو بھل صفائی مخلص ساڈیاں قبریں کھٹو

(پرہ باکھ - ص: 40)

لیکن او ایس گالھ داضرور ادراک رکھیندن جو چیز ہے لوک چیز ہا ویسب تے ویسب
دے معتبر لوک بے عمل تھی وچن تاں انہاں کوں جیندیں جی ”مویاں وانگوں جیون“ سانویں زندگی
گزرائی پوندی ہے۔ انہاں کوں آپٹیاں خواہشاں دفن کرنیاں پوندین۔ پر چیز ہے لوک پرہ باکھ
دے ویلھے جاگ کے، سچ دی راند، رسیندن۔ آتھیں چنگے کم کریندن، جھاں دے کرن نال
افراد تے تو ماں معزز سڈ ویندین، تے او، تو ماں درد عذاب توں چھٹکارا حاصل کر گھندن۔

پرہ باکھ دا ویلا تھی گئے، اٹھو سچ دا، ورد کروں ہا
چیز ہا نندر دی راند رسیسی، اوہو درد عذاب جھلیسی

اپنے مرحلے تے آئے جہانگیر مخلص دی شاعری اے ڈس ڈیندی ہے جو او کوں ویسب

دے اے ساری صورتحال قبول کانتی۔ او ویسب دی ایس ساری صورتحال کوں رد کریندے جتھاں
☆ طبقہ امراء اپنی شناخت ختم کیتی ویندے۔ اگر غریب کہیں دامتاج تھی کے رہ گئے تاں
لکھو کے حکمران وی اچ ٹوپی اچ، ہک ادھ پڑوپی داٹے پنٹن تے مجبور تھئے کھرن۔
☆ او پاہروں آوٹ آ لے خود ساختہ معزز تے دھرتی جائے لوکیں دے جاہل ان پڑھ
سڈ بچن کوں وی قبول نہیں کریندے۔

☆ او کوں وسییاں دی بے عملی (نندر) وی قبول کانتی۔ او چاٹن جو چیز ہے قوم سم ویندی
ہے، فطرت اوندے مقدر اچ عذاب لکھ ڈیندی ہے۔

”کہیں وی جبر یا ناپسندیدہ صورتحال کوں ذہنی طور تے قبول نہ
کریندیں ہوئیں، اونکوں رد کرٹ، ول اوندے خلاف نفرت، کاوڑ دا
اظہار کرٹ، ایندے بعد دیاں منزلاں (Sketches) زبانی
احتجاج، عمل مزاحمت وغیرہ ہن۔ لیکن ایس حوالے نال ادبی، صحافتی
اظہار دی مزاحمت دے زمرے وچ آندے۔“

انہاں دی شاعری اچ ویسی ثقافتی قدراں ہک بھرویں رنگ نال موجود ہن۔ سچ تاں
اے ہے جو کئی وی شاعری اپنے ویسب توں کٹ کے زندہ نہیں رہ سگدی۔ اوندیاں پاٹریاں جتناں
دیاں دھرتی اچ ہوسن، اوند اوٹ اتنا ای گھانا، کھنڈیا ہو یا تے سایہ دار ہوسی۔ مخلص دی شاعری اچ

اساکوں وسیب دے رنگ (مظاہر، جھانیں، ورتاوے دیاں چیزاں) جاہ جاہ تے نظر دن۔ انہاں دی شاعری ایچ سرائیکی وسیب، اتھوں دے تڑ، جھوک، گریڑا، گوپے، ٹوبھے، گھاٹ، گھاٹ ایچ پھاتے لوک، جھگی، در، درسال، ٹوٹھے، ہولے لے ڈاڑھے سر، دے لوک، بگھیاں ڈاچیاں، پٹے کھوہ، پوڑاڈ اند، ڈینڈ، ڈینڈ دے نلے، دھاڑیں، گوکاں، ڈکھ، رداساں، چھر کیاں، سب کجھ نظر دے۔ فکر دے نال نال انہاں دی شاعری فنی لحاظ نال وی ہک بھرواں رنگ رکھیندی ہے۔ انہاں دی شاعری ایچ سرائیکی محاورہ، علم بیان دیاں صفاں، کہیں صورت حال کوں سنگارن سانگھے بر موقع تلازمے..... اپنی ہک نویکلی سُچاٹ رکھیندن۔

ماکھی، کھنڈتے کھیر پلایا، میں جینھاں کوں ماس کھوایا او ہے میڈے
 کیتے بن گنین، مونھ دے رُکھے کھارے لوک جھگی، در، درسال وی
 کیننی، کوئی انہاں دے نال وی کیننی کھیڈن و نچن ڈ سو میکوں، لیٹے
 پٹے، ہارے لوک۔

کہیں کوں پلاوٹن دی صورت حال کوں واضح کرن لو، او ”ماکھی“ کھیر، کھنڈ دے تلازمے ورتیندن۔ ایویں ای لیٹے پٹے، ہارے لوکیں دی حالت زار بیان کریندے ہوئے لکھدن جو انہاں دی جھگی، در، درسال، وی کیننی۔ تڑ، تاڈا، نہ جھوک گریڑا، نہ گویا، نہ ٹوبھے“ بے وسی دے اظہار لو، موثر تے مکمل تلازمے ہن۔

”پلے ساڈے دھیلہ کیننی“ محاورے داسوہٹا استعمال ہے۔ کتھائیں کتھائیں اساکوں ساختیات تے پس ساختیات (De-construction) دے جھٹکے وی ملدن۔ پر اے رنگ جہانگیر مخلص دی شاعری زیادہ نہیں ملدا۔ پس ساختیات توں مراد کہیں لفظ کوں نویں معنی ایچ، تے ساختیات توں مراد لفظ توں نواں لفظ بٹاؤن اے۔ مصنوعی طور تے انہاں دی نظم ”جیندا وداں“ ص 44۔ ایندی ہک سوہٹی مثال ہے۔ او تھوڈ مندر بچن، اپنے بُت کوں اپنے رنگ ایچ رنگٹا، ساہ کوں سیتاں دی سولی تے ٹٹکٹا، جھنیں مصرعے لکھ تے ایندا اظہار کریندن۔ ایویں ای ہک جہاہ تے اوصبر دے لفظ توں ”صبریں“ (ص: 58) لکھ کے نواں لفظ بٹیندن۔ اے ساختیات اے۔ اے ساریاں گالھیں جہانگیر مخلص کوں جدید شاعری دا ہک معتبر تے مضبوط حوالہ بٹاڈیندن۔

☆☆☆☆☆☆☆☆

جیون دا سنجوک تے ارشاد تو نسوی

ارشاد تو نسوی دا تعلق ڈیرہ غازی خان دی تحصیل تونسہ نال ہے۔ تونسہ اپنی ثقافتی قدراں تے اپنے ویسی حوالیاں نال اپنی نویکلی سُنجان رکھدے۔ ذہنی زرخیزی تے معاشی تفکرات ،... ایں شہر دی خاص سُنجان ہن۔ انہاں معاشی تفکرات نہیں اتھوں دے بندے کوں ہمیشہ مسافری تے بے گھری دا، ذائقہ چکھن تے مجبور کیتے۔

دُنیا اِچ ساریاں قوماں دے اپنے اپنے اخلاقی، معاشی، سیاسی، معاشرتی، مابعد الطبیعیاتی تے روحانی تصورات ہوندن۔ پر اے قوماں انہاں تصورات دے نال نال اپنے عصری تقاضیاں کوں وی سامنے رکھیندن۔ انہاں دا عصری شعور اتنا وسیع ہوندے جو او کہیں وی طرح دی بو طیقا (Utopia) اِچ پناہ نہیں گھندے۔ عملی زندگی وِچ او، قوماں کہیں رومانس دا، شکار نہیں ہوندیاں۔

اساڈے ہاں ہک مسئلہ اے وی ہے جو اساڈے ہوں سارے خود ساختہ اخلاقی، تصورات دقیا نوسی ہن۔ کتھائیں کتھائیں اساڈے روحانی تصورات اتکھیں وی ہن، جنہاں دا تحفظ کریندے ہوئے اساں عصری تقاضیاں کوں نہ صرف بھل ویندے ہن، بلکہ انہاں کوں قربان وی کر ڈیندے ہن۔ اے مسئلہ اتھاں انفرادی وی نہیں، بلکہ اساں اجتماعی بے خبری دا شکار وی ہن۔

ارشاد تو نسوی ہک مہان دانشور تے شاعر ہن۔ جیڑھے ایں اجتماعی بے خبری دے خول کوں ترور کے باہر آئین۔ انہاں اپنا ہک نویکلا دگ پٹے۔ انہاں سماجی تے ثقافتی زندگی کوں ہک نویں تنظیم تے ترتیب نال پیش کیتے۔ سرائیکی شاعری اِچ اشوالال توں بعد، شاعری دا مزاج بدلن دا اے ڈوجھاوڈ امظاہرہ ہئی۔

بابل تیں توں کجھ نہیں منگدے
 نہ گھر ہار ، نہ کت نہ ڈھول
 ساکوں ساڈے پیر ولا ، ڈے
 ساڈے پیریں جھانجھر پا ڈے
 ہک واری ول ٹرن سکھاڈے

(ڈوجھی نظم۔ خواتین دے عالمی ڈینہ تے۔ ص 68)

ارشاد تو نسوی دا جیوٹ نال سچوک بناواں دا اے ہک بہوں وڈا آہر ہئی۔ حضرت عمرؓ اپنے
 ہک گورنر کوں آکھیا جو ”لوکیں کوں انہیں دیاں ماواں آزاد چٹے توں انہاں کوں قید کرن آلا کوں
 ہیں۔“ ایویں ای، روسونے وی اپنے عہد انج اے آواز بلند کیتی جو ”انسان، آزاد چے، پر جتھاں
 وی ڈیکھو او زبیراں انج جکڑیا ہو یا، نظر دے۔“ ارشاد تو نسوی ایہو آہدن جو:

ساکوں ساڈے پیر ولا ڈے
 ہک واری ساکوں ٹرن سکھا ڈے

اپنے بابل توں ”حریت فکر“ منگن دی اے پہلی بھرویں کوشش ہئی۔ ایہو ای ارشاد
 تو نسوی دی شاعری دا مرکز نقطہ ہے۔ اس نقطے ساکوں دھرتی دے ڈوجھیاں مسائل دا ادراک
 ڈتے۔ اتھائیں ارشاد تو نسوی طبقاتی ونڈ دی نشاندہی کیتی ہے۔ انہاں بندے تے ڈکھ کوں محسوس
 کیتے اتے اپنی بے چینی دا اظہار کیتے۔ انہاں کوں اپنے عظیم ہووٹ دا وی ادراک ہے۔ او خود کوں
 اتے اس ویسب کوں ”بے موسم دے میوے“ سمجھدن۔ جیکوں ہر کوئی کھا ونا چاہندے۔ او، آہدن
 سچ تاں اے، ہے، جو ایکوں ہر کوئی کھاواں کوں لگا ہوئے۔ اس جابرانہ سوچ دا اشارہ کریندے
 ہوئے او آہدن جو:

ساڈے ویڑھے سچ چھٹے

ہے دے ویڑھے ، جاوے

سمجھ نہ ساکوں آوے (ص: 23)

اس ساری صورتحال انج او بے چینی دا شکار تھی ویندن۔ حالات دی اس وکڑتے
 انہاں کوں اس روون آندے، جو او کندھیاں تے بہہ روندن۔

جو ہووے او سمجھ نہ آوے
 جو سمجھ نہ آوے ہووے
 جوگی بن کے کن پڑاوے
 جنم سچل نہ ہووے

(نوں نال سچوک - ص: 71)

اِس لمحے ارشاد تو نسوی وجودی فلسفے دے قریب آویندن۔ اُنہاں کول اپنے ”لاشینے“
 تھیون دا، خوف شروع تھی ویندے۔ او پیر فرید کول آلا کریندن، اُتے آہن جو ”میں اُروار نہ پار“
 (ص: 19)۔ پر سچ تاں اے ہے جو اِس لاشنیت دے احساس اُنہاں کول زندگی دا ادراک ڈتے
 ۔ اوزنگی دے سفر دا نواں پنڈھ کرن توں پہلے ہک دفعہ تان ای وی سوچیندن جو:

مِل پووے تاں جوگی

جے نہ ملے ، روگی (ص: 74)

پر جنیں ویلھے او اِس راہ دے سارے بھرگیں کول بھوگن دا فیصلہ تے حوصلہ کریندن،
 تاں او پڑتے آویندن۔ پر او سمجھدن جو پہلے انسان آپ کول سر پوتر کرے۔ اپنے من کول صاف
 کرے۔ اپنے مندے کماں تے روکے اپنے آپ کول دھوکے کچھے پنڈھ تے نکلے۔ او سمجھدن جو
 اِس پنڈھ تے نکلن توں پہلے بندے کول آپٹیاں صلاحیتاں دا ادراک ہووٹا چاہیدے۔ او اُنہاں
 پولیٹیکل ورکراں کول وی مہٹا ڈیندن۔ جیڑھے آپٹیاں صلاحیتاں نالائق قیادت دے حوالے کر
 ڈیندن۔ جیڑھا

اُکھیں ڈے کے سچھ گولے

کینجھاں مورکھ منت

ارشاد تو نسوی سمجھدن جو بندہ کول منزل تے پہنچن سا نگھے اہٹی بھاہ آپ ہالٹی پوندی
 ہے۔ اگر لوک انفرادی سطح تے سوجھل ذہن تے منطقی دلائل رکھین تاں اُنہاں دی قیادت وی خود
 بخود ٹھیک تھی ویسی اُتے وسیب دے ڈکھ وی ٹل ویسن۔ پر اگر قیادت کوتا اندیش تے عصری
 تقاضیاں کول سمجھن توں گریزاں ہے تے کیا تھی پیا بندے کول اپنا اندر صاف رکھنا چاہیدے۔

جے کوئی رستہ نہیں ڈس گدا
 ول وی اوندے ذہن توں یارو
 سارے موسم دے خواہیں کول
 کوئی وی بندہ نہیں کھس سگدا

ساوٹن آوے یا نہ آوے (ص: 29)

وڈی شاعری دا ہک سوہٹپ اوندے وچ ورتیاں گیاں علم بیان دیاں خوبیاں (صنائع
 تے بدائع) ہوندئیں۔ انہاں وی اہٹی شاعری کول علامتاں نال ٹھہرائے انہاں دی شاعری ایچ
 ورتیے گئے استعارے، تراکیب تے محاورے انہاں دی شاعری کول فنی طور تے رنگین بنا ڈیندن۔
 روح دے پھٹ چچلانڈے رہ گئے، کہیں مرہم نہ لایا

ہر پاسوں وٹھے دیاں خبراں، آن پندھیٹرو ڈیون
 کتھائیں کتھائیں انہاں دی شاعری وچ ساختیات (Strueturalism) تے
 کتھائیں کتھائیں (De-Construetion) پس ساختیات دی جھال نظر دی اے۔ ”پور
 نچندر، ہڈ دی، ہڑی۔ ص 47“ وچ نچن توں نچندر، ساختیاتی اضافہ ہے۔ انہاں دی شاعری ایچ
 مروج لفظ کول نویں معنی ڈیون De-Construetion دی عمدہ مثال ہے۔

”ایں نظم ایچ ڈکھ، دارو، اندھاری رات، بیلہ، مری تے رادھا جھیں
 الفاظ اسڈے کلاسیکی تے صوفیانہ ڈکشن دا حصہ بن، پر انہاں دی
 مقبولیت نویں زمانے دی مونجھ تے فکر وچوں نشا برتھیندی ہے۔“

(سرائیکی شاعری تے اہو کا بندہ۔ ممتاز خان۔ ص: 82)

وڈی شاعری دا ہک وصف اے وی ہوندے جو اپنے قارئین کول نویں لغت ڈیندی
 ہے یا ول او صدیاں توں ورتیے و نچن آئے لفظیں کول نویں معنی ڈیندی اے۔ انہاں اہٹی شاعری ایچ
 ”جوگی، اوندی مری، درشن، درشن، کتن، رانجھا، سہا بگٹ، بابل، کنت، ڈھول،
 جھانجھر، مورکھ تے محبت“ جھیں ورتیے گئے لفظیں کول نویں معنی عطا کیتن۔
 انہاں دی شاعری تے تبصرہ کریندے ہوئے پروفیسر ممتاز خان آہدن جو:

”ارشاد تو نسوی دے مجموعہ کلام ”ندی ناں شجوک“ وچ ساکوں معاصر
 ویسی تے عالمی شعور دیاں ہوں اعلیٰ و نکلیاں نظر آندین۔ انہاں دا
 شمار، سرائیکی زبان دے انہاں شاعراں وچ تھیندے جن ہاں اہٹی
 کلاسیکی روایت کوں اگاں ٹورتے اہو کے شعور نال اوندے برچن۔“

(اہو کا پندھ۔ ص: 80)

انہاں دی شاعری اچ نظر آون آلی ایس صوفیانہ لغت دے پچھوں انہاں دامتراج ہے
 ہیرھا مسلسل حضرت سلطان باہو، شاہ حسین، بلھے شاہ تے خواجہ فرید توں متاثر تھیند اراہندے۔
 انہاں دے مزاج تے بھگتی تحریک دے اثرات وی نظر دن۔

لُون لُون پیر کرے ساڈی لُون لُون پیر کرے
 ہک ہک لُون وچ سو سو چشمے تھل ، جھل ، پیر کرے

ارشاد تو نسوی وسیب دے خلاف تھیون آ لے ہر زوار دے خلاف آواز اٹھیندن۔
 وسیب دا استحصال بھانویں مارشل لاء دے حکمران کرن یا بھانویں جمہوریت دے ناں تے بٹن
 آلیاں حکومتاں اوحقی سچی گالھ ضرور کریندن۔ او عوام دی بے حسی تے وی احتجاج کریندن۔ پر
 کہیں کہیں ویلھے ایویں محسوس تھیندے جو او حوصلہ چھوڑی کھرن آتے مایوسی دا ہلکا جھیاں سایہ
 انہاں دے نیڑے چھدا پئے۔

ساڈے اُتوں پانی ویہہ گیا تے اندروں سک گئے گھا
 اسماں ہک واری ول جمدے پر کینکوں آہدے ماء
 ایویں ہک جھاہ تے آہدن جو:

اندر باہر ہو موسم کون سنبھالے ٹھاٹے ہو
 انہاں دی نظم ”عیسیٰ“ وڈے موضوع دی ہک نظم ہے۔ عیسیٰ انسان کوں بہوں سو جھل
 رستے ڈکھائے۔ شاعر، دے خلاف وی غاصب قوتاں متحرک تھین۔ کیوں جو او کوں عیسیٰ سمجھن
 لگے، گھن۔ بھل شاعر دا پٹا ”عیسیٰ“ کہیں وڈے وژن توں خالی ہے۔

میکوں آہدن توں مجرم ہیں
 کالی گھپ اندھاری رات اچ

توں ماچس دی تیلی ہال تیں، سگر یٹ لیندیں
توں عیسیٰ ہیں

میڈے نزدیک ایں نظم دیاں آخری ڈوسطراں ایں ہوون ہا جو
توں ماچس دی تیلی ہال تیں، سو جھل ڈیندیں
توں عیسیٰ ہیں“

تاں اے نظم ہک دڈی نظم ہووے ہا، تے ایویں سو جھل ڈیوے ہا ”جیویں عیسیٰ“ اپٹے
عہد کوں سو جھل وٹا یا ہئی۔

لیکن سچ گلہ ہے جو ایں گلہ توں علاوہ انہاں دی شاعری ہک مکمل جدید شاعری
ہے۔ جیڑہا فنی تے فکری خوبیاں نال سنوری تے سچی ہوئی ہے۔ انہاں اپنی شاعری دے ذریعے
اچو کے بندے دے بنیادی تصورات کوں موضوع بٹا کے اچو کے تقاضیاں دے مطابق ہک مکالمے
دی شروعات کیتی اے۔ انہاں نظم ”جوہگی“ اچ نا صرف ”تن مارن“ دارستہ ڈکھائے، بلکہ انہاں
پیاں نظماں اچ ”کتن نہ بھلیس، سوہٹی نینگر“ آکھ تے اوں رستے دی نشاندی وی کیتی ہے۔
انہاں ”کندھاں ڈسن تاں رستے بٹن“ جھیں مصرعے ڈے کے، وسیب کوں مسائل اچوں
کڈھن دی جیڑھی کوشش کیتی اے او انہاں دی شاعری کوں ہمیش تازہ تے سو جھل رکھسی۔

سرائیکی ڈوہڑے دا پندھ

ڈوہڑے دی سب توں سوہٹی گالھ تے نوکلکاپن اے ہے جو شاعری دی اے ونکی صرف تے صرف سرائیکی شاعری دا حصہ ہے۔ سرائیکی شاعری اچ اے ونکی اتنی عام ہے جو اکثر شعراء اپنی سرائیکی شاعری دا آغاز، ڈوہڑہ لکھ تے کریندن، پر اے ونکی اتنی مشکل ہے جو کئی نامور شعراء ایندے اچ طبع آزمائی وی نہیں کریندے، حالانکہ او شاعری دیاں بیاں صنفیں اچ نامور شاعر گئے ویندن۔

ڈوہڑا کیا ہے؟ ڈوہڑے دیاں ڈو مختلف تعریفاں سامنے آئین۔ پہلی تعریف اے ہے جو بیت (یعنی ہک شعر) کوں ڈوہڑا (یعنی ڈبل، ڈہرا) کرڻ دا عمل ہے۔ پر ضروری ہے جو ایں ڈوہڑے اچ بیان کیئے گئے بیت دا مضمون ہک مٹھ (یکجا-Compact) ہووے۔ ڈوہڑے کی تعریف اے ہے جو "اے" ڈو، "ہرا" ہے۔ "ہڑ" سرائیکی اچ طغیانی کوں آہدن۔ یعنی شاعر دا، اپنی جذباتی طغیانی کوں بیان کرڻ ہے۔ ایں تعریف دے مطابق ڈوہڑے دے پہلے ڈو مصرعیاں اچ جذبات دی لہر، اُچی، بلند تے فراز ہووے، تر تہجھا مصرعہ دل دھیمیاں تے چوتھے مصرعے اچ جذبات دی لہر ول اُچی ہووے یعنی "طغیانی" "ہڑ" ڈو، واری، آوے۔ ایں سانگھے ایکوں "ڈو، ہرا" آکھیا ویندے۔

ڈوہڑا کہیں حدتیں رُباعی نال ملدا اچلدا ہے۔ رُباعی تے ڈوہڑا ہکے وزن، ہکی بحر، اچ لکھے ونج سگدن۔ پر ڈوہڑاں دی شکل (ہیئت Form) اچ فرق ہوندے۔ ڈوہڑے دے چارے مصرعے ہم قافیہ ہوندن، پر رُباعی دا تر تہجھا مصرعہ ہم قافیہ نہیں ہوندا۔

میڈے نزدیک سرائیکی ڈوہڑے کوں اسان تر اے قسماں ونج تقسیم کر سگدے ہیں۔

1: ہیئت (شکل Form) دے لحاظ نال ڈوہڑا

2: موضوع دے لحاظ نال ڈوہڑا

3: مزاج دے لحاظ نال ڈوہڑا

ڈوہڑا اپنی ہیئت (شکل - Form) دے لحاظ نال گوکہ، رباعی دے نال ملدے جلدے، پر رباعی دا پہلا، ڈوہڑا جھاتے چوتھا مصرعہ ہم قافیہ ہوندن - جڈاں جو ڈوہڑے دے سارے مصرعے ہم قافیہ ہوندن - ابتداء اچ ڈوہڑا چار توں زیادہ یعنی چھینیں چھینیں تے ست، ست مصرعیاں دا، وی لکھیا دیندا ہئی۔

6,6 تے 7,7 مصرعیاں دے ڈوہڑیاں کوں ڈیکھوں تاں ڈوہڑے دیاں ڈوہڑیاں تعریفاں یعنی ڈوڑا (ڈبل، ڈوہیت) تے، ڈوہڑا، یعنی ڈو، طغیانیاں (ہڑ) بے معنی تھی تے رہ ویندن۔ لیکن اے گالھ درست ہے جو ڈوہڑے کوں اوندی ہیئت (شکل) اچ ڈوہڑا، ہی آکھیا گئے۔

موضوع دے لحاظ نال گالھ کروں تاں، ہجر، فراق، سوز تے گداز دے موضوعات اچ گندھا ہو یا ڈوہڑا تصوف، حمد، نعت، واقعات کر بلا، داستانی کردار (سسی، چنل، ہیر، رانجھا) فطرت دے مناظر تے موسماں دے موضوع تے گالھ کریندا ہو یا، جدید موضوعات کوں اپنی شکل اچ پاتے ڈوہڑا دیندے۔ اچو کاڈوہڑا اوسب دے مونڈھے نال مونڈھا ملاتے کھڑے تے وسیب دے ہر مسئلے کوں اپنا موضوع بنیندا پئے۔

ہجر، وصال، عشق، عشق دے رنگ تے عشق دیاں گالھیں، جتھیاں تریمت کوں ٹھاندین، اُتھیاں شہیت مرد کوں نہیں ٹھاندیاں۔ ایں سانگھے ڈوہڑا مزاجاً، تریمت مزاج ہے۔ ڈوہڑے اچ عشق تے عشق دے جذبات دا اظہار زیادہ تر اساکوں تریمت دی طرفوں نظر دے۔ ڈوہڑے دی تارت دو، دیدھنواؤں تاں اساکوں سرا سکی اچ پہلا ڈوہڑا، حضرت بہاء الدین زکریا ملتانی دے، جیڑھا انہاں حضرت حمید الدین حاکم کوں لکھیا ہے۔ آپ نے لکھیا جو:

حکم آپ ہیں ، حکم آپ وچار

جے ون گاؤں سے کئی دلار دلار

جے دن لدھیا ، مندے بچھ نہ ہار

جیں تانگ ، نہ تولھا ، کیویں لنگھسی پار

حضرت بہاء الدین زکریا توں بعد اساکوں سرا سکی ڈوہڑے پاکستان اچ ملدن۔

حضرت بہاء الدین زکریا ملتانی دے ہم عصر، حضرت بابا فرید الدین گنج شکر دے لکھن۔ انہاں
 توں ہوں بعد قصہ ہیر رانجھا دے پہلے خالق ”دمودر داس، جیڑھے اکبر اعظم دے عہد دے
 (موجودہ ضلع لیہ تے جھنگ دے درمیان دے علاقہ ایچ) شاعر ہن۔ انہاں ایں قصے کوں
 دہڑیاں دی صورت ایچ بیان کیتے۔

ہیر دے من وچ رانجھن وے، حال نہ چاٹے کوئی
 رانجھا رانجھا کیکوں آکھاں، آپے رانجھن ہوئی
 رانجھن ہیر تے ہیر، رانجھن دی، رتی فرق نہ کوئی
 آکھ دمودر بہار عشق دی، دوئی جان سکوی

ایں عہد توں بعد، اسا کوں سید علی حیدر ملتانی، لطف علی، حمل خان لغاری ہوں اہم ناں
 بلدن۔ علی حیدر ملتانی (1747ء-1811ء) ڈوہڑے ایچ سماجی تے سیاسی موضوعات کوں
 متعارف کرائے۔

بھی زہر، نہیں جو، کھا، مرن، کچھ شرم نہیں ہندوستانیوں
 کیا حیا انہاں راجیاں توں، کچھ لُج نہیں تورانیاں توں
 کھیڑے بھر بھر ڈیون خزانے، فارسیاں نوں، خراسانیاں توں
 انہاں تصوف دے موضوعات ایچ ویسی لفظ تے ویسی علامتاں ورتین۔ ”بلن، سکی،
 سنی، سجھ، متھے دا بھاگ، سوہٹی، مدھاٹی، رڑکٹ“ وغیرہ جھیں لفظاں نیں انہاں دی شاعری کوں
 دھرتی نال جوڑے۔

حضرت بہاء الدین زکریا تے بابا فرید توں گھن کے لطف علی تے نوروز دے عہد تیں
 پچدے پچدے تیں سرایکی ڈوہڑے کوں ہک اہم شاعر نصیب تھیا۔ انہاں داناں حضرت
 سلطان باہو ہے۔ انہاں دا عہد (1629ء توں 1785ء) دا ہے۔ انہاں ڈوہڑے کوں ”ہو“
 دی جاگ لئی۔ انہاں دا ”ڈوہڑا“، ”ہو“ دے سحر ایچ آگے، جو اے سامع تے، قاری تے وی
 ”ہو“ دا اثر طاری کر ڈیندے۔

ایمان سلامت ہر کوئی منگے، عشق سلامت کوئی ہو
 منگن، ایمان، شرمادون عشقوں، دل نوں غیرت ہوئی ہو

جس منزل توں عشق چھاوے ، ایمان نوں خبر نہ کوئی ہو
 میرا عشق سلامت رکھیں باہو ، ایمان دیاں دھروئی ہو
 انہاں توں گھن کے ”احمد خان طارق تک ، ہر نامور شاعر سرائیکی ڈوہڑے کوں اپنی
 دھرتی ، اوندے مظاہر ، اوندی ، اسطور تے اوندی ثقافت نال جوڑ کے رکھیے۔ عشق دامن ج تے
 عاشق دا حوصلہ ڈیکھو:

دودھ تے دہی ہر کئی رڑ کے ، عاشق بھاہ رڑ کیندے ہو
 تن چٹورا ، من مندھاٹی ، آپیں نال پلیندے ہو
 دکھاں دا بٹرا کڈھے لسکاوے ، غماں دا پائی پیندے ہو
 نام فقیر تہاں دا باہو ، جیڑھے بڈاں توں مکھن کڈھیندے ہو
 میر حمل لغاری دے ڈوہڑے دیاں ڈولائناں ڈیکھوں تاں ساکوں اندازہ تھی ویسی
 جو انہاں دی شاعری وچ کتنا آہنگ ، شعریت تے موسیقی ہے۔

میڈا دلدار مٹھا منٹھار آوے غم خوار سٹاں کم کار ڈیکھاں رُخ یاردا
 اکھیں پرنور سدا مخمور گھن دیاں گھور کرن ڈکھ دُور بہرہ بیماردا
 سرائیکی ڈوہڑے دے بارے چونکہ میں پہلی وی گزارش کر چکاں ، جو اے
 خالصتاً سرائیکی وسیب دی شعری ونکی ہے۔ ایس سانگھے سرائیکی ڈوہڑے اچ صرف مسلمانیں ای
 طبع آزمائی نہیں کیتی بلکہ اتھوں دے ہندو شعراء وی اپناں بھرواں حصہ شامل کیتے۔ ایس موضوع
 تے گالھ کریندے ہوئے کیفی جام پوری لکھدن جو:

”ہندو شعراء وچ پنڈت چندر بھان مست تے دھرم داس ملتان دی دے
 ڈوہڑے بہوں مشہور ہن۔“

(کیفی جام پوری ، سرائیکی شاعری۔ ص 173)

اہو کے دور اچ ہندوستان اچ سرائیکی شاعری تھیندی پئی ہے۔ مہندر پرتاپ چاند ، یو
 - بی ہنس تے پرم ویر ڈھینگراں سرائیکی ڈوہڑے دے معروف ناں ہن۔ یو۔ بی۔ ہنس تاں
 بک ریاست دے راج کوی (ملک الشعراء) وی ہن۔

سرائیکی ڈوہڑے بنیادی طور تے بے قابو جذبات دے پُروکار انداز اچ اظہار دا ذریعہ

گزرے ویلے یاد کرٹ، من پر چاوٹ، یاداں کوں بگل، لاروون، کہیں یاد، تے جہمرا پاوٹ، تے کہیں یاد تے شرمادوٹ، جہیں موضوعات توں گھن کے معاشرے دے ہر موضوع تے لکھیا ویندا پئے۔ ایکوں گادھی تے پٹھے بندے توں گھن کے چاندنی رات اچ اٹھیں تے سفر کریندے پندھیڑو تے جنواںاں خوب گائے تے رچ ٹھہرائے۔ ایکوں چھیڑو مری تاں گاء کے دل تے تار چھیڑن، تے کتھائیں کہیں ویلھے شام کوں ولدے چھیڑو گاء تے ساری شام کوں موبجھا کر، ڈیندن۔

ایکوں گھڑا بھریندی نینگرا ادا کیتے، تاں آپٹیاں ساریاں اداواں وی ایندے اچ شامل کر چھوڑین۔ قوال قوالی اچ شامل کر کے سامعین تے وجد طاری کر ڈتے، ذاکر حسینی ڈوہڑے پڑھ کے ہراکھ کوں رواڈتے، تے ایکوں احمد خان طارق، نیں فن تے فکر دی معراج تے چچائے۔ سرائیکی ڈوہڑے اچ سرائیکی وسیب جاگداتے ساہ گھند محسوس تھیندے۔

سرائیکی اصناف شاعری اچ سرائیکی ڈوہڑے بہوں ساری ترقی کیتی ہے۔ ایندی بنیادی وجہ اے ہے جو سرائیکی شاعری دراصل سرائیکی مشاعرے نال گنڈھی کھڑی ہے۔ اتھال اوں شاعر کوں مشہور تے وڈا شاعر سمجھیا ویندے، جیڑھا مشاعرہ لٹ گھندے اے مشاعرے کوں پدھن تے مشاعرہ لٹن سانگھے ڈوہڑا ہک مؤثر صنف ہے۔ گوکہ فکری لحاظ نال جتنی سرائیکی نظم یا سرائیکی کافی ترقی کیتی ہے اتنی ڈوہڑے نہیں کیتی۔ وے وی ڈوہڑا ایں گالھوں مؤثر ہے جو اے شاعر دی شہرت دی بنیاد بنڈاپے۔ ڈوہڑے کوں جنیں ویلھے، گلوکار، گاہندے تاں شاعر داتعارف وی، گیت دے نال نال پندھ کریندا پیا ہوندے۔

اچو کے دور اچ ڈوہڑے دے شعراء اچوں احمد خان طارق، شا کر مہروی، عبدالرشید اشر، امان اللہ ارشد، مشتاق سبقت، شا کر شجاع آبادی، مصطفیٰ خادم، جمشید اقبال ناشاد، سیف اللہ آصف، اقبال سوکڑی، دنور نور پوری، سیفیل، آزاد شاہ، راقم (ڈاکٹر گل عباس اعوان) تے بہوں سارے ہے شعراء دے ڈوہڑیاں نے بہوں سارا زمینی سفر کیتے۔ انٹرنیٹ نے سرائیکی ڈوہڑے کوں اپنے ملک دیاں سرحدوں توں وی باہر چچاڈتے۔ ہنٹ لوک فیس بک (Face Book) تے وچ تے اپنا کلام لیندن (Paste) تے انہاں دا کلام اگلے لمحے قارئین کوں پہنچ ویندے۔ ایں طرح دوست اوکوں بیاں کن چچا (Share) ڈیندن۔

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

اچو کے دور دا لیجنڈ۔ احمد خان طارق

اچو کے دور اچ تے ہن تک دے سرائیکی ڈوہڑے دے پندھ اچ احمد خان طارق سب توں وڈا، تے سب توں اہم شاعر ہے۔ اے اعزاز ہوں گھٹ لوکیں دے حصے وچ آندے جو، او، جیندے جی شہرت عام تے بقائے دوام د امرتہ حاصل کر گھنن۔ اے لوک دیومالائی کردار، آلی کار، زندگی گزریندن تے دھرتی دے لوگ انہاں کوں اپٹا (Legend) سمجھیندن۔

دیرہ غازی خان دی نواحی وستی شاہ صدر دین اچ راہوٹ آلا اے محنت کش، جیویں جیویں زندگی دی چکی، گڑیند ارہ گئے، اونویں اونویں انہاں دی شاعری فنی تے فکری لحاظ نال اگونہیں پندھ کریندی پئی ہے۔ احمد خان طارق دی خوبصورتی اے ہے جو انہاں چار مصرعیاں دی ایس صنف اچ سرائیکی وسیب دی پوری پوری داستان بیان کیتی ہے۔

انہاں چار مصرعیاں اچ ہک جیند جاگدا، آپٹیاں رسماں نبھیندا، آپٹیاں روشن قدراں تے ناز کریندا تے جھمراں پیندا، سرائیکی وسیب پیش کیتے نیں۔ انہاں اپٹے ڈوہڑے اچ بیٹ، بیٹ دے مال، چڑیاں، کاں، طوطے، درخت، کھوہ، پیڑی، پتھن، موہاٹے تے اٹھ کوں ایس طرح پیش (Paint) کیتے جو اوساریاں چیزاں بے جان توں جاندار ای نیں بنڈیاں، بلکہ بیٹ دے سارے منظر، احمد خان طارق دے ڈکھ وچ برابر شریک تھیندن۔

بیٹ دے مال منگھی تے پکھنڈ و وی انہاں دے غم اچ ایس شریک تھیندن جو اوی غم اچ کھاوٹ، پیوٹ تے چرٹ چھوڑ ڈیندن۔ منجھیں کھیر ڈیوٹ تے کٹیاں کھیر پیوٹ چھوڑ ڈیندن۔ گویا کہ شاعر تے اوندے نال نال اوند ا بھاٹ تے بھاٹ دے پکھی، زناور سارے زندگی کولوں اچ تھی باہندن۔

اساں رُل مونیں دے ہن حال کیہیں، آئی جال جیویں، انویں جال گھدی
ہیں لوک غریب، غریب جھیں، کڈی وسم گئی، کڈی ہال گھدی

ڈٹھا رنج جیکر ، اَنج تھی پٹھا ، ڈٹھا کھلدا تاں گرگال گھدی
 رُل گئے ہیں طارق جنیں ڈینہ دی ، سئیں مال دی لکڑ ، سنبھال گھدی
 طارق ایس وسیب دے جموڑ ہن۔ ایس سانگھے وسیب دے مزاج تے اوندی روح
 کوں چنگی طرح سمجھدن۔ سرائیکی وسیب، دُعائیں ڈیوٹن آلا وسیب ہے۔ اے دُعائیں سُنڈے
 تے دُعائیں ونڈیندے۔ ایس سارے پس منظر احمد خان طارق دی شاعری کوں وی عاجزی تے
 انکساری دا ہک سوہٹا نمونہ بنا ڈتے۔ اوہر حال اِچ اپنی قسمت تے اپنے محبوب تے خوش راہندن
 پراو بُری گالھ تے ٹالا کریندن تے ہر ڈکھ کوں خوش تھی کے قبول کریندن۔

کیوں آکھاں راجھن کھوٹ کیتے ، نمی آب کھری ، اونکوں کیا آکھاں
 ہن بھوگ سبھے میڈے متھڑے دے ، نمی سیت تری ، اونکوں کیا آکھاں
 جڈاں آکھ ڈتم ، سر تیڈا ہے ، ول بار بھری ، اونکوں کیا آکھاں
 جڈاں مرٹے طارق آپ مراں ، شالا مال مری ، اونکوں کیا آکھاں
 احمد خان طارق دی شاعری فکری طور تے پختہ تے فنی طور تے ساریاں خوبیاں نال
 سنگری پنکری ہوئی ہے۔ انہاں دی شاعری اِچ بے ساختہ پن ، سوز و گداز ، سرائیکی دارومرہ تے
 محاورہ ، سرائیکی زبان دارچاؤ تے لوچ نے ، انہاں دی شاعری کوں ، معاصر شعراء دے مقابل
 ہوں اچیرا ، مقام عطا کیتے۔

اوڈو ہڑے اِچ ترنم پیدا کرٹن اِچ ہک خاص صلاحیت رکھیندن۔ او تکرار لفظی تے
 مترنم بحر اں دے انتخاب نال وی اے آہنگ پیدا کرٹن دی مہارت رکھیندن۔
 میکوں روونی ریت سڈیندیں کیوں ، جڈاں آپ روائیں ، میں نہ روواں
 تُوں رنج تھیویں ، توں مال ونڈائیں ، توں جھوک لڈاہیں ، میں نہ روواں
 پیا ، لگ چھپ کھیڈ ، تے گول آکھیں ، ہند سندھ پھر وائیں ، میں نہ روواں
 توں طارق پوریاں آپ کریں ، ہتھوں نہ آلوائیں ، میں نہ روواں
 روونی ، ریت ، جھوک لڈاوٹ ، ہند سندھ پھر وائیں تے پوریاں کرٹن ، سرائیکی زبان
 دے خوبصورت محاورے ہن۔ ”روونی ریت“ ہک خوبصورت روزمرہ ہے۔ جڈاں جو باقی
 ترانے محاوریاں نے ڈوہڑے دی معنویت اِچ ہوں اضافہ تے ڈوہڑے دی ووٹ کوں

ہوں سوہٹا، ہٹا، ڈتے۔

احمد خان طارق کو تشبیہ تے استعارے تے وی مکمل عبور ہے۔ ایویں لگدے جو سارے شعری محاسن، انہاں دے ہانے ہن۔ طارق دی خوبی اے ہے جو او شعری ابلاغ دے انہاں محاسن کوں بر موقع ورتیندن۔ انہاں دی ہک خوبی اے وی ہے جو شعر، دی سنپ ساگھے سارے حوالے ویسب توں گھندن۔

تیڈی چھاں تے پلدے پئے ہاسے، کر پاسہ گنیں سنیں ڈھپ کیتی
تیکوں لگدا اچھپدا ڈیکھ کرائیں، میڈا سیت وی گئے، لگ چھپ کیتی
چن، چاندٹیاں چٹیاں ڈدھ راتیں، گنیں قہر دیاں کالیاں گھپ کیتی
ادھ بزم دے طارق بہن آلی، اہ پٹھوں چنڈ وچ چپ کیتی
سرائیکی ویسب تے ”توہمات“ دی وکڑ بہوں ڈھیر ہے۔ پر، سچے تے سچے پیر مرشد دا احترام ہر بندہ کریندے۔ سرائیکی ویسب دی زمین کوں اے شرف حاصل ہے جو ایں حضرت بابا فرید شکر گنج، بہاء الدین ملتانی، حضرت سلطان باہوتے بہوں سارے پیاں اولیاء دے پیر چمن، انہاں ہستاں دی سرائیکی ویسب نال اتنا پیار کیتے جو اے لوگ ویسب دے لوکیں دے اعتقاد دا حصہ بن گنیں۔ اگر دریا اچ پڑی گھمن گھیر اچ آونجے تاں اہ وی موہاٹے، دم دم حق، غوث بہاول حق“ دے نعرے لیندن۔ ویسی لوک مشکل اچ پیر فرید کوں سُریندن تے کئی تعویذ لکھواوٹن تیج ویندے ہن۔

میڈا پیر فرید کئی پھل لکھ ڈے، ڈینہ لہن توں پہلے ول آوے
میں اکھیں ٹوٹ کے ہاندی ہاں، میڈے بہن توں پہلے ول آوے
ڈر لگدے بھاٹے بھک تے ہن، بھک ڈھن توں پہلے ول آوے
متاں طارق چٹیاں ڈیکھ گھنن، ہنج وہن توں پہلے ول آوے
عشق اپنے سارے معاملات سودھا، سرائیکی ڈوہڑے اچ ظہور کریندے۔ دیدار محبوب کیتے شاعر دی بے تابی، اتنی شدید ہے جو او ہک لمحہ وی انتظار نہیں کر سگدا۔ ”میڈے بہن توں پہلے ول آوے“ دے الفاظ اتنی بے تابی دا اظہار کریندن جو ایں بے تابی کوں انہاں توں بہتر الفاظ اچ بیان وی نہیں کیتا وچ سگدا۔

احمد خان طارق دے ڈوہڑے ایچ اساکوں سرائیکی لوک دانش تے سرائیکی اساطیر
 دے خزانے ملدن۔ انہاں دا اساطیری مطالعہ بہوں گہرا ہے انہاں دا کمال اے ہے جو او
 انہاں نے اساطیر کوں بر موقع تے بر محل پیش کرن دا ہنر جاندن۔ اوسرائیکی وسیب دیاں ثقافتی
 قدراں تے توہمات توں پوری طرح باخبر ہن۔ ہک ڈومصرعے ملاحظہ کرو:
 میں جنیں ویلھے اونداناں چاتے ہتھوں تھان ڈھ پئے، شالا خیر ہووے

دم آخری ہن، نہ دڑ کے ڈے ہاں ماندے ول نہ ویل سٹیں
 وڈی شاعری دا ہک وصف اے وی ہوندے جو او ذاتی مسائل کوں جگ دے مسائل
 نال گنڈھ ڈیندی ہے۔ ایہا وجہ ہے جو اوندا مطالعہ کرن آلا ہر بندہ اوکوں اپنے اپنے انداز ایچ
 ڈہدے، ایس شاعری ایچ بندے دیاں محرومیاں کوں ایس رنگ ایچ پیش کیتیاں گیاں ہوند ہن،
 جو انہاں محرومیاں جگ کوں آپٹیاں محرومیاں محسوس کریندن۔ احمد خان طارق دی شاعری دا
 ہک نشا بر وصف اے وی ہے جو اے بندے کوں مسائل دا مقابلہ کرن تے اوندے نال مقابلہ
 کرن دا حوصلہ عطا کریندی ہے۔ اے شاعری ہمت کرن تے محنت کرن دا درس وی ڈیندی ہے۔

ہن عاشق شوق دیاں سیراں کر، جو پھر دیں، پھر دی چس چا
 ہے تھل ہو تل دی ریت ٹھڈی، ہاں ٹھار ٹھہرن دی چس چا
 کڈی گھم گھیر ایچ پھیریاں لا، کڈی سیڑھ تے ترن دی چس چا
 تیڈے میلے طارق کیا میلے، پندھ کرن، کرن دی چس چا
 احمد خان طارق دی شاعرانہ عظمت ایہ ہے جو اگر کوئی غیر ادبی لفظ وی انہاں دی
 شاعری آگئے تاں اوں لفظ کوں اتنی شائستگی نال ورتیندن جو لفظ اونٹنی کڑواہٹ ختم کر کے سرائیکی
 زبان دی مٹھاس ایچ مٹھا لگدے۔ سرائیکی ایچ مالک اپنے کئے کوں ”توئے توئے“ آکھ کے،
 آپ دوسڈ پندے۔ کتاتے ”توئے توئے“ دی ہکل ادب ایچ شاید مستحسن موضوع نہیں، پر،
 احمد خان طارق دے فنی تے فکری کمال انہاں لفظیں کوں وی امر کرڈتے۔
 میں اَن پھر کوجھی کترئی ہاں، تیکوں سارے پھر، میکوں سڈیا کر
 میڈی دید، دی تیڈی دید غذا، ونجاں بگھ نہ مر، میکوں سڈیا کر

اوڈوں ماڑ تپڈا، ایڈوں گھور میڈی، ڈرنال ہے ڈر، میکوں سڈیا کر
 تپڈے طارق سڈ، دی کھو، وچ ہاں، بس توئے توئے کر، میکوں سڈیا کر
 میڈے نزدیک ایس ڈوہڑے دے آخری لائن آ لے موضوع کوں پیش کرنا شاعری
 ایچ بچد مشکل ہا۔ پراحمد خان طارق ناصر ف ای کوں قابل قبول بنائے بلکہ آتجھیں مضمون کوں ورت
 کوں، اوکوں ”پوتر“ وی کر چھوڑے۔

احمد خان طارق دا ہک نویکلہ انداز، تکرار لفظیں نال ترنم پیدا کرن ہے۔ ایندے نال
 نال اولفظی پیکر کشی نال جیڑھے مناظر تخلیق کریندن اووی انہاں تے ختم ہے۔ انہاں ڈوہائیں
 دے درمیان یعنی شاعری دے ایس سمندر دی سب توں اُتلی، سب توں تلوں لہر دے درمیان،
 عشق تے عشقیہ جذبات دی لہر موجزن راہندی ہے۔ ایہ لہر اگر اُتلیاں مصرعیاں دو آوے تاں
 انہاں کوں سرفراز کر ڈیندی ہے۔ جے اے لہر پٹھلیاں مصرعیاں دو ونچے تاں ول ”آتش فشاں“
 ریت قاری دے دل دے ہر خانے ایچ بھاہ لا ڈیندی ہے۔

کہیں غیر دے سڈ، سُن سچھن توں، تھیواں ڈوری ڈور ایچ مر پوواں
 تپڈے ڈر کوں سٹ پیا ڈر گولاں ٹراں ٹور، تاں ٹور ایچ مر پوواں
 جُل گٹیاں، رسیاں، ڈور ہوون، چھکاں ڈورتاں ڈور ایچ مر پوواں
 جڈاں طارق موت دا سڈ تھیوے، ڈر سامنے گھور ایچ مر پوواں
 احمد خان طارق دی شاعری ایچ وسیع المشر بی داموضوع تو اترنال ملدے۔ ”جھتاں
 طارق جھنڑکاں نہ ہوون، جُل گول میست نماز پڑھوں“ جھیں مصرعے اپٹے اندر 20 ویں صدی
 دے آخری ڈو عشریاں تے اکوہویں صدی دے اہو کے دور (2014ء) تیں دے سارے مذہبی
 منظر نامے کوں ہمیش واسطے محفوظ کر گھدے۔ جھتاں مسیتاں کوں فرتے آپٹے درمیان ونڈائی کھڑے
 ہوون۔ اُتھاں مرکزیت، مہر، سمدی ہے اتے مرکزیت دی کمزوری دا ڈو جھاناں ”موت“ ہے۔

احمد خان طارق دے بے شمار ڈوہڑے زبان زد عام ہن۔ میڈے نزدیک سئیں احمد
 خان طارق سرائیکی ڈوہڑے داسدا بہار گھوٹ ہے۔ سرائیکی زبان احمد خان طارق دی معنوی
 کنوار ہے۔ جڈاں تیں اے زبان موجود ہے۔ احمد خان طارق وی راہسی۔

گھن گھن کَشکول ہے بگل تائی تیڈے ناں دی خان خیرات ملی
 ملیے خیر دے چھالے پیریں گوں، اَتے ہاں کوں ہجر دی چھیت ملی
 تیکوں ڈھول غلاب دے باغ ڈھسے، میکوں لئی لاٹے دی کھیت ملی
 بس طارق ڈو بھینوال ہاسے، تیکوں کچج ملیا، میکوں ریت ملی
 محنت، مشقت دی گزران بہوں اوکھی گزران ہوندی ہے۔ غمیں کولوں تھکیتے ڈکھیں
 توں پور، طارق بالآخر عشق مجازی دی خیالی دُنیا اچ پناہ آن گھندے۔ ایویں لگدے جو عشق
 (مجازی۔ حقیقی) وی اے دُنیا اُنہاں واسطے پوہڑا اتجھاں درگھیا ہو یا وٹ ہے جیندے تلے،
 جسیں ویلھے احمد خان طارق آہندے تاں سارا سرائیکی وسیب وی اُنہاں دے کول آن
 ہاندے، احمد خان طارق روح رهاوٹ لو اپٹا قصہ شروع کریندے تاں او چھڑا اچنی روح نہیں
 رہیندا، بلکہ سارے وسیب داہٹن وی نال نال پرچیندا راہندے۔

میڈی دل دی کندھ تے کاں میڈا، جڈاں حال ونڈیندے، روح ڈیندے
 کڈی اے سٹوا، کڈی او سٹوا، جو گال کریندے، روح ڈیندے
 کڈی آہدے پرسوں آندا پئے، موئے ہوئے جولیندے، روح ڈیندے
 کاں طارق ہے بی مان وڈا، توڑے گوڑ مریندے، روح ڈیندے

☆☆☆☆☆☆☆☆

سرائیکی ڈوہڑے دا شہزادہ..... امان اللہ ارشد

امان اللہ ارشد سرائیکی وسیب دا او شاعر ہے جیکوں نو جوانی ایچ ای ملک گیر شہرت نصیب تھی۔ لفظ شہزادہ اپنے نال ہک خوبصورت وجیہہ، نرم مزاج، نرم چال، نفیس گفتگو تے نفیس لباس دا تصور وی نال گھن تے آندے۔ سرائیکی ڈوہڑے ایس شہزادے دی شاعری وچ اسا کوں او ساریاں خوبیاں نظر دین، جیڑھیاں لفظ شہزادے نال جڑیاں ہونین۔ واضح راہوے جو میں اے لفظ معنوی طور تے شہزادے دیاں ظاہری خوبیاں، ذہن ایچ رکھ تے استعمال کیتے پر جتی کالھ اے ہے جو امان اللہ ارشد دا ڈوہڑا ظاہری حُسن دے نال نال باطنی حسن، رمز تے پیاں پہوں ساریاں باطنی حقیقتاں نال پُر ہے۔

ڈوہڑا اگر واقعی ”ڈوہڑا“ (ڈوہڑیاں) ہے تاں ایندی شدت دا اندازہ تہا کوں امان اللہ ارشد دے ڈوہڑے توں تھیسے۔ اگر شاعری واقعی جذبات دے بہر (Over-Flow) داناں ہے تاں امان اللہ ارشد دی شاعری ایچ اسا کوں ایس ہڑ (Overflow) کوں ڈیکھن دا، ولا ولا موقع ملدے۔

ساڈے پیریں گھنگھر و شوق دے ہن، اساں نہیں تھکدے جتھ کتھ نچوا
 اساں نچٹا ہے تیڈے انگیلیں تے تھیٹھ نال بھاویں بے تھتھ نچوا
 بھانویں مسجد نے، بھانویں مندر جُل، بھانویں اُتھ نچوا، بھانویں اُتھ نچوا
 تیڈے ارشد ہتھ جو آگئے ہوں، تیڈی مرضی ہے ساکوں جتھ نچوا
 سئیں احمد خان طارق دا اے آکھن ہے جو ”اے مُست و ارشاعر، بکھدیں انگاریں
 دے وچ رہ کے، مٹھاس والا شاعر، سئیں امان اللہ ارشد ہے“ انہاں دے عشق انہاں کوں جذبات
 دی فراوانی ڈتی ہے۔ چونکہ انہاں دا عشق، زمینی کردار نال ہے۔ لہذا ایندے ایچ شدت وی بے

پناہ ہے۔ محبوب دے حاصل تھیون کوں، اے کائنات دی فتح سمجھیندن۔ ایویں لگدے جو انہاں دی کائنات دی شروعات محبوب توں تھیندی ہے۔ تے ایں کائنات دا اُنت محبوب دے وچھوڑے تے تھی ویندے۔

تیڈے ساہ دے نال وسندیاں ہن، تیں رُخ بدلانے، میں رُل گئی آں
تیں پتیم پیت کوں واہ پالیے، تیں پار وسائے، میں رُل گئی آں
ہکو ہیلہ ہے، خوش وسدے پن، میڈے حق ہمائے، میں رُل گئی آں
جیس ڈینہ دا ارشد جھوک کنوں تیں مال لڈانے، میں رُل گئی آں
محبوب دے رُخ بدلاؤں تے عاشق دا رُل ونچٹاں، انہاں دے سچے جذبات دا ہک
وڈا ثبوت ہے۔ سیں ہیراند سوز انہاں دی شاعری تے تبصرہ کریندے ہوئے لکھدن جو:

”امان اللہ ارشد دے ڈوہڑیاں، قطعات تے گیتاں وچ جذبیں
دی شدت دے نال نال محبت دی سچی تے سچی، خوشبودا احساس
تھیندے، وچھوڑیاں دا ڈکھ تے انتظار دیاں گھڑیاں دی بے چینی،
انہاں دی شاعری دے خاص پہلو ہن۔“

امان اللہ ارشد دے ڈوہڑے دی ڈوہڑی خوبی انہاں دے بے ساختہ پن ہے۔ انہاں
دی زبان نہایت سادہ تے دھرتی دے خمیر نال ٹٹی ہوئی ہے۔ او اچھی زبان اچ کہیں خاص دستی یا
دھرتی دے غیر معروف استعمال نہیں کریندے۔ انہاں دی شاعری دی زبان اوہا ہے جیڑھی
سرائیکی وسیب دی دستی دستی ہولی ویندی ہے۔

تیڈی مونجھ مُصلّا مسجد دا، اساں پیت دیاں نفلیں نیت کھڑوں
نہیں ہوش رہیا کہیں کلمے دا، تیڈے گمدے سانول گیت کھڑوں
تیڈا ذکر ہے مقصد زندگی دا، ہر، ہار کوں کیتی جیت کھڑوں
تیڈی یاد اچ ارشد جتھ کھڑ گیوں، اساں ایویں چاٹ مسیت کھڑوں
امان اللہ ارشد اپٹے وسیب دی زبان ای نہیں ورتی بلکہ انہاں اپٹے وسیب کوں اچھی
شاعری دا موضوع وی بٹانے۔ انہاں دا ہک خاص وصف ایہ ہے جو انہاں دی شاعری اچ غم دوران
دا ذکر تے غم جاناں دا ذکر ایس گندھج گئے جو انہیں کوں الگ الگ کرٹاوی مشکل لگدے۔

میڈی روہی سُنّ، تیڈا ہیلہ بر، ایس سال تباہیں پھیہ ماریئے
 ہر جھوک تباہ، ویران بنہا، ایویں لگدے پھیرا دیہہ ماریئے
 ودے بے گھر تھی تے رُلدے ہوں، ساکوں وقت دی گردش در بہہ ماریئے
 ڈوہیں مویوں ارشد پاٹی توں، تیکوں چھل ماریئے میکوں تر بہہ ماریئے

امان اللہ ارشد بہوں زیادہ طبقاتی شعور رکھیندن۔ اوکھیندن جو اے ویسب امیر تے
 غریب اے۔ درمیان ونڈیا کھڑے۔ تساں پڑھ لکھ تے بہوں وڈے دانشورتاں تھی سگدے
 وے، پرامیر دے نزدیک، زیادہ معزز تے عزیز اوہو ہے جیڑھا اوندے جھیاں امیر، یا اوکوں مال
 منفعت پُچا سگدے۔ اُنہاں کوں اے احساس اتنا زیادہ ہے جو کہیں امیر تے مالدار محلے دار،
 ہمسائے، کہیں وڈے افسر یا جاگیردار تاں کیا، کہیں امیر تے مالدار شخص کوں اپنا محبوب بناوٹ کوں
 وی تیار کانتی۔ کیوں جو اوکھیندن اے تعلق مصنوعی تے عارضی تاں تھی سگدے، سچا تے پائیدار نہیں
 تھی سگدا۔

اساں مونجھ دے مُلک دے مہرا بے توں سگھ داساہ، ساڈے نال نہ ٹر
 توں عیش سرور دا گیت بھجن، اساں در دی آہ، ساڈے نال نہ ٹر
 توں ٹھڈڑی ہیل ہیں پورب دی اساں ہلدی بھاہ، ساڈے نال نہ ٹر
 اساں نوکر توں سرکار ارشد، ساڈے اَنج ہن راہ، ساڈے نال نہ ٹر
 امان اللہ ارشد دی فکر، آزادی پسند تے مزاج خردا ہے۔ حُر مزاج لوگ، ہمیش غیرت
 مند ہوندن۔ او کہیں وی صورت اِنج مصلحت پسندی دا شکار نہیں تھیندن۔ اوہرا دکھ سوکھ، کلبے سر
 تے چا ویندن۔

سو سوچے سوچ تے پُپ کر گیوں۔ جڈاں چاٹدا ہیں، تیکوں کیا آکھوں
 توں مالک ساڈی زندگی دا، توں، سر، داسنیں، تیکوں کیا آکھوں
 ہر حکم اُتے، سر خم کیئے، جیویں کیتی گئیں تیکوں کیا آکھوں
 تیکوں آکھن ارشد کیا آکھن، جڈاں سڈا نہیں تیکوں کیا آکھوں
 امان اللہ ارشد دے ڈوہرے دی ہک دل چھیکویں خوبی ایہ ہے جو اینداز مزاج مقامی
 سب۔ او اپنے دگ دی کالہ کریندن تے اپنے ویسب دے لفظ اپنے ویسب دے حوالے، تنازے

درتیندن۔ انہاں دیاں تشبیہات تے استعارے وی ایس وسیب دے ہن۔ ایس سانگے اوندی تاثیریت وی اتنی شدید تے پُرا اثر ہے:

راہ ریتڑ ہن، توں نازک ہیں، میڈے ساہ دی ڈورتے ٹردا جُل
 توں قدم رکھیں، دل دھک تھیوے، دھڑکن دے شور تے ٹردا جُل
 جے اکھ توں ونجنی دامن تیں، میڈی ہنج دے زورتے ٹردا جُل
 میں کتھ ڈھہ پیاں نہ ڈیکھ ارشد توں اپنی ٹورتے ٹردا جُل

ارشد دا ڈوہڑا خالصتاً عشق مجازی دے رنگ اچ رنگیا ہوئے۔ اوندی وڈی وجہ ایہ ہے جو ارشد معاشرے دا ہک مشہور شاعر ہے۔ مشاعرے دا کھ، اکثر عشقیہ شاعری سٹٹا چاہندے تے ساڈے اہو کے (1980ء توں بعد اچ 2014ء تیں)، شاعر کوں اے خوف ہے جے اوں مشاعرہ مزاج شاعری نہ پڑھی، جے او مشاعریاں اچ مسلسل ناکام تھی گیا، تاں اونداروزگار بند تھی ویسی۔ لہذا مشاعرہ اچ ونجیٹن آلا شاعر ہوں حد تیں مشاعرہ مزاج شاعری کریندا پیا ہوندے۔

پر امان اللہ ارشد دی اے خوبی ہے جو اوں مشاعرے اچ راہندے ہوئے وی ادبیت نال سگرے پنگرے ہوئے ڈوہڑے لکھین۔ انہاں ڈوہڑیاں اچ داخلیت تے شعریت اپنٹے عروج تے نظر دی ہے۔ مترنم بحران تے تکرار لفظی، انہاں دے ڈوہڑیاں اچ موسیقی دے سارے سُر شامل کر ڈتے۔ انہاں کوں پڑھدے ہوئے تے سٹدے ہوئے بندے تے وجد طاری تھی ویندے۔

ساکوں اپنٹے نانویں لاتی چا، آساں پاگل تھی پل پل مرسوں
 آساں عزرائیل دے سونہے نہیں، توں حکم ڈیسیں آساں ول مرسوں
 ہُن جیوٹاں ہے تیڈے قرب دیوچ، جے دور کیتوئی آساں جُل مرسوں
 تیڈے بگل دے ارشد چولے ہوں، ہُن ٹرٹ مرسوں یا بگل مرسوں

سرائیکی ڈوہڑے دے سوہٹپ، ڈوہڑا کر

ڈوہڑا تے شاکر، ایس ہک متھ تھنیں جو انہاں کوں انجوانج کرڻ ایویں ہے جیویں سرائیکی وسیب اچوں سرائیکی ڈوہڑے کوں انج کرڻ ہے۔ سرائیکی ڈوہڑے تے ادب دی آنجھیں عنایت تھئی ہے جو ایکوں 1980ء توں بیک وقت ڈوہڑا آنجھیں نامور شاعر میسر آئین جنہاں دا تخلص شاکر ہا۔ ڈوہڑا سرائیکی شاکر اپنے وسیب اچ ہوں زیادہ شہرت حاصل کیتی ہے۔ انہاں اچوں ہک شاکر، شاکر شجاع آبادی ہے انہاں دی شاعری دے موضوعات ”وسیب دے مسائل“ اپنی معذوری، ہجر دے ڈکھ تے سرائیکی وسیب دے رومزہ، انہاں دی شاعری کوں ہک مضبوط بنیاد اں تے متعارف کرائے۔ انہاں دی خوش قسمتی نال میڈیا دی سپورٹ (مدد) وی مل گئی ہے۔ لہذا ہک شاعر اپنے جیندیاں جی، جتنی شہرت ہنڈا سگدے، انہاں کوں رب سیں او عطا کر ڈیتی اے۔

سرائیکی ڈوہڑے دا ڈوہڑا ناں، زندہ راہوڻ آلا، بلکہ کہیں وی سپورٹ (مدد) توں بغیر زندہ راہوڻ آلا ناں شاکر مہروی ہے۔ اے سیں احمد خان طارق دے نامور شاکر دین۔ انہاں کوں سیں احمد خان طارق، ایٹا جانشین سمجھیندے ہن پر تقدیر شاکر مہروی کوں اساڈے کولوں چھک گھدے اتے اے عین جوانی اچ جھوک لڈا گئے۔ انہاں دے ڈوہڑے اچ جذبات دی گرمی، جرت خیال، لفظیں دا سوہٹپ، وسیبی منظر، اوندے تلاوزے، ہجر وصال دے قصے تے آفاقی قدراں، انہاں کوں مشاعرے اچ تے مشاعرے تے باہروں ہک نویکلا مقام عطا کیتے۔

میڈے پیش نظر انہاں ڈوہڑا سیں شاعراں دا موازنہ نہیں، بلکہ پہلا مقصد اے ہے جو اساڈے قاری کوں اے پتہ لگے جو ایس عہد اچ ڈوہڑا نامور شاعر (کے تخلص دے) موجود رہ گئیں۔ ڈوہڑا مقصد اے وی ہے جو ہک شاکر دے کلام کوں ہن شاکر دا کلام سمجھیا ویندارہ گئے۔ حالانکہ ڈوہڑا سیں دے اسلوب (ڈکشن) اچ واضح فرق موجود ہے۔ ایس طریقے نال انہاں ڈوہڑا سیں دی آپو

اپنی سُنجان دی برقرار رہ ویسی اَتے ڈوہائیں دا کلام ہک ہئے دے نال منسوب تھیون توں رہ ویسی۔
 شاگر شجاع آبادی صحیح معنیاں اِچ عوامی شاعر ہے۔ اہو کے دور اِچ، عوام اِچ اوندی
 مقبولیت عروج تے ہے۔ اوندی ہک وجہ اوندے ڈوہڑے دا عوامی مزاج ہے۔ اُوں اپنی شاعری
 اِچ عوامی مزاج دی گالھ ای نہیں کیتی بلکہ اُوں عوامی مشاہدے دیاں گالھیں، شاعرانہ انداز تے
 لہجے اِچ کر کے عوام دے دل اِچ آہنی جاہ بٹائی ہے۔

جڈاں نکھڑے ہاڑ دا موسم، جڈاں گاہ گہندے، میڈا ہاں لہندے
 اُونویں وقت ڈو پہراں ٹالھی تے آکاں پھندے، میڈا ہاں لہندے
 جیویں واہندا پگھر، پکھیندا ہا، اُونویں ہنن واہندے، میڈا ہاں لہندے
 میڈا شاگر چلھ تے نہیں ڈسدا، جڈاں ڈینہ لہندے، میڈا ہاں لہندے
 نکھیرا، شاگر مہروی کوں وی نہیں بھلدا، او، وی ہک سچے عاشق آلی کار، اپنے محبوب
 دی ڈتی ہوئی ہر نشانی کوں اپنے واسطے سرمایہء حیات سمجھیندا۔ شاگر ہروی معاملات عشق کوں،
 شاعرانہ مہارت نال بیان کریندا۔ اُنہاں دے تلازمے تے سراہیکی زبان دے روزمرہ دے
 استعمال، اُنہاں دے ڈوہڑے کوں مقبولیت دوام عطا کیتی ہے۔

میڈی خیر ہے، پر توں سوچ سکھی، میڈا کاسہ کتھ، تیڈا ہاسہ کتھ
 ہر چھولی، منہ چھمب چھوڑ گئی، پئے من تے رول پیاسہ کتھ، تیڈا ہاسہ کتھ
 اچھا آپ ڈسا، تیڈے حکم بیان، وسے ساوٹ نین تراسہ کتھ، تیڈا ہاسہ کتھ
 تیں منڈری شاگر سانجھ گھدی، میڈی انگل توں میڈے گالھ کتھ، تیڈا ہاسہ کتھ
 شاگر شجاع آبادی دے ڈوہڑے دی ہک خوبی اے وی ہے جو اُنہاں اپنے ذاتی غم
 کوں ایں طرح پیش کیتے، جو اُنہاں دا ذاتی غم، جگ دا غم بن تے سامنے آئے۔ لوکاں اُنہاں
 دے غم کوں اپنے غم ریت محسوس کیتے:

رہا ڈیواں پٹھاں تڑ تڑ کے، تیڈی دُنیا تے، جو تھیندا پئے
 کئی بُلھے شاہ، کئی مہر علی، باہو سلطان سڈیندا پئے
 کئی کوٹ مٹھن دا شہزادہ، وچ جگ دے ڈیکھ جُمیندا پئے
 ہک شاگر ہے تیڈی دُنیا تے جیڑھا مویاں وانگوں جیندا پئے

شاگر مہروی وی کوئی معاشی خوشحالی نہیں ڈنھی، انہاں کول ہوں ڈھیر گھریلو ذمہ
 داریاں ہن۔ غم روزگار تے غم جاناں، جیر دھے یکجا تھنیں، تاں انہاں دے اندروی بھانہن ہلن
 لگ بگنیں۔ مگر شاگر مہروی دی شاعری اچ ساکوں مسلسل حوصلہ مندی دا عنصر ملدے۔ او غم کول
 کھل کے حوصلے نال برداشت کریندن۔

کہیں جھنڈک ڈتی، احساس تھئے، ساڈا جسم جہان دے کم آگئے
 کنڈ بھاہ گئی کہیں دے چھمکیں کول، پیا دل ارمان دے کم آگئے
 بُت بھر بھر بھونیں کول بھاگ ڈتے، روح ول اسمان دے کم آگئے
 ہک شاگر نامی غم ہاسے، او، وی کہیں غُستان دے کم آگئے
 شاگر شجاع آبادی دے ڈوہڑے دامرکزی نکتہ 'وارداتِ قلبی' ہے۔ او اپنے ڈوہڑے
 اچ ایس مضمون توں ہوں سارے رنگاں اچ رنگیندن۔ ایویں لگدے جو عشق انہاں کول ہوں
 سارے 'آداب' توں واقف کر چھوڑے۔ عشق ہمیشہ توں عاشق کول عاجزی، انکساری تے مہرو
 مروت دادرس ڈیندا آندے۔ شاگر شجاع آبادی وی اے سارے گن عشق توں سکھن۔

ہوں ڈکھ ڈیندیں، رب سکھ ڈیوی، ہتھ چاکھڑ داں، مجبور جو ہاں
 تیڈے رستے ڈو، چن ہر ویلھے، اکھ لا کھڑ داں، مجبور جو ہاں
 سُن چنگا، مندا ہول تیڈا، نیویں پا کھڑ داں، مجبور جو ہاں
 ڈے دھکے شاگر ٹور ڈیندیں، وت آ کھڑ داں، مجبور جو ہاں
 خود سپردگی، دراصل عشق دی شان ہے۔ خود سپردگی، توں مراد، آپنے آپ کول اپنے
 ہتھیں نال، محبوب دے سپرد، کر ڈیوٹ ہے۔ سپرد کر ڈیوٹ دے نال نال محبوب دے مظالم کول
 بخوشی قبول کرن ای نہیں، بلکہ اوندی خوشی کیتے، اوں ظلم کرن سکھاون، تے اوں ظلم کول خوشی نال
 برداشت کرن وی شامل ہے۔ شاگر مہروی آہدن جو:

کیوں رُسدیں تیڈے رو سے دا، کائنات نہیں مُل توں کیوں رُسدیں
 جڈاں جانزداں ہیں، تیڈے حکم بناں نہیں کھردے پھل توں کیوں رُسدیں
 رُل ویسی تن دے صحرا وچ، میڈی روح بلبل توں کیوں رُسدیں
 اُونویں اکھ چا، شاگر رُل ونج توں، میں وینداں رُل توں کیوں رُسدیں

خوبی اے جو اے ناصر ف روایت نال جُدا کھڑے بلکہ ایس اپنے عہد دے سائل کوں وی اپنا موضوع
بٹائے۔ تصوف دے موضوع توں اپنا سفر شروع کریندا ہویا ڈوہڑا اہ سیاست تے وی گالھ
کریندے۔ ایندا موضوع بین الاقوامی مسائل وی ہن۔ سرائیکی ڈوہڑے اچ آفاقی حقیقتیاں وی
ملدین۔ سرائیکی شاعر انہاں موضوعات کوں بہوں خوبی نال ڈوہڑے اچ نبھیدن۔

سرائیکی ڈوہڑے دی وسعت دا اندازہ ایس گالھ توں کر سگدے ہو جو ایس آہٹی
عبادات کوں وی ایس خوبصورتی نال استعمال کیستے جو ایس تلازمے موضوع وچ نویں جان پاڈیندن۔

تیڈی مونجھ دا ماہ رمضان لگے، میڈی سیک اعتکاف اچ بہہ گئی ہے
اکھتیں مصروف تراویں وچ ہنج سجدے دے وچ ڈھہ گئی اے
دل حرص ہوس توں پاک تھی، بگھ لاہندی لاہندی لہہ گئی اے
جیڑھی روح کوں آصف روزے ہن اوہا عید نماز توں رہ گئی اے
سرائیکی ڈوہڑے دا ہک وڈا موضوع سرائیکی وسیب اچ موجود، لوکیں دے معاشی
مسائل ہن۔ جتھ جیڑھا جیویں چینجھیں مسائل اچوں گزر دا پئے او، سرائیکی ڈوہڑے اچ اونویں
آہٹی دھاں سٹھویندے۔

ساڈے ہیٹ تے غربت چھا گئی اے، اسان پتن دیاں چھاہیں وچ ڈتن
اسان جھوک دے وسدے وٹ وچن، اسان پینگھاں، لوہیں وچ ڈتن
ساڈے حال وکا گئے منڈیاں تے، اسان کانے، کانہیں وچ ڈتن
توں آصف ونگاں اچ گھن آئیں، اسان کڈن دیاں ہانہیں وچ ڈتن
جیڑھے ملخ تے وسدے وٹ وک وچن، جتھاں، کانے، کانہیں، پتن دیاں چھاہیں
تے پینگھاں لاہیں، وکن تے آ، وچن تاں اُتھاں ڈوہڑے حقیقتاں یا کم از کم انہاں اچوں ہک حقیقت
بہر حال موجود ہوندی ہے۔ او اے جو وسیب دے وٹیرے دا، بے انت لوہہ، مکن تے نہیں آندا پیا
تے یاوت وسیب محرومیاں تے مجبوریاں دا، نہ صرف شکار تھی گئے، بلکہ مایوس تھی چکے۔ اتجھیں
معاشریاں اچ مقتدر طبقہ بے حس تے مزدور طبقہ مایوس تھی ویندے۔

پر جنیں ویلھے، اتجھاں وسیب نندر اچوں جاگدے، تے او، آپنے حق کیستے روند، یا
احتجاج ضرور کریندے۔ رووٹ، یا احتجاج وی اے سوچ اساکوں اوں عہد دی شاعری وچ وی

سُنیدی ہے۔ کہیں وی وسیب دے جا، گن دا پندھ، اوندے رووٹ توں شروع تھیندے۔ احتجاج دے رستے توں تھیندا ہویا، اے مزاحمت دے میدان اِج آویندے جنیں ویلھے شاعری اِج مزاحمت آندی اے تاں حکمران طبقے اِج تبدیلی آوے یا نہ آوے، اساکوں ہک دفعہ آپٹی ودھیکی دا، احساس ضرور تھیندے:

میں پاند بوجھن دے وُن وُن کے، ہم بال پڑھائے، میڈے کہیں کم آئے
 بیا، فیس دی خاطر خابیں دے، ہم ٹگر پکائے، میڈے کہیں کم آئے
 ول ناصر ہر ہمسائے کولوں، ہم قرضے پائے، میڈے کہیں کم آئے
 کل ڈو، سیٹاں چڑاس دیاں اُنین، گھن گودا گئے، میڈے کہیں کم آئے

(ارشاد ناصر)

سرائیکی وسیب اِج محبت دا، ہک رنگ، محبوب تے محبت دا، ہک پئے کوں تحفے ڈیوٹا ہے۔ محبت دے ایس تحفے (سوکھڑی) کوں، نشانی، آکھیا ویندے۔ ایندا بنیادی طور تے مقصد اے ہوندے، جو جنیں ویلھے وی ہک شخص اُون نشانی کوں ڈیکھسی تاں اوکوں ڈوجھایار، یاد آویسی۔ ایس واسطے ایس وسیب اِج ہک پئے توں نشانی منگن، یا ہک پئے کوں نشانی ڈیوٹا، محبت دی علامت سمجھیا ویندے۔

ہن لکھ تیڈے احسان سچن، پٹھیے پوپہ تیں، تیڈا ناں تھسی
 ناں گھندے کون سُنارے دا، اکیوں جوڑیے جنیں، تیڈا ناں تھسی
 کہیں حق ہمسائی دے میل اُتے، جڈاں پیاں میں، تیڈا ناں تھسی
 اے وسبہ سالک تیڈا ہے، اسان تیڈے ہیں، تیڈا ناں تھسی

(عبدالرزاق سالک)

محبوب نال، محبت دے اظہار دا، ہک طریقہ اے وی ہے جو اوکوں اے ڈسایا ویندے، جو اوکوں کلہا محب ای پیار نہیں کریندا، بلکہ اوندے نال منسلک اوندیاں، چیزاں، مال منگھی، بیٹ، گھر، گھر دے تھاں تھے، زیور، ترپور، سب پیار کریندن۔

جھتوں خس خیرات دا، نہیں ملدا، کھڑوں جھولی جھل، ساڈے کہیں لیکھے
 ساکوں لوڑ ہے قطرے قطرے دی، ہووے پار، دو، چھل، ساڈے کہیں لیکھے

مٹگوں اہج دی روٹی حاتم توں، آکھے آج، نہ، کل، ساڈے کہیں لیکھے
 ساڈے سر، دی سبقت چھاں کیننی، اوندے شیش محل، ساڈے کہیں لیکھے
 وڈیرے دی لوبھ ایس وسیب کوں حالی تیں خستہ حال کر کے رکھیا ہوئے، وڈیرہ، اتنا
 طاقتور ہے، جو او قانون تے ضابطیاں دا نا صرف مذاق اڈیندے، بلکہ کہیں وی سجاک ذہن کوں
 قانون دے زور تے نا صرف مجبور تے بے وس کریندے بلکہ تھانے کچھری دے ذریعے اوکوں
 ذلیل تے رسوا وی کریندے۔ سو جھل ذہین، اوندیاں اے چلاکیاں ڈیکھ تے سوائے اللہ تعالیٰ
 کوں یاد کرن دے کجھ وی نہیں کر سگدے۔

او، سب کجھ گھن گئے، سب کہیں دا، جنیں اپٹا، پا، نہیں وپچا
 اوں ملک گھدن، اوں ملک گھدن، اوں مال متال، نہیں وپچا
 اوند ترس ہا، دارو، دردیں دا، بے درد، دوا، نہیں وپچا
 بھوئیں ساریں، اُستتر مل گھن گئے، آسمان خُدا نہیں وپچا
 (عبدالرشید اُستتر)

محبوب، بخاری ہووے تے بھانویں حقیقی اوندی گول سرائیکی ڈوہڑے دا بک وڈا
 موضوع ہے اے گول گھروں دَر تاٹی، وی رہ گئی ہے تے ”دروں گھرتاٹی“ وی۔ اے گول بگلی
 بگلی، وستی وستی تے نگر نگر رہ گئی ہے۔ ایس گول شاعر کوں ٹک کے بہن نہیں ڈتا۔ حقی گالھ تاں
 اے ہے جو شاعر ٹک کے پٹھاوی نہیں۔ اوں وی صبر، توکل، عاجزی تے انکساری دا کشلول بگل
 اچ پاتے، تے گول تے پندھ تے ٹر پئے۔

متاں کہیں صورت وچ مل پووے، ایہو خیال جو آئے، ودے پندے ہیں
 کڈیں ایس دَر، تے کڈیں اوں دَر تے ہر دَر کھڑکائے، ودے پندے ہیں
 کہیں خیر چا پئی کشلول دے وچ کہیں جھنڈک الائے، ودے پندے ہیں
 دنور پنٹ کوئی پیشہ نی تیڈے عشق پنائے ودے پندے ہیں
 (دنور نور پوری)

سرائیکی ڈوہڑے دا بک خاص موضوع محبوب تے بے اعتباری ہے۔ سرائیکی وسیب
 دے محبوب دے رُس و نچن یا پار و نچن دا، ڈر، ہر ویلے عاشق کوں رہ ویندے۔ اے بے اعتباری،

ایں حدتیں ہے جو اگر محبوب سامنے وی ہے تاں وی عاشق دے دل اچ ہک خفت، خوف تے
دھڑکا موجود ہے جو ہٹیں اچ، یا کل نکھیرا سرتے ہے۔

بس تھک پیں یار نبھاوٹن توں، چکھ سارے حال توں رُسدا پیں
جیڑھے قول کیتے ہن صدیاں دے مسیں گزرے سال توں رُسدا پیں
روسی سالیں سال تیں مال ساڈا، ونڈ سارا حال توں رُسدا پیں
ارمان سحر میکوں مار ڈیسی، ڈس کیڑھی گالھ توں رُسدا پیں

(اشفاق سحر بلوانی، کھڈ بزدار)

محبوب دے ٹر وچرٹن تے اتنے خوف دی ہک وجہ اے وی ہے جو عاشق کوں جگہ دے
طعنیاں دا بہوں خوف ہے۔ ایہا وجہ ہے جو اچا ہندے جو اگر محبوب اوندے نال نبھانیں کر سگدا،
تاں کم از کم لوکیں دے سامنے اوندہ اتھ تاں تاں نہ چھوڑے۔

اے پیار تاں سیپ دا چولا ہے، سنیں سیتے سیپ ادھر وڑتاں نہ
تیڈے سڈے تے سانول لنگھ آئے ہیں، ہن تپدی ڈھپ تے ٹورتاں نہ
توں ساڈی اکھ دا سوجھل ہنیں، ساکوں ڈیکھ کرائیں منہ موڑتاں نہ
مر گئے عباس دے نال نہ ٹر، مر گئے تے ہتھ کوں چھوڑتاں نہ

(ڈاکٹر گل عباس اعوان - سوجھل خواب)

سرائیکی ڈوہڑے دا ہک وڈا موضوع ”سسی ڈکھ ہے۔ سسی پیار، محبت تے عشق دی او
کہانی ہے جیں سارے سرائیکی وسیب کوں آپٹے کن متوجہ کیتے۔ سرائیکی ڈوہڑے اچ سسی دی
ڈکھ کوں بہوں سارے شاعران نیں اہٹی شاعری دا موضوع بنائے۔

ادھی رات سسی دے سرتوں تھی سہن سہاگ دی چنی، ہک ہک رُنی
لکھاں سوچاں من وچ سوچ سستی پر ہک وی آس نہ ہنی، ہک ہک رُنی
تتی ریت نے جسم وچال ڈتا، جیویں شمس نے بوٹی بھنی، ہک ہک رُنی
مشکور پدھارے مار مگی، پر کچ شہر نہ ہنی، ہک ہک رُنی
سسی دے حوالے نال چند مصرعے ڈیکھو:

ہتھ لایا شاگر معاف کریں، انویں سچھ ہنی، انویں ڈاج پئی

تہ تیڈی مندری سچھ تے رہ گئی ہے، متاں کچھی منگنیں، چنی ونج
 نہنیں شرم کیتی ہامی رات دی پر نہیں، میڈے مہندی والے ہتھ ہن، پیاردی پت بہن
 عید، عید دی آمد، عید تے محبوب کوں ملن دی امید، عید تے محبوب دے مل پوون
 دیاں منٹاں تے دُعائیں، محبوب دے مل پوون تے خوشیاں، عید دے چن ڈیکھن دا اہتمام، عید
 تے سوٹ سو بکھن، اوند اپو بکھن، عید تے محبوب دا، نہ آون، نہ ملن، کہیں قومی سانجے دی وجہ توں
 عید نہ مناوٹا۔ اے سارے موضوع سرائیکی ڈوہڑے وچ موجود ہن۔ احمد بخش راکب دا ہک
 ڈوہڑا ڈیکھو:

اساں جھوک دے سارے راہ مل کے، تیڈی تا نگھ تنگھائی، توں نہیں آیا
 اساں ڈک جوڑے، اساں مہندی لوئی، اساں سچھ وچھائی، توں نہیں آیا
 گئی ضایو ویل دے بو جھنٹی دی، میڈی سیپ سلائی، توں نہیں آیا
 تیڈا راکب عید دا وعدہ ہا، توڑے عید وی ہائی، توں نہیں آیا
 سرائیکی ڈوہڑا اپنے اندر قومی تے بین الاقوامی تاریخ وی محفوظ کریندا رہ گئے۔ مختلف
 سانحات کوں ایس اپنے اندر محفوظ کر کے، اپنے عہد دی تاریخ مرتب کیتی ہے۔ گوجرانوالہ ایچ شہید
 تھیون آلے ڈوہڑا ناواں حافظ مغیث تے حافظ منیب دی شہادت تے احتجاج تے مزاحمت دا
 انداز ڈیکھو:

اٹھ سم نہ اپنی دھرتی دا، اے باقی ماندا مال بچا، اے شہر بچا
 اے شہرتاں قیمتی ہیرا ہے، من رب داناں اے لعل بچا، اے شہر بچا
 ہر ظلم سیلاب دار یلا ہے، ہر لوڑھ توں در، در سال بچا، اے شہر بچا
 عباس اٹھ روک ہاں ظالم کوں، اے روز کوہیندے ہال بچا، اے شہر بچا
 (ڈاکٹر گل عباس اعوان، کتاب لوں لوں جاگدی تس)

سرائیکی وسیب، روہ، روہی، تھل، دامان تے بیٹ تے مشتمل علاقہ ہے۔ سرائیکی
 ڈوہڑے دا ڈاڈا منظر نامہ ”بیٹ“ دا ہے۔ بیٹ دے وٹا، لئی، لاٹے، کانہہ، کانے، ایندیاں
 ڈھنڈو، ایندے سوہٹپ ایچ ودھارے دا سوب بڈن۔ پرچالیں، روہ، روہی، تھل تے دامان
 دیاں شان ہوندین۔ اتھوں دے لوکیں کوں اپنے وسیب دیاں چالیں نال وی پیار ہوندے۔ اگر

کئی دڑیرا، انہاں چالیں کوں وچکن لگدے تاں اوکوں مزاحمت داضرور سامنا کرنا پوندے۔
 چن پیلھوں ہال پلیدی آں ، ایہا گلھ ہے ، جال وچیندا پیس
 تیڈے ملخ جکیراں نیس ماندھیاں ، کیہاں پے گئے کال ، وچیندا پیس
 اساں سال کریہہ دے مارے ہیں ، رُل وین ہال ، وچیندا پیس
 تیکوں فخر میں چیلکاں ڈیندی آں ونج وچ ، کیوں جال ، وچیندا پیس
 سرائیکی وسیب وچ بہوں سارے ڈوہڑے جگ مشہور تھین۔ جیویں جو:

تھہ جے تیں ، سیں دا تھہ وچ ہا ، بے چنت ننگلے رہ گئے ہیں
 سیں سرتے ہا سرکش ہاسے ، اوندے تھہ چاواں تے چھہہ گئے ہیں
 اوندے تھہ تے نہ کوئی تھہ ڈیوے ، تہوں تھہ ہر کہیں دے سہہ گئے ہیں
 اوندے تھہ دی خادم میل ہاسے ، اُوں تھہ دھوتن اساں لہہ گئے ہیں
 پیر فرید کوں سُٹیندے ہوئے ، احمد خان طارق آہدن:

میڈا پیر فرید کوئی پھل لکھ ڈے ، ڈینہ لہن توں پہلے ول آوے
 میں اکھیں ٹوٹ کے پندی آں ، میڈے پھن توں پہلے ول آوے
 ڈر لگدے بھاٹے بھک تے ہن ، بھک ڈھن توں پہلے ول آوے
 متاں طارق چٹیاں ڈیکھ گھنن ، ہنچ واہن توں پہلے ول آوے

ایں توں علاوہ ساون ، چیترا ، بہار وی سرائیکی ڈوہڑے دا موضوع خاص رہ گئے۔
 2010ء دے عظیم سیلاب توں بعد ، تاں ”سیلاب“ وی سرائیکی ڈوہڑے دا موضوع رہ گئے۔ بلکہ
 سیلاب دی مناسبت نال ”چھل دیاں چھولیاں“ مرتب واجد تھلوی۔ ”خونی چھل“ مرتبہ حاجی عید احمد
 دھریجہ، تے ”لڑھدیاں لاشاں“ مرتبہ ناصر عباس ناصر جھیاں کتاباں وی چھپ کے سامنے آئین۔

☆☆☆☆☆☆☆☆

سرائیکی کافی دا یورا

سرائیکی اصناف سخن اچوں ”سرائیکی کافی“ کوں کلاسیک دا درجہ حاصل ہے۔ ایکوں سرائیکی شاعری دی قدیم ترین صنف سخن شمار کیتا ویندے۔ اوندی بنیادی وجہ کافی دے ڈو، وڈے موضوعات تصوف (عشق حقیقی) تے اظہار عشق (عشق مجازی) ہن۔ عشق بھانویں حقیقی ہووے، تے بھانویں مجازی، اے عاشق دے اپنے اثرات ضرور مرتب کریندے۔

عشق..... انسان نال ہووے تے بھانویں رب سیں نال۔ اے بندے کوں آداب بندگی تے آداب زندگی ضرور سکھیندے۔ عشق دی بھاہ، انسان کوں ساڑ کے محض سوا ای نہیں کریندی بلکہ اوندے من دا رنگ لہاتے اوندائن سو جھل وی کریندی ہے۔ عاشق اپنے ڈکھ دے طفیل، جگ دے ڈکھ وی سمجھن لگ ویندے۔ اوندے گالھیں وچ سوز تے گداز، آویندے۔ عاجزی تے انکساری اوندے مزاج دا حصہ بٹ ویندن۔ اوندی سوچ ہک صاف تھی ویندی ہے۔ اوندے من دا خلوص اوکوں پاکیزگی تے بے باکی عطا کریندے۔

اے ساریاں گالھیں کافی دا مزاج تے کافی دا موضوع ہن۔ پر کافی کیا ہے؟۔ بزرگ ڈ سیندن جو ساوٹ تے بدراں دی اُکرس ویلھے، اتھوں دے لوک ”کاف۔ کاف“ دا ورد کریندے ہن تاں اللہ دے حکم نال ہوا چل پوندی ہئی۔ حضرت غوث اعظم دے ڈسائے گئے وظائف ایچ ”چہل کاف“ دا ذکر ملدے۔ چونکہ ”کاف“ آکھن نال ہیل گھلدی ہئی تے بندے کوں اُکرس توں نجات ملدی ہئی۔ لہذا اویل ایچ سرائیکی شاعر اپنے من دی اُکرس ختم کرن لو، جیڑھی شاعری کریندا ہا، اوکوں کافی آکھیا ویندا ہا۔

کافی دے بارے ڈوجھا نظریہ سندھی زبان دے محقق سیں مولانا غلام محمد گرامی دا ہے۔ انہاں دے مطابق کافی دا ماخذ عربی زبان دا لفظ ”کفہ“ ہے۔ جیندا مطلب ہے ’دف دی اوچکور کاٹھی، جیندے تے گھنگھر وپدھے ہوئے ہوندن۔“ ”کفہ“ دے نال ہک ملد اجلد لفظ ”استکفوا“

دی اس ضمن اِچ سامٹے آندے۔ جیندا مطلب ہے۔ ”پنن، خیرات منکن“۔ انہاں ڈوہائیں لفظیں کوں ملد کے پڑھوں تاں ایندا مطلب بڈے ”دَف وچا کے پنن“۔ ایں گالھ توں گمان ایں پاسے ویندے جو شاید حسینی ہانہڑ ریت اہلگے ویلھے خیرات منکن آلے لوک عارفانہ کلام پڑھدے ہوسن تے ایں نسبت نال انہاں دے روحانی گیتاں کوں کافی آکھیا ویندا ہوسی۔

کافی دیاں انہاں ڈوہائیں تعریفاں کوں سامٹے رکھوں تاں اے گالھ سامٹے آندی ہے جو اے عارفانہ فکر دا اظہار یہ ہے، تے ایندا تعلق سُر، سنگیت نال وی ہے ایں بارے اِچ ڈاکٹر غلام علی الانادا آکھن ہے جو:

”کافی، ہک روحانی گیت دے رنگ اِچ وادی سندھ اِچ جمی جی،

تے راگداری دے انداز اِچ ہندوستان اِچ مشہور تھئی۔

سرائیکی ثقافت دے لکھاری سئیں جاوید احسن وی کافی دا گانڈھا گائیگی تے

راگداری نال گنڈھیندن۔ انہاں دے موجب:

”کافی دا بنیادی تعلق گائیگی تے راگداری نال اے۔ کافی دے

ابتدائی نمونے، مثلث توں گھن کے مٹھن تیں ملدن۔

کافی دے بارے ہک نظریہ اے وی سامٹے آندے جو اے عربی زبان دے لفظ ”کفی“

توں نکھتے۔ عربی اِچ اے لفظ ”ترکڑی“ دے ڈوہائیں پلڑے برابر تھیوٹ تے استعمال تھیندے

چونکہ ایں صنف اِچ شعر دے ڈوہائیں مصرعے برابر ہوندن۔ ایں سانگھے ایکوں کافی آکھیا گئے۔

سرائیکی زبان و ادب دے جگ مشہور لکھاری سئیں حمید الفت ملغانی، کافی تے تبصرہ

کریندے ہوئے لکھدن جو:

”کافی اوصنف ہے جیڑھی مٹھی مٹھی سُر وچ گائی ونج سگے، کافی دیں

پُرائیں کتابیں تے دید ماری ونجے تاں کافی دے نال نال اوند

راگ وی لکھیا ہو یا ہوندا ہا، جنہیں کنوں صاف ظاہر تھیندے جو کافی

دے لکھاری راگ دی وی بھروس سُنچاٹ رکھدے ہن۔“

سرائیکی کافی کتنی قدیم اے، ایندے بارے وی مختلف آراء ملدین، تاہم ایندی ہیئت

تے فکر کوں مد نظر رکھوں تاں اسان شاہ حسین کوں کافی دا پہلا شاعر آکھ سگدے ہیں۔ جڈاں جو

کیفی جام پوری، سندھ دے مشہور شاعر چکل سرمست کون کافی دا پہلا شاعر سمجھدن۔ لیکن سرانیکی زبان اچ خواجہ غلام فرید سیں سرانیکی کافی کون عروج تے پہچائے۔

خواجہ فرید سرانیکی کافی اچ زنت نویں تجربے کیتن۔ ایندے اچ موسیقی دے کئی سُر شامل کیتن۔ چھوٹیاں وڈیاں بحراں، مترنم بحراں اینداسوہٹپ ہن۔ ایندے نال ای سرانیکی کافی اچ سارا سرانیکی وسیب تے خصوصاً روہی دے سارے منظر سامنے آویندن۔ روہی دے عاشق دیاں وی کیفیتاں عشق دے ادھ، وصال دی جس، روہی دے ٹہڑیاں داسیک، تے بجر داسیک، عاشق کون کہیں جاہ پہن نہیں ڈیندا۔

کیچ دوٹساں، بے تیں جیساں

جیول ولساں کافی تھیاں

گل وچ پائم پریت مہار

انہاں دی جگ مشہور کافیاں اچوں ہک کافی ڈیکھو:

میڈا عشق وی توں ، میڈا یار وی توں

میڈا دین وی توں ، ایمان وی توں

میڈا زہد ، عبادت ، طاعت تقویٰ علم وی توں عرفان وی توں

میڈے فرض ، فریضے ، حج زکوٰتاں صوم صلوة اذان وی توں

میڈا کعبہ ، قبلہ ، مسجد ، منبر مصحف تے قرآن وی توں

کافی اتھوں دے لوکیں دی مونجھ اچ بھنیوال ہٹی اے، ڈکھیں اچ لوکیں کون کلہانس

تھیون ڈتا۔ آپ وی رنی اے تے اکیوں لکھن تے سٹن آ لے وی ہک ہک رن۔ اللہ ڈیویا پر جوش دی کافی ڈیکھو:

درداں دی ماری وڈری علیل اے

سوہٹا نہ سٹدا ڈکھاں دی اپیل اے

چھوٹی عمر وچ دیداں نہ لیندی اے گہر ، گل وچ اصلوں نہ پیندی

چالاک ہوندی تاں دھوکے نہ چیندی وہ وہ جو تھی ہاں ، جو جو ذلیل اے

خرم بہاول پوری اگرچہ کافی کون نواں آہنگ عطا کیتے۔ پر انہاں دی کافی دے

موضوعات زیادہ تر روایتی ہیں۔ میڈا، مٹھرا، ایار، خان رب نواز خان، اکثر اے کافی گاندارا ہندا ہی۔

ہن کیوں ہوش نمازاں دے

گٹھے پئے ہیں یار دے نازاں دے

گئی اتنا تھورا لاوے ہا جند سولاں توں چھروا دے ہا

ساڈے سجٹاں کوں سڈا آوے ہا ہتھ ہدھ کے نال نیازاں دے

خواجہ عاقل جوگی ہک سچے صوفی ہن۔ آپ خواجہ فرید دے خاص خلیفہ ہن۔ انہاں

دی کافی تے وی روایت دا اثر ہے۔

ہن کیوں چھپدیں آسے پاسے اسان کڈا ہیں تپڈے ہاسے

اوڑک پھیر سنبھال نی

خواجہ یار محمد فریدی رحیم یار خان دے جموڑ ہن۔ آپ خواجہ فرید دے مکتب فکر نال

جڑے ہوئے ہن۔ آپ ہوں وڈے واعظ تے مقرر ہن ہن۔ آپ دے دیوان ”دیوان محمدی“

دی ہک کافی ڈیکھو:

کیوں چھپانواں درد کوں رُخ زرد ، آپیں سرد کوں

پیں فرد ، غازی مرد کوں پیڑیں ہرایا ، کیا کراں

1970ء توں بعد، جینویں سرانیکئی نظم دامتراج بدلے۔ اونویں سرانیکئی غزل تے سرانیکئی

کافی دامتراج وی بدلے۔ اوندی بنیادی وجہ تاں او معروضی حالات ہن جنہاں دا تذکرہ پہلے تھی چکے۔

مگر ہک ہی وجہ وی ہے او اے ہے جو 1990ء توں سرانیکئی شاعری کوں کالجرتے یونیورسٹیاں دے

پڑھے لکھے شاعر میسر آئے۔ انہاں لوکیں معاصر، ادب دا مطالعہ کیتا۔ انٹرنیٹ دی سہولت شاعر کوں

اپنے مُلک دے علاوہ ہیاں مکاں تے ہیاں زبانان دے ادب نال متعارف کرایا۔

ایں طرح انہیں دانشوراں دا، اپنا مطالعہ، مشاہدہ، تے نقطہ نظر وسیع تھیا۔ کافی چونکہ ایں

وسیہ دی مقبول عام صنف ہی لہذا انہاں شعراء اپنی فکر دے اظہار کیتے ایں صنف کوں پسند کیتا۔

لہذا جو کی کافی ایچ ناصر فاسا کوں ہیت دے نویں تجربے نظر دن بلکہ ایندی فکر، تاں انقلابی

شاعری دے دائرے ایچ داخل تھی چکی ہے۔

جدید کافی دے معتبر کتاباں ایچوں ”مکھ آدم دا“، ”عشق اللہ سیں جا گیا“، ”نیں

کتھا، ”گن توں پہلے“ (سلمان سہو)۔ ”سو جھل خواب“ تے ”لُوں لُوں جا گدی تس“ (ڈاکٹر گل عباس اعوان) ایچ اسا کون نوں ہیئت تے نوں فکرِ ملدی اے۔ ایویں لگدے جو رفعت عباس، شمیم عارف، سلمان سہو تے (راقم) نوں فکر کون منتخب کر کے اپنی دھرتی نال اپنا گانڈھا برقرار رکھے ہن۔ اپنی ثقافت تے اپنی اسطوردی تلاش، دراصل جدید تر شاعری دامنراج ہن۔

کافی دی اہمیت تے گالھ کریندے ہوئے ڈاکٹر انوار احمد آہدن جو:
 ”جڈاں کافی آکھن آلا شاعر، عام آدمی دی گالھ کریندے،
 اوندے جذبات دا اظہار کریندے تاں عام لوکیں دا وی اوندے
 تے اعتماد تھی ویندے۔ ایہو اعتماد مضبوط یقین وچ ڈھل ویندے
 جیڑھا اوٹ آ لے کنیں زمانیں تیں، لوکیں کون جیوٹ دا حوصلہ
 ڈیندے۔ شاعری اسا کون آپس ایچ جڑیندی تے طاقت عطا
 کریندی اے جنیں ویلھے شاعر بولیندے تاں اوندی آواز ایچ
 اسان ساریاں دی آواز شامل تھی ویندی ہے۔

سچ گالھ تاں اے ہے جو ”کافی“ ایچ لوکیں دی آواز وی اوں ویلھے شامل تھیسے جنیں
 ویلھے کافی لوکیں دی گالھ کر لیسے۔ جنیں ویلھے کافی ”ایچ لوکیں دی گالھ تھیوٹ شروع تھی ہے تاں
 لوکیں وی ”کافی“ کون اپنے دل ایچ جاہ ڈتی اے۔

منو، رب کہیں دا پدھیا نہیں
 ایکوں ملتاں خود پدھوایا ہے

(رفعت عباس۔ عشق اللہ سین جا گیا۔ ص 126)

اے گالھ لوکیں دی گالھ ہی جو جیویں ہک خاص طبقہ فکر دے لوک ”رب سین“ دی
 تشریح کریندے کھرن، اچو کا بندہ، رب سین کون خود پڑھے، خود پرکھے، خود والا وے۔ اوکوں رب
 دی ذات واقعی 70 ماواں کولوں زیادہ مہربان لکسی۔ اوکوں رب سین دیاں نعمتاں دا ادراک تھیسے
 تے وت او خود آکھسی جو رب سین دیاں نعمتاں اٹ گھٹ ہن۔

نویں کافی انسان دوستی تے بندے نال بندے کون جوڑن دی گالھ کہتی ہے، اوں دور
 ایچ جنیں ویلھے ہک ہن کول کفر دے فتوے ڈے کے، قتل کیتا ویندا پئے۔ کافی بندے نال رل

ہون دی گالھ کریندی ہے۔

آپ بھراواں تروڑی یاری ، میں کیوں یاری تروڑاں
سانور میکوں چھوڑی ویندا ، میں کیوں اوکوں چھوڑاں

(رفعت عباس۔ عشق اللہ سنیں جا گیا۔ ص 71)

ایہا رل ہون دی گالھ جنیں ویلھے بین الاقوامی سطح تے وی تھئی اے تاں اُتھاں وی
غیر انسانی سوچ رکھن آلیاں تو تاں کٹھیاں تھی کے۔ ایکوں مکاؤن دا آہر کریندن۔ جڈاں وی
اسلامی ملک پک مُٹھ تھیوں لکسن تاں:

عاشق کنگھی شیشہ آندا ، مکھ ٹھہانوں کیتے
وَت جاسوساں کنگھی شیشہ ، کر بارود لکھایا
عاشق جتھ کر رل پٹھے ، جاسوس اُتھاں آیا

(رفعت عباس۔ مکھ آدم دا۔ ص 102)

رفعت عباس اچوکی کافی کون نویں موضوعات ڈتن۔ اُنہاں کافی اچ سرائیکی صوبے
دی گالھ ٹوری ہنیں۔ اُنہاں غیر جمہوری حکمرانیں دی وی مذمت کیتی اے۔ آہن جو:

اماں ٹی جرنیل نہ جاویں نت مریندا ساکوں
پر ایندے نال نال لوکیں کوں وی حوصلہ ڈیندے ہوئے آہن ”جو انت جیت
جمہورتے جمہوری قدراں دی تھیوٹی ہے۔ بندے کوں ہمیت کرنی چاہیدی اے۔ ایں رستے تے
ردے ہووے اگر موت وی آونچے تاں اوشہادت ہے۔

جہڑے قتل تھینے ، اُنہاں مہل چاتے

جیڑھا قتل تھیا ، اوندے پیو ڈاڈے
جیڑھا قتل تھیا ، اوندی آل اولاد
کوئی ویس جیوں دا آہن پاتے

(رفعت عباس۔ مکھ آدم دا۔ ص 98)

انہیں گالھ کوں شمیم عارف تھوڑے جنیں مختلف انداز اچ آہن۔ او آہن جو شہیدیاں

دے لو، نال ہمیش پھل جمن، تے اے پھل دراصل نویں تے سو جھل فکر آلی نسل ہوندی ہے۔

باغ شہر ، وچ ساؤل اتے پھینگاں پھینگاں تھیوں
گس مویاں دی رتول وچوں ، پھل تھی جمدے راہوں

(شمیم عارف۔ نیل کتھا۔ ص: 9)

شمیم عارف دے موجب، اگر حکمران تے متقدر طبقہ لوکیں نال میل جول رکھسی تاں
وستیاں وی ترقی کریں۔ جڈاں امیر تے غریب مل بہسن تاں وسیب اچ امن تے امان دی وجہ
توں ترقی آسی۔

کوئی نہ وتی اوپری لکھی ، دریاویں دی من تے

جو دم بیڑا میر ملاح دا ، آندا ویندا راہسی

(نیل کتھا۔ ص: 15)

نویں کافی اپنے عشق کوں وی موضوع بٹائے۔ اے عشق اپنے محبوب دے نال نال اپنے

رب نال، بڑ گئے لوکیں نال تے ماہ بولی نال وی ہے۔

سال پچھوں کوئی ہک واری پھل نکراں دے

تھیوں ہا کوئی میلے تاں گئے متراں دے

پندی وچ وی بولی اپنی بھلائی نہیں

پنجرے ڈیکھو طوطا ، مینا ، تتریاں دے

(شمیم عارف۔ نیل کتھا۔ ص: 19)

نویں کہانی اے وی ادراک ڈتے جو جیکر بندے دا گانڈھا، اپنے خالق نال تھی ونچے

تاں اوندی دنیا بدل ویندی ہے۔ اوندے من اچ باغ لگن، دی کیفیت رہ ویندی ہے۔

ہن تاں عشق نال گانڈھا تھی گئے من اچ باغ لویوں

سین دے رلے دھانونی دھانسون سارے میل لہیوں

سارے پردے آپ ہٹا کے سین دے نال ایوں

کھلسوں کھلسوں رچ رچ کھلسوں پڑتے جھمراں پیوں

(ڈاکٹر گل عباس اعوان۔ سو جھل خواب۔ ص: 52)

مذہبی تعلیمات موجب اللہ سکیں اونہی قوم کوں زمن تے جیند ارکھی چیزھی قوم نویں
علوم نال اپنے آپ کوں جوڑ کے رکھی۔ نویں علوم توں محروم توں یا غلام تھی ویں یا وِت مٹ ویں
۔ اہو کی کافی ڈیکھو:

سب دھرتی راز پھول مٹھل
اے بند دروازہ کھول مٹھل
او آپ ڈسیندا پٹھا ہے
میکوں یار سڈیندا پٹھا ہے (سوجھل خواب۔ ص: 73)
اہو کی کافی، اپنے عہد دے سائل تے وی گالھ کریندی اے۔ صرف مسائل دی
نشاندہی ای نہیں، بلکہ اوند احوال وی ڈسیندی اے۔ ایں وجہ توں ای اہج دے وسیب دی آواز
بہیندی پئی ہے۔

اماں ژئی اے کینجھاں شہر اے، بھاہ نہیں وڑدے لوک
اماں ژئی اے کینجھاں شہر اے، موت توں ڈردے لوک
اماں ژئی، اساں سارے شہر دی ڈر لہاؤٹی اے

اماں ژئی بک ”اتھرا پتر“ ہن جا، ڈیویں ہا
اوکوں بستے نال ”عصا“ کئی سہنی چا، ڈیویں ہا
اساں وی تاں سکھ دی کہیں ڈینہ، جھمر پاؤٹی اے
اماں ژئی اساں آہٹی دُنیا، آپ وساؤٹی اے

(ڈاکٹر گل عباس اعوان، لوں لوں جاگدی تَس۔ ص: 15)

نویں سرانیکئی ”کافی“ دا ہک موضوع اپنے ماضی تے فخر کرن اے۔ اہو کا شاعر، اپنے ماضی
کولوں مایوس کانتی، بلکہ اوجھیندے جو اوندے اجداد باحوصلہ تے بہادر ہن۔ جنہاں ناصر، ہتھیار
بند لوکیں دا مقابلہ کیتے بلکہ زندگی ٹورنال ٹردے ہوئے، زندگی دا، گواہاں پنہ دی کتی نیں۔

اونویں جھمراں، دول، دریاں جاگے، میلے تھیندے
ساکوں مارن آلے مر گئے، اساں اہج وی جیندے

آپ ڈیوایا مال چریندا ، ہکلاں ودا ڈیندا
 حملہ آور بھاگاں دے ویڑھے فجریں ہن وی ڈدھ رکیندے
 حملہ آور مار اساکوں ، پھیریں ول گئے ہن
 اساں لمبی عمراں پاتی ، دھاڑو رہ دیندے
 پورا مکھ مہاندرا ساڈا ، ولدا روشن تھیا
 کافیاں ، قصے ، ڈوہڑیاں اندر پئے ہیں روز لکھیندے
 ساڈا پٹکا ، لمبا چولا ، کھسہ ، ٹور ، سلامت
 اساں سلا ، دُنیا اہگوں ولدا پئے سنجھیندے

(سلیمان سہو۔ گن توں پہلے)

سلیمان سہو، بے وسی دے مقابل حوصلہ مندی دا نظریہ پیش کیتے او سمجھیندے جو سرائیکی
 وسیب دے دُنیاوی بولن آلی ہے۔ اتھوں دی آون آلی روشن خیال نسل اپنے علم تے ہر نال، نا صرف
 غاصباں دا مقابلہ کریسی، بلکہ انہاں دی خبر، گھنسی، مطلب اے ایں زور دا بدلہ وی گھنسی۔

کوئی آ، گھنسی خبراں

کیوں ہن خوفنی برج اساڈے

کیوں نو، گزریاں قبراں

کوئی آ گھنسی خبراں

وسوں اوڑک آپ الیندی

کھٹیا، کیڑھے ہراں

کون آ گھنسی خبراں

دھاڑو آں کون ہمیش ہرایا

سلا ساڈے صبراں

(سلیمان سہو۔ گن توں پہلے)

کوئی آ گھنسی خبراں

نویں سرائیکی کافی دے مطالعے توں بعد میں ایں نتیجے تے چُجاں جو ایندے ایچ کوئی

شک نہیں جو ایں صنف شاعراں ایچ شعراء نوں افکار کوں موضوع بٹائے۔ نویں کافی یکدم ہوں

سارا پندھ کیستے، عشقیہ مضامین توں نکل کے سماجی مسائل نال گانڈھا اُن جوڑیے سی۔ مگر وحدت الوجود دا نظریہ وی ایندے تے غالب نظر دے۔

اوندی وجہ اے ہے جو نویں کافی نال منسلک کجھ شعراء اپنے ”وادی سندھ دے پتر ہووَن“ تے فخر کیستے تے اہٹی شاعری دی بنیاد وی ”سب توں پہلے دھرتی جائے“ ہووَن تے رکھی ہے۔ گوکہ ویب ایچ اے فکروی موجود ہے جو ”سب توں پہلے سلمان یا سب توں پہلے پاکستان“۔ پر، نویں کافی لکھن آ لے کئی شعراء دا نظریہ ”سب توں پہلے دھرتی جائے“ ہے۔ اُنہاں دھرتی جائے دے تصور کوں ”رگ وید“ دی تعلیمات نال جوڑیے۔ رگ وید دا حوالہ ڈیندے ہوئے اشوالال آہن جو:

”وادی سندھ ایچ پنج ہزار سال پہلے ”رگ وید“ ایچ لکھیا گئے جو
”جیڑھا ہک ہی، اوہو سب کجھ بن گیا۔ ایہو نظریہ اہ وحدت
الوجود شاعری شاعری ایچ ملدے۔“

شہنیت ایہو نظریہ ہے، جیندے زیر اثر کافی دے ہک شاعر کوں ”گلگیاں اندر روز ڈیوایا“

ظاہر تھیندے تے ایویں ای

سمہ سٹہ ریلوے ٹیشن تے
میکوں آپ اللہ سنیں ٹکریا ہی

(رفعت عباس۔ عشق اللہ سائیں جا گیا۔ ص 74)

وحدت الوجود دیں فکر تے تعبیراں تاں اوہے دانشور کر لسن جنہاں دا اے میدان ہے
، پر جیکر ساڈا اے ایمان ہے جو اللہ سنیں ہر جاہ تے موجود ہے تاں اوندی ملاقات واسطے بندے
کوں سمہ سٹہ ٹیشن تے وچن دی لوڑ وی کانتی۔ خیر۔

لیکن میں ہک عرض کراں جو اگر ”کافی اوصنف ہے جیڑھی مٹھی مٹھی سُر وچ

گائی وچ سگے“ تاں اہو کی کافی، سُر تے ساز توں خالی نظر دی ہے۔ ایکوں شہنیت ہُن تاں گائیادی
نہیں گیا۔ ایں واسطے کافی ایچ جیڑھی کیف موجود رہ گئی اے، او اساکوں اہو کی کافی ایچ نہیں ملدی
۔ اوندی وجہ اے جو اہو کی کافی نویں فکر تے نویں موضوعات نال تاں پُر ہے۔ پر اساکوں شعریت دی
کی دا، احساس ضرور تھیندے۔ ہو سگدے جو اے کلاسیک توں ”کافی“ دا ڈو جھا پڑاؤ ہووے۔

☆☆☆☆☆☆☆☆

سرائیکی غزل تے ہک جہات

غزل سرائیکی شاعری اچ ڈوہڑے تے کافی آلی کار، ہک مقبول ترین صنف ہے۔ غزل دے لغوی (لغت اچ درج) معنی ”تریمتیں نال یا تریمتیں دے متعلق“ کالھیں کرن ہے۔ جنیں ویلھے ہرٹ دی زندگی خطرے اچ ہووے، اُوں ویلھے خوف تے مایوسی دی حالت اچ اوندے منہ اچوں نکلن آلی چیخ کوں وی غزل آہدن۔

اس نسبت نال، غزل توں مراد اوصنف شاعری اے جیندے اچ حسن تے عشق دیاں مختلف کیفیات دا ذکر ہوندے۔ غزل اچ ڈوہڑے، درد، سوز تے ساز دے رنگ نشا برڈ سدن۔ اطلاقاً غزل دیاں ہوں ساریاں تعریفاں ملدین۔ جنہیں دا مفہوم ایہ ہے جو غزل دا ہر شعر ہک مکمل تے الگ اکائی ہوندی ہے۔

غزل دی ہیئت کوں سامنے رکھوں تاں غزل دے پہلے ڈوہڑے، مصرعے اگر ہم قافیہ تے ہم ردیف ہوں تے ایکوں غزل دا مطلع آکھیا ویندے۔ ورنہ غزل دا پہلا شعر آہدے ہیں۔ غزل اچ ردیف دی موجودگی غزل کوں موسیقی تے سہٹ عطا کریندی ہے۔ ورنہ غزل کیے ردیف کئی ضروری نہیں۔ ایویں ای اگر غزل دے آخری شعر اچ شاعر اپنا ناں یا تخلص استعمال کرے تاں او غزل دا مقطع آکھویندے، ورنہ اوکوں غزل دا آخری شعر آہدے ہیں۔ بغیر ردیف غزل کوں ”غیر مُرُوف“ آکھیا ویندے۔

غزل دے اشعار دی تعداد دا ذکر کروں تاں غزل دی تعداد 5 اشعار توں ستارہاں (17) تک ہوندی ہے۔ لیکن اساکوں ستارہاں تعداد توں زیادہ دیاں وی غزلاں ملدین۔ پر انہاں دی تعداد ہوں ای گھٹ ہے۔ البتہ غزل دے اشعار دی تعداد کم از کم پنج ہووٹا ضروری ہے۔

اگر کئی شاعر، یکی بھرتے یکی ردیف قافیہ اچ ڈوہڑے جھی غزل لکھے تاں اوکوں ڈوہڑے ورنہ آہدے ہیں اردو شاعری اچ تاں سرغزل تے چہار غزلہ وی لکھے گئین۔ چونکہ عشق تے عاشق، غزل دا سب توں وڈا موضوع ہن۔ اس سائگھے اساکوں سرائیکی غزل اچ حسن تے عشق تے

مختلف معاملات، مختلف انداز اراج ملدن۔ ”درد، غم، سوز، گداز، ہجر، وصال، محبوب دا ظلم، اوندی بے وفائی، اوندے ناز انداز، محبوب دی بٹ ٹھنٹی، اوندی چال، اوندی چہرہ مہرہ، اوندیاں اکھیاں، اوندیاں زلفاں، اوندی محبوب دو توجہ ڈیوٹی، عاشق دا اپنے آپ کوں سچا عاشق تے رقیب کوں بواہوس ثابت کرن..... وغیرہ“ غزل دے زیادہ تر موضوعات ہن۔

پر وقت گزر رٹ دے نال نال غزل اراج نویں موضوعات آئین۔ غزل دا دامن وسیع توں وسیع تر تھیندا ویندے۔ ہن اساکوں سرائیکی غزل اراج بہوں وسعت، نواں تے نویں کلاپن ملدے۔ اے نواں اپنا وسیع ہے جتنی اے کائنات یا انسانی زندگی۔

نہ گئی ستارہ، نہ گئی سیارہ، چوفیر میڈے
خبر نہیں میکوں میں اچکل کیڑھے مدار اراج ہاں

(لوں لوں جاگدی تہ)

غزل دی ایں ہمہ گیری دے سوب ایندے اراج مذہبی، سیاسی، معاشرتی، تہذیبی، اخلاقی، فلسفیانہ، حکیمانہ تے عاشقانہ موضوعات تے شاعر، اظہار خیال کریندے۔ غزل دی خوبصورتی دا سب توں وڈا سوب اوندے ہر شعر دا معنوی اعتبار نال ہک مکمل اکائی ہووٹ ہے۔ باقی تمام اصناف شاعری ہک مسلسل موضوع یا خیال تے مشتمل ہوندین۔ غزل دی ”مسلسل غزل“ ہوندی ہے۔ پر ہر غزل ایویں نہیں ہوندی۔ غزل دا ہک سہٹپ اے وی ہے جو ایندہر شعر جڈا رکھیندے۔

غزل دی زبان، بیان اصناف شاعری دے مقابلے اراج عموماً سادہ، سلیس تے شستہ ہوندی ہے۔ غزل اراج صنائع بدائع دا متوازن استعمال ایکوں حسین تے دلکش بنا ڈیندے۔ قادر الکلام شعراء، غزل اراج تشبیہ، استعارہ تے تلمیحات دے استعمال نال ایکوں پرتا شیرتے ہاں چھک بنا ڈیندن۔ البتہ صنائع بدائع دے بے جاتے غیر متوازن استعمال غزل کوں بے مزا کر ڈیندے۔ ہک چنگا غزل گو شاعر، اپنا لہجہ نرم تے دھیمار رکھیندے۔ مترنم بحر اں تے تکرار لفظی نال، غزل اراج موسیقیت دی پیدا کیتی ویندی ہے۔

پہلا سرائیکی غزل گو شاعر کون ہے۔ شنیت یقین نال تاں ایندے تعین نہ کیتا ونج سگے۔ البتہ ایں حوالے نال مختلف ناں سامنے آندن۔ کیفی جام پوری دے مطابق سحر رومانی دا اے دعویٰ ہے جو ”سرائیکی اراج پہلی آزاد نظم تے جدید غزل انہاں آکھی ہے۔ (18) پروفیسر حمید الفت

ملغانی دے موجب ”اقبال سوکڑی کوں سرائیکی غزل دا موہری آکھیا ونج سگدے۔“
(19) ملغانی صاحب دی گالھ ایس وی ہاں کوں

لگدی ہے جو اقبال سوکڑی دی 1973ء ایچ آون آلی پہلی کتاب ”ہنجوں دے ہار“
ایچ پہلی دفعہ سرائیکی غزل الگ صنف اے طور تے شامل ہئی۔

اساں ایس آکھ سگدے ہئیں جو سرائیکی غزل، جڈاں دی وجود ایچ آئی اے، ایس اپنا
پندھ جاری رکھیے۔ ایس حوالے نال سرائیکی مشاعرے، مختلف سائل ادبی

(18)۔ کیفی جام پوری، سرائیکی شاعر، بزم ثقافت ملتان، 1969ء، ص: 368

(19)۔ حمید اُلت ملغانی۔ لکھت تے لکھاری۔ ص: 45

تنظیمیاں دیاں ماہانہ نشستاں، ریڈیو تے ٹی وی دے ادبی پروگراماں دے نال نال مختلف
اخبارات دے ادبی صفحات نیں، سرائیکی غزل دے پندھ کوں بہوں سوکھاتے بہوں تیز کیتے۔

ابتداء ایچ سرائیکی غزل دا گانڈھا روایتی مضامین نال جڑا رہ گئے۔ سرائیکی دے اولین
دور ایچ اقبال سوکڑی توں علاوہ سرور کر بلائی، نقوی احمد پوری، خادم ملک ملتانی، فدائے اطہر،
ریاض رحمانی، ارشد ملتانی، ڈاکٹر قاسم جلال وغیرہ۔

جدید سرائیکی غزل روایتی مضامین توں انحراف کیتے۔ جدید سرائیکی غزل مبالغہ آرائی
دی بجائے حقیقت نگاری کوں متعارف کرائے۔ جدید غزل وسیب دے حقوق دی گالھ کیتی ہے۔
جدید غزل پہلی واری غاصب نال مکالمہ کیتے۔ ہن غاصب کولوں سوال تھیوٹ شروع تھئیں۔

اچنی متاع لٹاکے، تیڈے درتے آگیاں

پیرا، اہگوں تے ٹور، یا اندر دا چور ڈے (اقبال سوکڑی)

جدید صنعتی دور، ایچ بندہ ایس گالھوں بے چین تھئے، جو اوندی بے توقیری دا ہک نامکٹن
آلاسلسلہ شروع تھی گیا ہا۔ جتھاں عام بندہ بے چین تے بے قرار تھیا ہا۔ اُنھاں ”ہیرے ریت قیمتی
نگ“ وی رُل گئے ہن۔ جدید سرائیکی غزل ایچ اسا کوں سرور کر بلائی دی شاعری ایچ ”وجودی
فکر“ دا اٹھ گھٹ اظہار ملدے۔ سرور کر بلائی سارے وسیب دے ڈکھ کوں بہوں قریب توں
ڈٹھے۔ اُنہاں ایس ڈکھ کوں جنیں ویلھے اچنی ذات ایچ شامل کیتے تاں اُنہاں کوں محسوس تھئے جو
اُنہاں دا، تے اُنہاں دے وسیب دا ڈکھ سا نچھا ہے۔

دڑی دا سیوا درد دے غم خوار نی کوئی
یوسف ہاں مگر میڈا خریدار نی کوئی
جدید سرائیکی غزل جمہوری فکر نال پیار کیتے۔ ایس سا نگھے، جدید سرائیکی غزل غیر
جمہوری قوتاں دی مخالفت وی کیتی اے، اے اُنہاں کوں ”گھر دا دشمن“ قرار ڈتے سی۔

بھہ ویندی ہے زندگی ہک ادھ جیکر دشمن ہووے
کیا کرے بیکس او جیندا گھر دا گھر دشمن ہووے (مہجور بخاری)
جدید سرائیکی غزل اپنے کول تے مٹھے لہجے کوں وی نہیں بھلایا۔ سرائیکی زبان دی
مٹھاس اونویں وی جگ مشہور ہے۔ قیس فریدی ایس مٹھاس کوں ایس ونڈائے جو ہک دفعہ تاں
ایکوں چکھن دے تھکیرے لہہ گنہین۔

چھوڑ چھوڑ دشمنیں دی گالھ چھوڑ خار خار دوستیں دا ، حال ڈے
تریہہ تریہہ زندگی دا کیا بٹیا زہر زہر شرتیں دا حال ڈے
قیس قیس ، کرتے کون رو پیے وسن وسن نفرتیں دا حال ڈے
جدید سرائیکی غزل دا ایرار کھن آلیں اچوں ہک اہم ناں ممتاز حیدر ڈاہر دا ہے۔ میڈا
یقین ہے جو اگر زندگی ایندے نال ڈاہ سال وی ساتھ ڈیوے ہا، چاتاں سرائیکی غزل ہوں پہلے
سارے نویں موضوعات نال متعارف تھی ونجے ہا۔ ایندی فکر تے ایندا لہجہ ہوں پہلے معتبر تے
متحکم تھی ونجن ہا۔ ممتاز حیدر ڈاہر دا سیاسی مشاہدہ تے

مطالبہ ہوں گہراتے ہوں وسیع ہے۔ او بندے دی بے توقیری دی ہک وجہ ”خود
بندے دی آہنی سوچ“ سمجھدن۔ او سمجھدن جو او کابندہ اپنے مسائل دی پاڑ دا ادراک نہیں رکھیندا
۔ لہذا ڈکھ ڈیوے آلا اے پوٹا، واولا پھچڑا، آندے۔

لیکھا کوئی نی رکھیا ، منتظر ، ہوا دے ہن
اساڈے شہر دے کجھ لوک کتنے سادے ہن
او کتنے توٹیں ، بھلا بارشیں کنوں لگسن
جھاں دے جسم اُتے ، کاغذی لبادے ہن
جدید سرائیکی غزل دا ہک سُوہٹا وصف اے دی ہے جو ایس زندگی کوں ہوں قریب توں

پڑھیے، پرکھیے تے ایندے نال اَلائے۔ جتھاں انسان اپنے مسائل دا، آپ ذمہ وار ہے۔ اُتھاں اوکوں
 پہوں سارے مسائل اپنے قریبی لوکیں توں وی ملدین۔ دبستان سازی دی شناخت اگرچہ گیت تے
 ڈوہڑہ ہے۔ پرائس دبستان دی ہک نویکی آواز۔ سلیم احسن وی ہے۔ انہاں دا جدید لب و لہجہ ڈیکھو:

ہاہر دی کیا دُنیا داری گھر وچ بہن بھرا جو ست ہم
 ہک دھرتی دے جے جائے گھر گھر، جندر تالا وت وی
 ساوٹ دی کیا شرط ضروری کچے کوٹھے ڈھاندے راہندن

مغربی ادب اِنج اساکوں انسان دوستی دا جیڑھا نظریہ ملدے۔ اوندے موجب
 بندے کوں ”لمحہ موجود“ توں لطف اندوز وی تھیوٹا چاہیدے تے ”لمحہ موجود“ توں فیدہ وی چاوٹا
 چاہیدے۔ ارشد ملتانى آہدن:

کر فکر توں ایں ہک پل دا سٹ جھگڑا ، ابد ازل دا

سرائیکی وسیب دے لوک ”ڈری دل، دے لوک“ بہن۔ تشکیک یعنی شک دا شکار رہ
 ویندن۔ بعض اوقات تاں بھرانویں دا ذکر وی دشمن دے زمرے اِنج کریندن۔ 1990ء توں
 بعد دور اِنج سید قاسم جلال، نادر قیصرانی، شفقت بزدار، عبدالرشید اشتر تے کجھ پئے شاعر سرائیکی
 غزل کوں نویں مضامین عطا کیتن۔ ڈاکٹر سید قاسم جلال آہدن جو:

بھنور پڑی چھکیندے ، نال تھیوو

ساڈے ہتھیں کنوں ، لاہیں نکلدین

دیرہ اسماعیل خان دی نفیس مٹی نہیں۔ پہوں سارے نفیس تے روشن ذہن پیدا کیتن۔

انہاں اچوں ہک نال نصیر سرمد ساڑوی دا ہے۔ انہاں دی شاعری حیران کر ڈیندی ہے۔
 جدیدیت دا اے رنگ وی ڈیکھو۔

میڈا منہ ڈبھاروں رکھیں ، میکیوں سجھ نکلن دی تا نگھ ہے

کوئی وی خوشیاں دے نال ، نہیں وسدے گھر چھوڑیندا

غریب پکھی ، رُتاں توں سڑ کے سفر کریندے

عظیم لوکاں دے سر سدا ، سر بلند راہندن

انہاں دے سر ، نیزیاں تے چڑھ ، کے سفر کریندن

سرائیکی غزل دا ہک معتبر ناں شفقت بزدار ہے۔ مزاحمتی شاعر، شمارتھیندن۔ لوک
جمہوری حکومتاں دی نااہلی توں مایوس تھی کر اہیں مارشل لائی حکومتاں دو، ڈیڈھن پرا تھوں وی انہاں
کوں چین، آرام، سکون نہیں ملدا۔

دور کولوں جیڑھا جھٹکے ہا ، خضر ، دے ڈیندا
میں کنوں ہنن میڈی منزل ، میڈا رستہ منگدے
صنعتی سرمایہ داراں دی لوٹ کھسوٹ تے بندے دے اندر دے لوبھ، روشن ضمیر
لوکیں کوں کلھا کر پہائے۔ ایں کلھپ وجودی نظریات کوں بنیاد فراہم کیتی ہے۔ مصطفیٰ خادم آہدن:
سوچاں تاں سنگت ساتھ ، سہاریں دی کمی نہیں
ڈیکھاں تاں کلھپ شہر دے اندر نظ رآندے
”سو جھل خواب“ (20) دی شاعری وی جدید شاعری دے سارے رنگ ورتیندی
اے، بوسیدہ نظام تے مایوسانہ افکار توں انحراف دے انداز ڈیکھو:

من تیڈا وی انکار دے ہوکا ودا ڈیندے
ہنن توں وی آلا ، جو وی آلا ہے تیڈے اندر
اے بھاہ ای مسائل دا کئی حل کڈھیسے
توں صرف دکھا بھاہ کوں ، جو بھاہ ہے تیڈے اندر
تنویر شاہد محمد زئی تھوڑا لکھیے، پر گالھ اچ سو جھل فکر، ورتیندن۔
آوٹن والے پل دے کیتے سوچیں ہا ، کجھ کل دے کیتے
عبدالرشید اشتر اگرچہ سرائیکی ڈوہڑے دے مزاج کوں بدلے، پر انہاں دی غزل وی
جدید فکر توں خالی کائنی۔

شاید ڈکھیں توں ڈر گئے ، اشتر کتھائیں مر گئے
مدت کنوں ٹکریا وی نہیں ، آہدا وی ہا ، بچدے نئے
سرائیکی غزل گو، ہئے وی بہوں سارے شعراء ہنن، جیڑھے نوں فکر کوں متعارف
کریندے پنہیں۔ وقت دے نال نال غزل جیویں اپٹے دامن کوں دگھریندی ویندی اے، امید
ہے سرائیکی غزل اچ نوں مضامین وی آسن، تے اے صنف ہمیشہ زندہ وی رہ ویسی۔

نویں سرانیکسی نظم۔ تجزیاتی مطالعہ

زندگی دا ہک وصف اے وی ہے جو ایس ابدتوں اپنا سفر جاری رکھیا ہوئے۔ زندگی دا اے سفر کہیں وی ویلھے نہیں رُکیا۔ ادب زندگی دے اظہار داناں ہے۔ ادب وی انسانی زندگی، اوندی ثقافت، اوندی تہذیب تے تمدن نال اپنا گانڈھا ایس جوڑی رکھیے جو جوں جوں انسانی زندگی پندھ کریندی رہ گئی ہے ادب دا سفر وی اوندے نال جاری رہ گئے۔

جیڑھے ادب انسانی زندگی دے سارے پہلوواں کوں موضوع نہیں بٹایا تاں ایویں سمجھو جو اوں زندگی نال سفر ای نہیں کیتا۔ نویں سرانیکسی نظم دی اے خوبی ہے جو او زندگی دے ناں نال پندھ کریندی پئی ہے۔ ایندا ایرا (1980ء توں 1990ء) دے درمیان رکھیا گئے۔ سئیں نصر اللہ خان ناصر تے سئیں اقبال سوکڑی دی شاعری ایچ نویں سرانیکسی نظم دا بھر پور اظہار ملدے۔

ادب جیئیں ویلھے ”جدید“ توں جدید تر (پس جدیدیت) دے دور ایچ داخل تھئے تاں جتھاں ایس اہٹی ثقافت دی گول، اہٹی تاریخ دی اصل حقیقت دی پتہ لاوڻ دی کوشش کیتی اے تاں اُتھاں ایس دور ایچ سرانیکسی شاعری ایچ مارکسزم یا سوشل ازم دے نظریات وی واضح طور تے نظر اوڻ لگ ویندن۔ گوکہ سماجی، سیاسی تے معاشی انصاف، اسلام دے نظریات ہن۔ پر چونکہ بین الاقوامی سطح تے ہک عرصہ توں تے برصغیر ایچ 1936ء دے بعد توں، مارکسزم دی گالھ تھیندی پئی ہئی۔ لہذا ادب ایچ مساوات دی گالھ کوں اسلامی نظریات دی بجائے مارکسزم داناں ڈتا گئے۔

1970ء توں 1980ء دے درمیان دا دور سرانیکسی وسیب ایچ تعلیم دی مربوط شروعات داعشرہ ہے۔ 1980ء توں 1990ء دے درمیان دے عشرے ایچ سرانیکسی خطے دے لوک ناصر ف تعلیم دو متوجہ تھئے۔ بلکہ ایس عشرے دے دوران سرانیکسی زبان تے ادب دی کمان پڑھے لکھے لوکیں سنبھال گھدی۔

پڑھے لکھے لوکیں سرانیکسی زبان تے ادب دو توجہ ڈتی۔ ایکوں اسماں سرانیکسی زبان

دے مکالمے (Discusse) دا دور وی آکھ سگدے ہیں۔ سرائیکی زبان اچ نویاں اصناف متعارف تھیاں۔ لکھاریاں اچنی شناخت دی گول دے نال نال سرائیکی ثقافت دے پھیلاؤ دی توجہ ڈتی۔

اچنی شناخت تے اچنی ثقافت دے پھیلاؤ دے پچھوں دراصل او احساس موجود ہئی جو سرائیکی خطے اچ آبادکاراں کون نہ صرف زمیناں دامالک بٹایا ویندا پئے بلکہ سرائیکی اکثریت کون اقلیت اچ تبدیل کرن دی کوشش وی کیتی ویندی پئی ہے۔

پڑھے لکھے دانشوراں غیرملکی ادب دے تراجم پڑھے، تاں انہاں کون معاصر، ادب تے افکار پڑھن دا موقع ملیا۔ اتھاں وی فکری تبدیلی دی شروعات تھی گئی۔ سرائیکی نظم بندے دے مسائل کون اپنا موضوع بٹاؤن شروع کر ڈتا۔ اے نویں شاعری ہئی تے اے نویں بندے دی شاعری ہئی۔

نصر اللہ خان ناصر سرائیکی نظم دے مزاج کون بدلے۔ انہاں اوں ویلھے سرائیکی مشاعریاں اچ نویں نظم متعارف کرائی۔ جڈاں لوک قافیے ردیف دی تکرار تے موسیقیت اچ مست تھی ویندے ہن پر نصر اللہ خان ناصر کون اے یقین ہا جو اے نویں صنف ضرور متاثر کریسی تے لوک ایکن ضرور قبول کریسن۔ انہاں دیاں نظماں، ”پن منارہ“ کروڑوٹ، اگر توں سچ دے سفر تے نکلیں، لافانی نظماں ہن۔

نویں نظم دا ہک اہم ناں اقبال سوکڑی ہے۔ چولستان، ریت دمان دی تس تے کرہہ دا علاقہ ہے۔ پر اتھاں تمنداری نظم تے وڈیرہ شاہی نظام موجود ہے۔ اقبال سوکڑی ایں نظام توں انحرافیت کرتے جدیدیت دی بنیاد رکھی ہے۔ انہاں دی 1969ء اچ لکھی گئی ہک نظم ”قومی سالمیت“ کون پڑھ تے اندازہ تھیندے جو انہاں اچ فکری تبدیلی شروع تھی چکی ہئی۔ ایں نظم دا بک مصرعہ ڈیکھو:

”نہ نکھرے کوئی مسلم درس اتجھاں کوئی پڑھاؤں اچکل“
 اقبال سوکڑی چاٹدن جو کہیں خطے تے تبدیلی گھن آون کیتے ضروری ہے جو اوں خطے دے نوجواناں (youth) کون متحرک کیتا ونجے۔ انہاں اچنی قوم دے نوجواناں کون ”اپیل“ اچ اے پیغام ڈتے جو:

غفلت دی مٹھی نندر دے وچ پور جوانو
 قدرت کوں نہیں گال اے منظور جوانو
 اے میڈے وطن پاک دے غیور جوانو
 منزل ہے اجاں ساڈی پہوں دور جوانو
 سچ ڈسو، تساں قوم دے غم نال نہ بٹسو
 دشمن کیتے ہاں چیر، جگر ڈال نہ بٹسو

نویں نظم دے حوالے نال رفیق خاور جسکائی تے حسن رضا گردیزی دے نال وی
 ملدن۔ کوئی شک نہیں جو انہاں نظم دے لہجے کوں تبدیل کیتے۔ احساسات دا کول پن تے
 زماہٹ، انہاں دی نظم دا خاصہ ہے۔

عزیز شاہد، اشوال، ممتاز حیدر ڈاہر، قیس فریدی تے سلیم احسن، ہم عصر
 شعراء ہن۔ انہاں دی شاعری 1980ء توں بعد دی سرائیکی شاعری کوں کہیں نہ
 کہیں حوالے نال ضرور متاثر کیتے۔ کجھ شعراء ہیئت دے نویں تجربے کیتن تے کجھ شعراء سرائیکی
 نظم کوں نویں نکور مضامین نال متعارف کرائے۔ عزیز شاہد دی نظم ”تارا مسیح“ شعراء تے فکر دے
 نویں دروازے کھولین۔

اشوال سمجھدن جو بندے کوں روزی دے پٹے کھا گنہین۔ بندے کوں مادی زندگی
 دے سکھاں دی سک مکا چھوڑیے۔ البتہ جیڑھا شخص مادی زندگی دی پرواہ کیتے بغیر روحانی زندگی
 نال گانڈھا گنڈھیندے او سچا موتی (گوتم) بن ویندے۔

درد پکاوے آوی من دی تن تے مینجھ نہ تھارے
 چویا چویا اکھیں دے وچ ڈیوا رات پنگھارے
 سکاں دے وس بندہ اپٹے سیں دی سرت وِسارے
 کوئی کوئی تھیوے گوتم، جہڑا تن دا جنگل رہاوے
 سر توں

عزیز شاہد نظم اچ ہیئت دے نویں تجربے متعارف کرائین۔ حقیقت اے ہے جو نظم
 دے ہک مکمل شاعر ہن۔

اٹ سٹی سہانوٹی اٹ ڈبھی ہنداوٹی
جاگ جاگ لانوٹی کہیں کون کیا ڈساوٹی
رات کیوں کٹی اے

پر، عاشق بزدار ”جیویں کٹی اے“ اونویں سٹائی وی ہے۔ انہاں محسوس کیتے جو اپنے
دیس اچ کہیں دی قیدی تھی کے رہ گئین۔ انہاں اپنے محسوسات دا اظہار ”اساں قیدی تخت لاہور
دے“ لکھ کے کیتے۔ ایوں اساں سرانیکی وسیب دی طرفوں ”پہلی باضابطہ شناخت دی گول“
آکھ سگدے ہیں۔ عاشق بزدار سرانیکی خطے دے مسائل کون ہک مقدمے دی صورت اچ پیش
کیتے۔ انہاں ڈسائے جو سرانیکی ہک وڈی قوم ہے تے ایندے وجود کون تسلیم کریندے ہوئے
ایوں اوندے سیاسی تے سماجی حقوق ڈتے وئجن۔

جے کراپٹی عظمت نہ سنبھلیسوں

اپنے شجرے گم کر ڈیوں

تاں ساڈے جائے، اساں وانگوں

صدیاں تائی

کیہل، گونٹاٹے، کمی، چوڑ ہے

(نظم شجرے)

پکھی واس فقیر سڈین

جدید سرانیکی نظم دے پندھ کون اگو نہاں ٹورن آ لے لوکیں اچ ہک اہم ناں ارشاد

تونسوی دا وی ہے۔ انہاں بندے دے وجود (Existance) کون سنوارن سا نگھے ہک

بھرویں کوشش کیتی ہے۔

بابل تیں توں کجھ نہیں منگدے نہ گھر بار، نہ کنت، نہ ڈھول

ساکوں ساڈے پیر، ولا ڈے ساڈے پیریں جھانجھر پا ڈے

ہک واری ساکوں ٹرن سکھا ڈے

(ندی ناں سچوک۔ ص: 68)

نویں نظم اچ شفقت بزدار دا وی بھراواں حصہ ہے۔ ”کر یہہ دا قرض“ دیاں نظماں

نویں موضوعات گھن کے آئین۔ اے عہد دراصل سرانیکی عوام کون جگاؤن دی کوشش سہی۔ اپنی

تس دا حوصلہ ڈے کے سارے وسیب کوں جگاؤن دا، آہرہئی۔

خان وے ساکوں ازی تس اے سینے بھانہڑ پلدن
اندر ساہ تے ساہ نہیں ماندے باہر پیر پچلدن
خان دے ساکوں ازی تس اے کوئی تہوار نہ بھاوے
اساں یار دا سوگ مناؤں لوک بسنت مناوے

2000ء توں بعد سرائیکی نظم ہک قدم اگہاں ودھائے۔ ہن نظم اچ اے گالھ وی

تھیون لگ گئی ہے، جو غاصباں دے اگہوں محض احتجاج نہ کرو، بلکہ

کے تیں ایویں ڈردے راہسو کے تیں پچڑے ڈسو
سب ہو ایں دھرتی دے مالک سب ہو، ایندے ہال
ایں دھرتی دا ذرہ ذرہ سب ہے تہاڈا مال
پٹا مال سنبھال

(ڈاکٹر گل عباس اعوان۔ سو جھل خواب۔ ص: 46)

ہن سرائیکی شاعر، اپنی سنج بر، کون خود، وساؤن ساکھے، میدان اچ آگئے۔ او محنت

تے خون پسینہ ہک کر کے، اپنی دھرتی کوں آباد کرنا چاہیدے۔

اساں تاں اپنے تھل کوں اپنی

اکھ دا پائی ڈیوں اپٹا آپ ویسوں

(صابر چشتی۔ جیون اتم جوگ۔ ص: 14)

نویں سرائیکی نظم صرف محنت کرن دا حوصلہ ای نہیں ڈتا بلکہ اے وی ڈسائے جو اتھوں

دے مسائل دا واحد حل تعلیم حاصل کرن اے۔ اگر لوک تعلیم یافتہ تھی گئے تاں اوہ روہی، تھل،

دامان وی سونے دیاں فصلاں ڈیسی۔

دیڑھے ساڈے سو جھل تھیوے ہال ہلوڑے پڑھے لکھ و نجن
گالھ سنپ دی کرن جان کتھے لیکھ، لیاقت ماٹن
چمکن جیویں خالص تھیوے کھاؤن میوے

(ابراہیم عقیل۔ مچ۔ ص: 101)

حوالہ جات باب اول

- 1- ڈاکٹر فہیم اعظمی۔ ادب میں روایت سے انحراف کے حدود۔ مضمون مشمولہ ماہنامہ صریح کراچی، ستمبر 1994ء ص۔ 5
- 2- جوزف کنارڈ، دی کتاب "اندھارے دا دل" 1902ء اچ اتے جمیز جائیس دی کتاب "الیسیس (Ulysses) 1922ء اچ چھپی
3. George Simmel-The Metropolis and mental life -1930-
4. Maurice Beebe-Ulysses and the age of Moderanism - (James Joyce Quarterly) .University of Tulsa.10) Page -176
- 5- وایس بادی۔ جدید فرانسیسی شاعری۔ ترجمہ منہاج برنا۔ مشمولہ رسالہ "سوغات"۔ بنگلور۔ جدید نظم نمبر ص: 140
- 6- عبدالرحمن اعجاز۔ فن جدید۔ مضمون مشمولہ رسالہ "ہمایوں" لاہور۔ جولائی نمبر ص: 66
7. Jean Thebadev. The novel and its changing from - R.G Collins-university of Manitoba. Press- winnipeg Canada- page 174
8. Paul de man-Blindness and insight-Rout ledger - london. page 149
9. Gerald Graff-The Social Context of Post-Moderanism -Tri-quarterly No.33--1975. Page.307
10. Periles Lewis--Moderanism-Nationalism and the Novel---Cambridge Press 2000. P/38,39
11. Theodor Adorno---Minima Moralia--Verso--2005. P/218.
12. T.S.Eliot---Tradition and Individual talent in

- Selected Essays---Faber & Faber, 1919.
13. Peter Child--Moderanism--Routledge-2000. P/17.
14. Fred Orton--Avant-Gardes and Partisans
--Manchester Unvsty---1996.
15. ڈاکٹر وزیر آغا..... جدیدیت اور مابعد جدیدیت..... مضمون مشمولہ ماہنامہ صریر،
کراچی۔ سالنامہ جون/جولائی۔ 2000ء۔ ص۔ 398
16. Siramills and Others--Feminists Reading-
-Haroster 1989. P/247.
17. Philip Rice and Peteracia....Modern Literary
Theory ...1989. P/259
18. Scotcash and John Durri--Postmodern Sensibility-
-Polity Press Cambridge U.K.1994. P/134
19. Encyclopedia Britinica.(Micro Pedia) Vol..VI.P/950.
20. ڈاکٹر وزیر آغا..... مابعد جدیدیت، احیاء اور ارتقاء..... مضمون مشمولہ ماہنامہ صریر
کراچی۔ سالنامہ۔ 1997ء ص 18
21. ڈاکٹر فہیم اعظمی..... آراء 2. مضمون مشمولہ ماہنامہ صریر کراچی۔ سالنامہ۔ 1997ء
ص۔ 151

حوالہ جات..... باب دوم (ڈوجھا پگھ)

1. ڈاکٹر وزیر آغا..... مابعد جدیدیت، احیاء اور ارتقاء..... مضمون مشمولہ ماہنامہ صریر
کراچی۔ سالنامہ۔ 1997ء ص 399
2. ڈاکٹر طاہر تونسوی۔۔۔سرائیکی ادب، ریت تے روایت..... (مضمون نویس سرائیکی
شاعری)۔ بیکن بکس، ملتان۔ 1993ء ص 111
3. دلشاد کلا نجوی..... سرائیکی دے کجھ مہاندرے شاعر۔ اکادمی سرائیکی ادب بہاولپور،

2004ء.....ص۔ 102/103

4. اسلم رسولپوری..... منتخب سرائیکی کلام حمل خان لغاری..... بزمِ ثقافت، ملتان.....
1981ء

5. ڈاکٹر سجاد حیدر پرویز..... سرائیکی زبان و ادب کی مختصر تاریخ۔ مقتدرہ قومی زبان،
پاکستان، اسلام آباد۔ 2006ء ص۔ 72

6. دلشاد کلانچوی..... سرائیکی دے کجھ مہاندے شاعر۔ اکادمی سرائیکی ادب بہاولپور،
2004ء۔ ص۔ 20

7. فیض بلوچ..... سرائیکی شاعری اچ غزل گوئی..... مشعل ادب، ملتان۔ 2003ء۔
ص۔ 35

8. ڈاکٹر طاہر تونسوی..... سرائیکی ادب، ریت تے روایت..... (مضمون نویس سرائیکی
شاعری)۔ بیکن بکس، ملتان۔ 1993ء ص۔ 111

9. حسن رضا گردیزی..... دھابے دھوڑے..... 1973ء

10. ڈاکٹر گل عباس اعوان (مدیر) سوجھل سویل..... منتخب کلام نادر قیصرانی، مرتبہ منظور
بھٹہ۔ شمارہ نمبر 4۔ اگست 2010ء

11. امان اللہ کاظم..... پپلیس ہنج نہ ماوے..... عثمان پبلیشرز، لاہور۔ 2006ء

حوالہ جات..... (ترتیباً پگھ)

1. حمید اُلفت ملغانی..... لکھت تے لکھاری..... مضمون، آزاد نظم دی وونت..... سرائیکی
ادبی بورڈ، ملتان۔ 2003ء۔ ص۔ 37

2. محمد اسماعیل احمدانی۔۔۔ سرائیکی دیاں نویاں شعری روایات..... مضمون مشمولہ سویل،
کتاب لڑی نمبر 2۔ اسلامیہ یونیورسٹی، بہاولپور۔ 1997ء ص۔ 48

3. محمد اسماعیل احمدانی۔۔۔ سرائیکی دیاں نویاں شعری روایات..... مضمون مشمولہ سویل،
کتاب لڑی نمبر 2۔ اسلامیہ یونیورسٹی، بہاولپور۔ 1997ء ص۔ 52

4. ڈاکٹر طاہر تونسوی..... سرائیکی ادب، ریت تے روایت..... (مضمون نویس سرائیکی

- شاعری)۔ بیکن بکس، ملتان۔ 1993ء ص 117
5. دلشاد کلانچوی.....سرائیکی دے کجھ مہاندرے شاعر۔ اکادمی سرائیکی ادب بہاولپور
2004ء... ص۔ 102/103
6. ڈاکٹر صدیق طاہر۔۔ (دیباچہ، اجرک)۔ سرائیکی ادبی بورڈ، بہاولپور۔ 1990ء
ص۔ 5/7
7. ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر۔۔ سرائیکی ادب وچ اساطیری حوالے۔ مضمون مشمولہ سویل،
کتاب لڑی نمبر 2۔ اسلامیہ یونیورسٹی، بہاولپور۔ 1997ء ص 12
8. Dr. Javed Chandio..Journal of Siraiiki Language and
Literature..Bahawalpur.2007.P/110
9. پروفیسر ممتاز خان.....جدید سرائیکی شاعری تے اجوکا بندہ.....جھوک پبلشرز،
ملتان۔ 2007ء۔ ص۔ 43
10. اقبال سوکڑی.....اٹھواں آسمان.....ناصر پبلشرز، ڈیرہ غازیخان۔ 2005ء ص۔ 33
11. دلشاد کلانچوی.....سرائیکی دے کجھ مہاندرے شاعر۔ اکادمی سرائیکی ادب بہاولپور
2004ء..... ص۔ 63
12. اسلم رسولپوری.....اقبال سوکڑی، سرائیکی غزل کی آبرو.....(دیباچہ اقبال سوکڑی،
شخصیت اور فن) مصنف جسارت خیالی۔ ڈیرہ غازیخان۔ 2008ء ص۔ 22
13. ڈاکٹر گل عباس اعوان.....سو جھل خواب.....جھوک پبلشرز، ملتان۔ 2009
ص۔ 155
14. جسارت خیالی.....اقبال سوکڑی، شخصیت اور فن.....ڈیرہ غازیخان۔ 2008ء ص۔ 59
15. ڈاکٹر طاہر تونسوی۔ سرائیکی ادب، ریت تے روایت۔ بیکن بکس ملتان 1993ء

حوالہ جات..... (چوتھا پگھ)

- 1- قیس فریدی۔ ارداس۔ روحانی آرٹ پریس ملتان۔ 1980ء
- 2- قیس فریدی۔ توں سورج میں سورج مکھی۔ روہی رنگ پبلی کیشنز خان پور س/ان

- 3- قیس فریدی۔ پرکھرا۔ سرائیکی ادبی مجلس، بہاول پور۔ 1995ء
- 4- فیض بلوچ۔ سرائیکی شاعری انج غزل گوئی۔ جھوک پبلشرز ملتان۔ 2003ء ص: 123
- 5- نصر اللہ خان ناصر ڈاکٹر۔ سرائیکی شاعری دا ارتقاء۔ سرائیکی ادبی بورڈ ملتان۔
2007ء۔ ص: 771
- 6- ممتاز حیدر ڈاہر۔ کشکول وچ سمندر۔ فلیپ محسن نقوی۔ پبلشرز سو جھلا اشاعتی ادارہ
رحیم یار خان
- 7- ممتاز حیدر ڈاہر (ایڈیٹر) سو جھلا۔ مارچ/اپریل 1990ء۔ ص: 43
- 8- نصر اللہ خان ناصر۔ سرائیکی شاعری دا ارتقاء۔ ص: 771
- 9- ڈاکٹر طاہر تونسوی۔ سرائیکی ادب..... ریت تے روایت..... سرائیکی ادبی بورڈ،
ملتان..... ڈو جھا چھا پہ 2010ء۔ ص۔ 249
10. Paul Dukes...A history of Europe 1648--1948.
Macmillian Press London 1985. P/22
11. قاضی جاوید..... وجودیت..... مکتبہ میری لائبریری، لاہور۔ 1973ء۔ ص۔ 11
12. ڈاکٹر جمیل جالبی..... تنقید تے تجربہ..... یونیورسٹی بکس، لاہور۔ 1988ء۔ ص۔ 322
13. علی عباس جلاپوری.... روایاتِ فلسفہ..... رسالہ خرد افروز، جہلم۔ 1992ء۔ ص۔ 158
14. ژاں پال سارتر..... وجودیت اور انسان دوستی۔ مترجم شیخ ظہور الحق۔ مضمون
مشمولہ نگارشات، لاہور۔ 1992ء۔ ص۔ 138
15. آشوال..... جدید سرائیکی شاعری، پک نواں تہذیبی سماجی تناظر..... (سیمینار مطبوعہ)
روزنامہ خبریں، ملتان 22 دسمبر 2003ء
16. رفعت عباس۔ عزیز شاہد بارے (مضمون مشمولہ سویل نمبر 2)۔ شعبہ سرائیکی، اسلامیہ
یونیورسٹی، بہاولپور۔ جون 1997ء۔ ص۔ 128
17. نذیر لغاری..... عزیز شاہد تے انقلابی عمل..... دیباچہ من دریا تے۔ 1987ء
18. ڈاکٹر مقبول گیلانی..... نر وار..... سرائیکی ادبی بورڈ، ملتان۔ 2010ء۔ ص۔ 132
19. پروفیسر نواز صدیقی۔ وکھرے پتر ویسب دے۔ دستک پبلی کیشنز، ملتان۔ 2012ء

- ص: 98
- 20- مظفر خان مگسی۔ قومی غلامی دے پندھ۔ اسامہ پبلشرز، ملتان۔ 1997ء۔ ص: 8
- 21- پروفیسر حمید الفت ملغانی۔ لکھت تے لکھاری۔ سرائیکی ادبی بورڈ ملتان۔ 2003ء۔
- ص: 224
- 22- محمد اسلم رسو پوری۔ لیکھے۔ جھوک پبلشرز، ملتان۔ سال 2011ء۔ ص: 74
- 23- محمد اسلم رسو پوری۔ لیکھے۔ جھوک پبلشرز، ملتان۔ سال 2011ء۔ ص: 76
- 24- John Macquarrie. Existentialism. Penguin Books. -24
- Great Britain. 1972 .P/34
- 25- زبیر احمد سدوزئی۔ سرائیکی نظم دے ڈاھ سال۔ مضمون شمولہ سویل نمبر 1۔ ص: 97
- شعبہ سرائیکی بہاول پور یونیورسٹی۔
- 26- احسن واگھا۔ سرائیکی لینگویج، اس گرو تھ اینڈ ڈویلپمنٹ۔ ص: 131
- 27- قاضی جاوید حسین۔ وجودیت۔ مکتبہ میری لائبریری، لاہور۔ 1973۔ ص: 11
- 28- سی۔ اے۔ قادر۔ مضمون شمولہ۔ ادب فلسفہ اور وجودیت۔ مرتبہ شیمما مجید / نعیم الحسن
- نگارشات، لاہور۔ 1992ء۔ ص: 782
- 29- ڈاکٹر فہیم اعظمی۔ ثقافتی حدود۔ زبان اور ادب۔ مضمون شمولہ صریر۔ فروری 1995ء
- اداریہ۔ ص: 6
- 30- پروفیسر گوپی چند نارنگ۔ ساختیات اور پس ساختیات۔ (گفتگو) شمولہ اوراق۔
- جولائی / اگست 1994ء۔ ص: 53
- 31- رفعت عباس۔ (شاعری دیاں ساریاں چھپیل کتاباں۔)
- 32- ایس۔ این۔ داس پنتا۔ تاریخ فلسفہ، ہند۔ (اردو ترجمہ) جامعہ عثمانیہ، حیدرآباد دکن۔
- 1945۔ ص: 154
- 33- The International Humanist & Ethical union's official definition. www/infidels.org/aha/definitions
- 34- Encyclopedia of Religious & Ethical.. Edited -34

by James Hastings. Vol 6-T & T Clark- N.York

1995-Page No. 830

35- حفیظ خان - رفعت عباس کی سرائیکی شاعری - ملتان انسٹی ٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ، ملتان - اپریل 2006ء ص: 20

36- سعید اختر سیال - وسا کھ - دوست ایسوسی ایٹس، لاہور - 2000ء

حوالہ جات، پنجواں پگھ

1. ملغانی، حمید اُلفت لکھت تے لکھاری سرائیکی ادبی بورڈ، ملتان 2003ء ص - 231

2. رسولپوری، اسلم خان ٹلاوڑے سرائیکی ادبی بورڈ، ملتان ڈوجھا چھاپہ - 2013ء ص 19

3. جہانگیر مخلص پرہ باکھ مل پبلیکیشنز، احمد پور شرقیہ 1992ء

4. رسولپوری، اسلم خان ٹلاوڑے سرائیکی ادبی بورڈ، ملتان ڈوجھا چھاپہ 2013ء ص - 37

5. محمد ممتاز خان جدید سرائیکی شاعری تے اجوکا بندہ جھوک پبلشرز، ملتان اگست 2007 - ص - 96/97

6. ڈاکٹر قاسم جلال آلتا ادارہ تعمیر فکر، بہاول پور 1992ء ص - 71

7. احمدانی، محمد اسماعیل سرائیکی دیاں نوایاں شعری روایات، مضمون مشمولہ سویل، ڈوجھا شمارہ، اسلامیہ یونیورسٹی، بہاولپور - 1997ء ص - 61

حوالہ جات چھیواں پگھ

1. کیفی جام پوری سرائیکی شاعری - ص - 55

2. کیفی جام پوری سرائیکی شاعری - ص - 73

3. کیفی جام پوری سرائیکی شاعری - ص - 123

4. احمد خان طارق سبک داساؤن (دیباچہ) - دنور پبلشرز، بہاول پور - سن 1999ء

- ص-4
5. ہیراند سوز (بھارت)..... سبک دا ساون (دیباچہ)۔ دلنور پبلشرز، بہاول پور۔ سن 1999۔ ص-6
6. امان اللہ ارشد..... ارشد دے ڈوہڑے..... جھوک پبلشرز، ملتان۔ 2008ء۔ ص-20
7. شاکر شجاع آبادی..... شاکر دے ڈوہڑے..... جھوک پبلشرز، ملتان۔ 2009ء۔ ص-10
8. شاکر مہروی..... حوالہ نقل از یادگار سرائیکی مشاعرے..... جھوک پبلشرز، ملتان۔ 2005ء۔ ص-26
9. شاکر شجاع آبادی..... سیلے پتر..... دل نور سرائیکی پبلشرز، بہاولپور..... سال۔ 1999ء
10. سیف اللہ آصف..... بوچھن دی گنڈھ گنجیاں..... جھوک پبلشرز، ملتان۔ 2009ء
- ص-34
11. ڈاکٹر غلام علی الانا..... زبان اور ثقافت..... علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد..... سال 1987ء
12. جاوید احسن..... سرائیکی ثقافت..... سلیمان اکیڈمی، ڈیرہ غازیخان..... سال 1995ء
- ص-133
13. حمید الفت ملغانی..... لکھت تے لکھاری..... ص-27
14. خواجہ عاقل جوگی..... مجموعہ کافیاں ہندی (مرتبہ)..... آگرہ۔ 1323 ہجری ص-27
15. خواجہ یار محمد فریدی..... دیوان محمدی..... رحیم یار خان۔ ص-196
16. ڈاکٹر انوار احمد..... موضوع گفتگر..... کافی..... روزنامہ خبریں ملتان۔ 15 ستمبر 2006ء
17. اشوالال..... تبصرہ مشمولہ..... نیا سرائیکی مکالمہ (مرتبہ جاوید اختر بھٹی۔ عصمت اللہ شاہ وغیرہ)..... ملتان انسٹی ٹیوٹ آف پلیسی اینڈ ریسرچ، ملتان۔ سال 2012ء
- ص-71
18. کیفی جام پوری..... سرائیکی شاعری..... ص-368
19. حمید الفت ملغانی..... لکھت تے لکھاری..... ص-45
20. ڈاکٹر گل عباس اعوان..... سوچھل خواب..... جھوک پبلشرز، ملتان۔ 2009ء

ڈاکٹر گل عباس اعموانی دیاں کتاباں

- سو جھلا ☆
- سو جھل خواب ☆
- اردو شاعری میں انسان دوستی ☆
- سرا نیکی ثقافت ہے رنگ ☆
- لوں لوں جا ☆
- کوہ سلیمان کا علمی حاتم ☆
- سرا نیکی شاعری اچ انسان دوستی ☆